

Liabona

**Kau Saieniti Loto
Fakatōkilalo 'o
Hotau Hisitōliá,
p. 16, 62, 65**

**Founga ke A'usia ai 'a e
Tau'atāina Mo'oní, p. 32**

**Taimi 'Oku Tu'u Uesia ai
Ho'o Angatonú, p. 40, 48**

**Fa'u ha Fuka 'o e Tau'atāinā
Ho Fāmilí, p. 60**

“Oku nofo e
kau paionia
fakaonopooni
’o e Siasí he
’aho ní, . . . ’i
he pulé’anga
kotoa pē, pea
’oku tānaki
fo’ou mai
’enau ngaahi
talanoa ’o e
mo’ui vilitakí,
tuí mo e
feilaulaú, ki he
tukufakaholo
ma’ongo’onga
he ngaahi ’aho
kimui ní
’o e pulé’anga
’o e ’Otuá.”

Palesitini Dieter F.
Uchtdorf, Tokoni Ua
’i he Kau Palesitenisi
’Uluakí, “Tui ’a ’Etau
Tamaí,” *Liahona*, Mē
2008, 70.

To’ohemá: Na’e kau
’a Tialei Mateila
Lasoamampianina he kau
fuofua mēmipa ’o e Siasí ’i
Matakasikaá.

NGAAHI PŌPOAKÍ

- 4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisí 'Uluakí 'Oku Fie Ma'u 'e he Mā-maní ha Kau Paionia he 'Ahó ni
Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson
- 7 Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahí Ko Hono Ako'i mo Ako 'o e Ongoongolelei

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

- 14 'Oku 'Ikai ha Me'a 'e Faingata'a ki he 'Otuá
Fai 'e Sang-Ick Han
Na'ā ku fakatokanga 'i he'eku hū ki he ako'anga laó 'i hoku ta'u 53, te u toki lava pē kapau te u falala kakato ki he 'Eikí.
- 16 Tui mo e Lototo'a Fakapaioniá—Kuohilí mo e Lolotongá Ni
Fai 'e 'Eletā M. Russell Ballard
Na'e hao 'a e kau paionia 'o e ngaahi ta'u kuo hilí 'i ha ngaahi faingata'a kāfakafa—'ofa ke ulo ngingila 'etau ngaahi fakamo'oní 'o hangē ko ha'anautolú.
- 22 Ko ha 'Otuá 'o e Ngaahi Maná: Ko e Kāingalotu Silovākiá 'i Sēfilá
Fai 'e Erich W. Kopischke
Ne hoko ha mana fakaeonopooni ko e tui 'a e Kāingalotu ko 'eni 'i Sēfila, 'Ingilani.

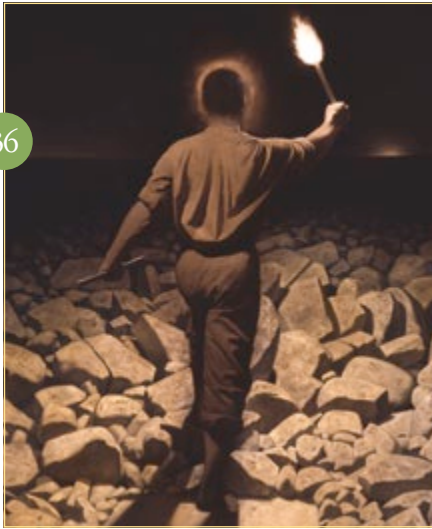
NGAAHI TAFĀ'AKÍ

- 8 Kí'i Tohi Fakamatala 'o e Konifelenisi 'o 'Epelelí
- 10 Ko e Me'a 'Oku Tau Tui Kí Aí: Ko la ia 'Oku Ui 'e he 'Eikí 'Okú ne Fakafe'unga'i
- 12 Ko e Ngāue 'i he Siasí: Ko ha Televisone mo ha Laumālie Na'e Hiki Hake
Fai 'e Kaci Cronin
- 13 Ko Hono Ako'i 'o e Kí Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú: Faitotonú mo e Angatonú
- 28 Ngaahi Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
- 74 Ngaahi Ongoongo 'o e Siasí
- 80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fe'iloaki: Ko e Fononga Fakataha 'i he Halanga 'o e 'Amanakí
Fai 'e LaRene Porter Gaunt

'I HE TAKAFÍ

Mu'á: *Ngaahi Talanoa Manakoa Tahá*, fai 'e Michael T. Malm. Muí: *Faitā 'a Craig Dimond*, © IRI. Tafa'aki ki loto 'o e takafi mu'á: *Faitaa'i* 'e Richard M. Romney.

36

32 Ko e Mo'ui Ki 'Itāniti Kotoa

Fai 'e 'Eletā Keith K. Hilbig
'Oku ou kole kiate kimoutolu ke mou toutou fakakaukau 'i ho'omou mo 'ui fakasilesitiale 'i he kaha 'ū mo homou fāmili 'i he ta'engatā, ko ha tu'unga nāunau-ia ta'e-fakatataua pea mo ha lelei he 'ikai ke lava 'o mahino kakato kiate kitautolu.

36 Ngaahi A'usia 'i he Falala Lahi

Fai 'e Melissa Zenteno
Ko hono vahevahe 'e he kakai lalahi kei talavou 'a e anga 'enau fakamālohia 'enau tui neongo 'enau fefa'uhi mo 'enau ngaahi feohi.

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo 'i e Liahona 'oku fūfuu 'i 'i he makasini ko 'eni. Ki 'i tokoni: 'Oku 'ilo 'e 'Elika.

48

40 Ko e Tui mo e 'Ofā

Fai 'e 'Eletā Jeffrey R. Holland
Ko e fē taimi 'oku totonu ai ke fakamāū? Ko e hā ha ngaahi founga te tau malu 'i ai 'etau ngaahi tu'unga mo 'ui kae kei faka'apa'apa 'i pē e tau atāina ke fili 'a e ni'ihī kehē?

44 Ko Hono Fakamolemole 'i 'o e Tokotaha 'i he Sio'atā

Fai 'e David Dickson
Mahalo 'e tui ha ni'ihī he 'ikai lava 'o fakamolemole 'i kinautolu, ka ko e Fakalelei 'a e Fakamo'ui 'oku ta'e-fakangatangata pea 'atā ia ki he taha kotoa.

47 Peni Vaitohi Tauma'ū

Fai 'e Dani Dunaway Rowan
Na'ā ku olo hoku ongo nimā 'o a'u ki he mamahī, ka ne kei 'i ai pē laine mei he peni faka'ilongā.

48 Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupū: Faitotonū mo e Angatonū

Fai 'e 'Eletā Christoffel Golden Jr.

50 Foki mo e Lāngilangi

Fai 'e Valerie Best
Na'ā ku sio ki he vesa na'e tō fakafokifā ki he'eku loto katō—ko e hā hano fuoloa 'o 'ene 'i ai kapau 'e fakatoloi 'eku fakafoki?

52 Mālohi 'i he Ngaahi Fuakavā

Ko e fuakavā 'oku mahulu hake ia 'i ha fepalōmesi'aki; ko ha palō-mesi ia 'oku 'i ai ha mālohi, ivi, malu, mo ha nonga.

54 Ngaahi Efiafi Fakafāmili Manakoa Taha 'i 'Apí

56 Ko Hoku Ngaahi Fa'ahita'u Māfana he Ve'e Temipalé

Fai 'e David Isaksen
Ko ha lele me'alele houa 'e 10 ia ki he temipale ofi tahā, 'i Sitokalahoma 'i Sueteni, ka 'oku ou fiefia na'ā ku 'alu.

70

57 Ve'eteka 'o e Efiafi Fakafāmili 'i 'Apí

58 Fakahaofi e Ta'ahiné!

Fai 'e Heidi Swinton
Na'e 'ilo 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i he'ene kei si'ī 'oku kau he ongo fakafiefia tahā 'a 'ene lava 'o tokoni ki he ni'ihī kehē.

60 Ko Hono 'Omi 'o e Palaimeli ki 'Apí: Ko e Fāmili Ko e Konga ia 'o e Palani 'a e Tamai Hēvani

62 'I he Fononga'angá: Ngaahi Faingata'a 'i Misulí

Fai 'e Jennifer Maddy

64 Ko 'Etau Pēsi

65 Fakamo'oni Makehe: Ko e hā 'oku fu'u mahu'inga ai 'a e ngāue hisitōlia fakafāmili?

Fai 'e 'Eletā David A. Bednar

66 Ko e Holoholo'anga Talanoá

Fai 'e Kay Timpson
I he vahevahe 'e Keiti mo Nena e ngaahi talanoá 'i he'ena ngāue fakatahā, na'ā na ngaohi ai ha me'a ne mahulu ange 'i he holoholo'angá.

68 Fetongi e Talanoa Fakafāmili Faka'aonga 'i 'a e 'ekitiviti ko 'eni ke vahevahe mo fai ha ngaahi talanoa ki homou fāmili.

69 Mālō e lelei, ko 'Elika au mei 'Ela Salavatoa

70 Ma'á e Fānau Īki

81 Tā 'o e Palōfitá: Siosefa F. Sāmīta

**SIULAI 2013 VOLUME 37 FIKA 7
LIAHONA 10787 900**

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomo 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen

'Ētita Craig A. Cardon

Kau 'Ētivaisā: Shayne M. Bowen, Bradley D. Foster, Christoffel Golden Jr., Anthony D. Perkins

Talēkita Pulē: David T. Warner

Talēkita 'o e Tokoni ki he Fāmili mo e Mēmpira: Vincent A. Vaughn

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg
Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: R. Val Johnson

Ongo Tokoni 'Ētita Pulē: Ryan Carr, laRene Porter Gaunt

Tokoni Faipulusi: Melissa Zenteno

Timi ki hono Tohi mo hono 'Ētita 'i: Susan Barrett, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Mindy Raye Friedman, Lori Fuller, Garry H. Garff, Jennifer Grace Jones, Hikari Loftus, Michael R. Morris, Richard M. Romney, Paul VanDenBerghe, Julia Woodbury

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu 'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, C. Kimball Bott, Thomas Child, Kerry Lynn C. Herrin, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsen, Scott M. Mooy, Brad Teare

Kou'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune
Pule he Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatāta mo e Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Kevin C. Banks, Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burdett, Bryan W. Gygi, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty
Fokotu'utu 'u: Jeff L. Martin

Talēkita ki he Pāki: Craig K. Sedgwick

Talēkita ki hono Tufaki: Stephen R. Christiansen

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

'Ētita Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētita Vika Taukolo

Kaungā 'Ētita Siale Hōla

Ko e totonogi ki hono fakakātoa 'o e ngaahi *Liahona* he ta'ū 'oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totonogi mo e ngaahi faka'eke'eke: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke ma'u 'a e ngaahi totonogi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauoti pe fakakolō.

'Omi 'a e ngaahi fakamatā mo e ngaahi faka'eke'eke he 'initaneti' i he *liahona.lds.org*; 'i he meili ki he *Liahona*, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'i-meili ki he *liahona@ldschurch.org*.

Ko e *Liahona* (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'ā Pule'anga 'i he lea faka-'Alapēniā, 'Armenia, Pisilama, Kemipoutia, Pulu'ukālia, Sepuano, Sialina, Sialina (faka'faingofua'ī), Kōloesia, Seki, Tenima'ake, Hōlani, Pilitānia, 'Estōnia, Fisi, Finilani, Falaniseā, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilēni, 'Initonēsia, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōleā, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Māseilisi, Mongokōliā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsia, Ha'amoā, Silōveniā, Sipeini, Suisalani, Suētēni, Suahili, Takālokā, Tahiti, Taileni, Tongā, 'Iukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietinēmi. ('Oku kehekehe pē 'a e tu'o lahi hono pulusi, 'o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2013 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti 'o 'Amelikā.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatā mo e ngaahi fakatāta 'i he *Liahonā* ke faka'aonga'ī ki he ngaahi me'a 'a e Siasi 'oku 'ikai fakakomēsialē pe faka'aonga'ī pē 'i 'api. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunau 'oku fakahaa'ī atu ai hano fakatapatupati, 'i he tafa'aki 'oku fakamatāla'ī ai e tokotaha 'oku 'a'ana e fakatātaā. 'Oku totonu ke fakatu'asila 'a e ngaahi fahu'ī ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'i-meili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

July 2013 Vol. 37 No. 7. LIAHONA (USPS 311)
Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address *must* be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)
POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DM11 707.4.12.5).
NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Ngaahi Fakakaukau Ma'á e Efiāfi Fakafāmilī 'i 'Apī

'Oku 'i he makasini ko 'eni ha ngaahi fakamatā mo ha ngaahi 'ekitiviti 'e lava ke faka'aonga'ī ki he efiāfi fakafāmilī 'i 'apī. Ko ha ngaahi sīpinga pē 'eni.

TĀ FAKATĀTA 'A CRAIG DIMOND © IRI

"Foki mo e Lāngilangi," peesi 50: Hili ho'omou lau e talanoā, te ke lava mo ho-mou fāmili ke ma'u ia mei he 'Initaneti pea mou mamata 'i he vitio ko e "Honesty: You Better Believe It!" 'i he youth.lds.org (lava ke ma'u 'i he lea faka-Pilitāniā, Potukali, mo e Faka-Sipeini). 'E lava ke fevahevehe-'aki 'a e kau mēmpira 'o e fāmili e me'a ne nau ako mei he talanoā pe vitio. Te mou toe lava foki ke lau 'a e *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupū* fekau'aki mo e faitotonū mo e angatonū (peesi 19). 'E lava 'a e kau mēmpira 'o e fāmili ke lau tavale mai ha ngaahi tūkunga 'e ala sivi'ī ai 'enua faitotonū, ke hoko ko ha 'ekitiviti. Hiki 'a e ngaahi tūkunga 'i ha k'i'ī la'ipepa, tuku ia ki ha fo'i poulu, pea 'ai ke takitaha toho ha la'ipepa. 'Ai ke fetongitongi 'a e taha kotoa 'i hono lau ha tūkunga mo fakamatāla e me'a 'oku totonu ke fai he tūkunga ko iā ke faitotonu aī.

"Ko e Holoholo'anga Talanoā," peesi 66: 'I he talanoa ko 'eni, 'oku 'eke ai 'e Keiti kia

'I HO'O LEA FAKAFONUÁ

'Oku ma'u 'a e *Liahonā* mo e ngaahi nāunau kehe 'a e Siasi 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he languages.lds.org.

NGAAHI TEFITO 'I HE MAKASINI KO 'ENÍ

'Oku fakafongā 'i e he mata 'ifikā 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatāla.

Akonaki, 7, 13
Efiāfi fakafāmilī 'i 'apī, 3,
54, 57
Fa'ifa'itaki'angā, 16
Faingata'ā, 4, 16, 80
Faitotonū, 13, 31, 48, 50
Fakakaukau, 32
Fakamāu, 40
Fakamolemōlō, 44
Fakatomalā, 47
Fāmili, 16, 29, 30, 60, 66

Fatongia fakaemātu'ā,
13, 32
Hisitōlia fakafāmilī, 65, 69
Hisitōlia 'o e Siasi, 4, 16,
62, 80, 81
Kau paioniā, 4, 16, 62, 80
Konifelenisi lahi, 8
Ngaahi fatongia
faka-Siasi, 10
Ngaahi fekau, 40
Ngaahi Fuakavā, 52
Ngaahi ouau, 29

Ngaahi Taumu'ā, 14
Ngaahi tu'unga mo'ui, 4
Ngāue Fakafaifekau, 22
Ngāue tokoni, 12
Nofomali, 32, 36
Palani 'o e fakamo'ui, 30
Sāmīta, Siosefa F., 81
Sāpatē, 28
Sisū Kalaisi, 70
Talangofuā, 40
Temipalē, 29, 56
Tuī, 14, 36

Fai 'e Palesiteni
Thomas S. Monson

‘OKU FIE MA‘U
‘E HE MĀMANĪ

ha Kau Paionia he ‘Ahó ni

‘Oku tui ha tokolahi, na’e ‘ikai ke kamata ‘a e fononga paioniá ‘i he 1847 ‘i Nāvū, Ketilani, Hihifo Mama‘o, pe Niu ‘Ioke, ka ‘i he fonua mama‘o ko ‘Ingilaní, Sikotilani, Sikenitīnēvia, pe Siamane. He ‘ikai lava ‘o mahino kakato ki he fānau ikí ‘a e tui lahi na‘á ne faka-‘ai‘ai ‘enau mātu‘á ke nau tuku honau fāmīlī, ngaahi kau- ngāme‘á, nongá, pea mo e malú.

Mahalo ‘e fehu‘i ‘e ha ki‘i tamasi‘i, “Mami, ko e hā ‘oku tau hiki ai mei ‘apí? Ko ‘etau oó ki fē?”

“Ha‘u pē, ‘e hoku ‘ofa‘anga; ko ‘etau oó ki Saione, ko e kolo ‘o e ‘Otuá.”

Mei he malu ‘o ‘apí mo e tala‘ofa ‘o Saioné, ne ‘i loto ai e tahi hou mo kovi ‘o e ‘Atalanitikí. He ko hai te ne lava ke fakamatala ‘i e ilifia na‘á ne ma‘u e loto ‘o e tangatá ‘i he lolotonga ‘o e ngaahi kolosi fakatu‘utāmaki ko iá? Na’e falala ‘a e Kāingalotu paionia ko iá ki he ‘Otuá pea nau tukufolau ‘i he‘enau fonongá ‘i hono ue‘i ‘e he fanafana le‘osi‘i ‘a e Laumālié mo pou pou ‘i ‘e ha tui tu‘uloa mo mahino.

Na’e fāifai ‘o nau tū‘uta ki Nāvū pea nau toe mavahe pē mei ai ke fehangahangai mo e ngaahi faingata‘a ‘i he fonongá. Na’e faka‘ilonga‘i ‘e he ngaahi maka fakamanatu ‘o e ‘akaú mo e maká ‘a e ngaahi fa‘itoka ‘i he halanga kotoa mei Nāvū ki Sōleki Siti. Ko ha fa‘ahinga totongi ia na’e fai ‘e ha kau paionia ‘e ni‘ihi. Na’e telio honau ngaahi sinó ‘i he nonga, ka na’e mo‘ui pē honau ngaahi hingoá.

Na’e faingata‘a ia e fanga pulu ongosiá, ngai‘i mo e ngaahi ve‘eteka ‘o e salioté, ‘osikiavelenga e kau tangata to‘á, ongo mo e ngaahi nafa ‘o e taú, pea tangi faka‘au- lalongo mo e fanga kaiotí. Ka ne kei tuiaki atu pē kau paionia tui mo tatakí fakalaumālié ‘i he matangi mālohí. Na‘a nau fa‘a hiva:

*Hau Kāinga ‘oua manavahē;
Ke tau fiefiá.*

*Neongo e faingata‘a e fonongá,
Te tau ma‘u ‘a e palé. . . .
‘E lelei! ‘E lelei!*¹

Na’e manatu‘i ‘e he kau paionia ko ‘ení e ngaahi folo- fola ‘a e ‘Eikí: “Oku totonu ke sivi‘i hoku kakaí ‘i he me‘a kotoa pē, koe‘uhí ke teuteu‘i ‘a kinautolu ke nau ma‘u ‘a e nāunau ‘a ia kuó u teuteu mo‘onautolú, ‘io, ‘a e nāu- nau ‘o Saioné.”²

‘Oku uesia ‘e he fāliunga ‘o taimí ‘a ‘etau manatú mo holoki ‘etau fakahounga‘i kinautolu ne fononga ‘i he hala ‘o e mamahí, ‘o tuku ki mui ha hala ne faka‘ilonga‘i ‘aki e lo‘imatá ‘i ha ngaahi fa‘itoka ta‘e‘iloa. Ka ‘oku fēfē ‘a e ngaahi faingata‘a ‘o e ‘aho ní? ‘Oku ‘ikai ‘apē ke ‘i ai ha ngaahi hala tokakovi ke fononga‘ia, ‘ikai ha ngaahi mo- ‘unga tokakovi ke kaka ai, ‘ikai ha ngaahi vaha‘a maka ke kolosi, ‘ikai ha fanga ki‘i hala ke huluhulu, hala ha ngaahi vaitafe ke kolosi ai? Pe ‘oku fu‘u fie ma‘u he taimí ni e loto‘i paionia ko iá ke tatakí kitautolu mei he ngaahi faingata‘a ‘oku tu‘unuku mai ke ne fālute kitautolú, ‘o ne taki atu kitautolu ki ha Saione ‘o e malú?

Kuo toutou hōloa ‘a e tu‘unga ‘o e mo‘ui angama‘á ‘i he ngaahi ta‘u lahi talu mei he ngata ‘a e Tau Lahi Hono Ua ‘a Māmaní. ‘Oku fakatuputupulangi ‘a e faihiá; kae tū‘ulu ki lalo ‘a e ‘ulungaanga tāú. Ko ha tokolahi ‘oku nau ‘i ha tu‘unga fakatu‘utāmaki, ‘o feinga ke ma‘u e fiefia ‘oku lau- momenití kae feilaulau‘i ‘a e ngaahi fiefia ‘o ‘itānití. ‘Oku mole pehē ai meiate kitautolu ‘a e nongá.

‘Oku ngalo ‘iate kitautolu e ikuna kāfakafa ‘a e kakai Kalisí mo e kakai Lomá ‘i he māmani anga fakapāpeliané mo e ngata‘anga ‘o e ikuna ko iá—‘i he anga hono ikuna‘i faka‘osi kinautolu ‘e he ta‘e-tokangá mo e vaivaí ‘o nau ‘auhá. Ko hono fakaikú, ne nau fie ma‘u ke malu pea mo ha mo‘ui fiamālie, ‘o laka hake ‘i he‘enau fie ma‘u

'a e tau'atāinā; pea ne mole kotoa ia meiate kinautolu—'a e fiemālié mo e malú pea mo e tau'atāinā.

'Oua na'a tukulolo ki he ngaahi fakatauele 'a Sētāné; kae tu'u ma'u 'i he mo'oní. He 'ikai ke fakatōli'a 'a e ngaahi holi ta'e-fakafiemālie'i 'a e laumālié 'e he fekumi ta'e ngata ki he fiefiá 'i he lotolotonga 'o e ngaahi to'oa 'o e ongó mo e angahalá. Kuo te'eki fakaiuku 'a e angahalá ki ha lelei. 'Oku 'ikai teitei taukave'i 'e he tāufehi'á 'a e 'ofá. 'Oku 'ikai teitei 'omai 'e he fo'í ha loto to'a. 'Oku 'ikai teitei fakatupu 'e he veiveiuá 'a e tuí.

'Oku faingata'a'ia ha ni'ihī ke ma-tu'uaki e manuki mo e ngaahi lea ta'e-oli 'a e kau vale 'oku nau taukae'i e angama'á, faitotonú, mo e talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá. Ka kuo fakama'ama'a'i 'e māmani 'a e talangofua ki he tefito'i mo'oní. Ko e taimi na'e fekau ai kia Noa ke ne langa ha 'a'aké, na'e vakai 'a e kakai valé ki he langí pea nau manuki mo taukae—kae 'oua kuo tō mai e 'uhá.

Kuo pau nai ke tau toutou ako e ngaahi lēsoni faka'auha lahi ko iá? 'Oku liliu 'a e taimí, ka 'oku tu'uloa 'a e mo'oní. Ko e taimi 'oku 'ikai ke tau ako ai mei he ngaahi a'usia 'o e

kuohilí, 'oku tau mo'ulaloa ke toe fakahoko kinautolu fakataha mo 'enu fakangangau 'ulú, faingata'a'ia mo 'enu mamahí kotoa. 'Oku 'ikai 'apē ke tau ma'u e poto ke talangofua kiate Ia 'okú Ne 'afio'i 'a e kamata'angá mei he iku'angá—'a hotau 'Eikí, na'á Ne fokotu'utu'u 'a e palani 'o e fakamo'uí—kae 'ikai ko e ngatá, 'okú ne fakamele'i hono faka'ofó'ofá?

'Oku fakamatala'i 'e ha tikisinala 'a e paioniá ko ha "taha 'oku mu'o-mu'a ke teuteu pe tofa ha hala ki ha

ni'ihī ke nau muimui atu."³ Te tau lava 'apē ke langaki 'iate kinautolu ha loto lahi pea mo ha taumu'a pau 'okú ne fakafōtunga e kau paionia 'o ha to'u tangata kimu'a? Te tau lava nai ke hoko ko ha kau paionia mo'oní?

'Oku ou 'ilo te tau lava. 'Oi, me'a mahino mo'oní ko hono fie ma'u 'e he māmani ha kau paionia he 'ahó ni! ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Ha'u Kāingá 'Oua Manavahē," *Ngaahi Himi*, fika 18.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 136:31
3. *Oxford English Dictionary*, 2nd ed. (1989), "pioneer."

KO E FAIAKO MEI HE PŌPOAKI KO 'ENÍ

'Oku fakamatala'i 'e he folofolá ko e kau faiako faka'apí 'oku totonu 'a e kakai kotoa pē ke nau ha'u kia Kalaisi" (T&F 20:59). Fakakaukau ke ke fakahinohino ange 'a e ngaahi fakatokanga mo e ngaahi fakaafe 'oku 'i he pōpoaki 'a Palesiteni Monisoní kiate kinautolu 'okú ke 'a'ahi ki ai. Mahalo te ke fie alea'i mo kinautolu ha ngaahi founga ke fakatokanga'i ai mo muimui 'i he ngaahi sīpinga mā'oní'oní, faka'ehi'ehi mei he kākāá, mo ako mei he ngaahi fehalaaki 'a e ni'ihī kehé. Fehu'i kiate kinautolu 'okú ke ako'í pe 'e anga fēfē ha'anau hoko ko ha kau paionia he kuongá ni.

Mahalo 'e fiefia ange e fānaú he ako kau ki he kau paioniá 'aki ha'anau lau 'a e talanoa ko e 'I he Fononga'angá 'i he peesi 62 'o e makasini ko 'ení.

Teke 'e he Tuí

Fai 'e Maggie Earl

He 'ikai toe ngalo 'iate au 'eku 'a'eva 'i he kelekele 'o e Nofó'anga Fakafa'ahita'ú Momokó 'i Nepulasikā 'i he USA, 'a ē ne nofo ai e kau paioniá he ngaahi ta'u ki mu'á. Na'e ongo mamalu 'a e kelekelé, 'o meimei hangē ha'aku 'a'ahi ki ha tempale 'i tu'á.

Na'á ku tangi, 'o nenefu ai 'eku sió. Na'á ku mamata ki ha maka fakamanatu ka na'e 'ikai ke u fakapapau'i pe ko hāi. Ko e taimi ne u holoholo'i ai hoku lo'imatá, na'á ku fakatokanga'i ha tangata mo ha fefine na'á na fofonga loto mamahi 'aupito. Pea 'i he'eku vakai'i fakalelei, na'á ku fakatokanga'i ha fōtunga 'o ha valevale 'oku tokoto he loto fa'itoka 'i hona ve'e va'é.

Na'e 'omi 'e he 'atá ni kiate au ha ngaahi ongo kehekehe: mamahi, 'ita, hounga'ia, mo e fiefia. Na'á ku fie to'ó 'a e mamahi ne ongo'i 'e he Kāingalotu ko iá, ka na'á ku hounga'ia 'i he taimi tatau 'i he me'a ne nau

feilaulau'i ma'á e ongoongolelé.

Ne tokoni e me'a ne u a'usia 'i he Nofó'anga Fakafa'ahita'ú Momokó ke u 'ilo'i 'oku foaki 'e he Tamai Hēvani 'a e ongoongolelé ki He'ene fānaú pea tukuange 'a e tau'atā-iná ke nau fili 'a e me'a te nau fai 'aki iá 'o fakatatau mo honau lotó. Na'e mei lava pē ke fili 'e he mātu'a 'a e ki'i pēpē ko iá ha hala 'oku faingofua angé. Na'e fie ma'u 'i he muimui ki he palōfitá mo hono mo'ui 'aki 'o e ongoongolelé ke tuiaki atu 'a e kau paionia ko 'ení, 'o a'u ai pē ki hono tanu 'ena ki'i tamsi'í. Ka na'á na fili 'a e ongoongolelé ki he'ena mo'uí mo tali 'a hona ngaahi faingata'a'ia. Na'á ku 'ilo ko e lí'oa 'a e Kāingalotú ki he ongoongolelé pea mo 'enau loto fakapapau ke tuiaki atú na'e teke ia 'e he tuí mo e 'amanaki lelei—ko ha 'amanaki lelei ki ha kaha'u lelei pea mo ha tui 'oku 'afio'i 'e he 'Eikí kinautolu mo malava ke fakama'ama'a 'enau mamahi.

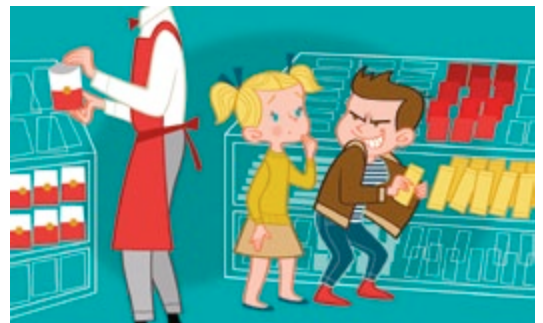
'Oku nofo 'a e taha na'á ne fā'ú 'i Kalolaine Tokelau, USA.

FĀNAÚ

Hoko ko ha Paionia

'Oku pehē 'e Palesitēni Monisoni ko e pai-oniá ko ha taha 'okú ne fakahinohino 'a e halá ke muimui ai ha ní'ihī kehe. Ko e hā 'e lava ke fai 'e he fānaú 'i he ngaahi fakatātā ko 'ení ke nau taukavē'i e me'a 'oku totonú mo hoko ko ha paionia ki he ní'ihī kehē? Hiki ho'ó talí 'i he feitu'u 'i he lalo fakatātaá.

Ako 'i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'enī, pea alea'i ia mo e kau fafine 'okū ke 'a'ahi ki ai 'o ka fe'unga ke fakahoko. Faka'aonga'i 'a e ngaahi fahu'i ke tokoni atu ki hono fakamālohia 'o e kau fafine pea 'ai ke hoko 'a e Fine'ofā ko ha kongā longomo'ui 'o ho'o mo'ui. Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, vakai ki he relief.society.lds.org.

Ko Hono Ako'i mo Hono Ako 'o e Ongoongolelei

Na'e hoko 'a Sīsū Kalaisi ko ha faiaiko mataotao. Na'á Ne tā e sipinga ma'atautolu 'i He'ene "ako'i fakatokolahi mo fakatāutaha . . . 'a e hou'eiki fafine, 'i he halá pea mo e matāfangá, 'i he ve'e vaitupú pea 'i honau ngaahi 'apí. Na'á Ne fakahaa'i ha anga'ofa kiate kinautolu pea Ne fakamo'ui kinautolu mo honau fāmili."¹

Na'á Ne ako'i 'a Ma'ata mo Mele pea mo "fakaafe'i kinaua ke na hoko ko 'Ene ongo ākongā pea ke na kau 'i he fakamo'ui, "a e me'a lelei, [Luke 10:42] he 'ikai toe to'o meiate kinaua."²

'Oku fekau'i kitautolu 'e he 'Eiki 'i he'etau ngaahi folofola he ngaahi 'aho kimui ní ke tau "feako'i'aki . . . 'a e tokāteline 'o e pule'angá" (T&F 88:77). Na'e pehē 'e Siulolo A. 'Espilini, ko e tokoni ua 'i he kau palesitenisī lahi 'o e Palaimelí fekau'aki mo hono ako'i mo e ako 'o e tokātelinē, "Ko e ako ko ia ke mahino kakato 'a e tokāteline 'o e ongoongolelei, ko ha ngāue ia 'i he mo'ui kotoa pea 'oku ha'ua 'i he 'otu lea ki he 'otu lea, 'a e akonaki ki

he akonaki, ko e si'i 'i heni pea si'i 'i hena' (2 Nifai 28:30)."³

'I he'etau ako, fakatotolo'i, mo lotú, te tau faiaiko 'aki ai e mālohi 'o e Laumālie Mā'oní'oní, 'a ia te ne fakahū 'etau pōpoakí "ki he loto 'o e fānau 'a e tangatá [mo e kakai fefine]" (2 Nifai 33:1).

Mei he Folofolá

'Alamā 17:2–3; 31:5; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 42:12–13; 84:85

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá: Ko e Histōlia mo e Ngāue 'a e Fine'ofā (2011), 3.
2. Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá 7.
3. Cheryl A. Esplin, "Ko Hono Ako'i ke Mahino ki He'etau Fānau," *Liahona*, Mē 2012, 10.
4. Spencer W. Kimball, 'i he Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá 137.

KO E HĀ TE U LAVA 'O FAÍ?

1. 'Oku ou teuteu fēfē ke hoko ko ha faiaiko lelei ange?
2. 'Oku ou vahevahe nai 'eku fakamo'oni mo e kau fafine 'oku ou tokanga'i?

Tuí, Fāmili, Fakafiemālié

Mei Hotau Hisitōliá

Ne fakamanatu mai 'e hotau kau palōfita kuo mama'ó kiate kitautolu kakai fefine, 'oku 'i ai hatau fatongia mahu'inga ko e kau faiaiko 'i he 'apí mo e Siasí. Na'e kole mai 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo 'i Sepitema 1979 (1895–1985) ke tau hoko ko e "kau fafine taukei 'o e folofolá." Na'á ne pehē: "Mou mataotao 'i he folofolá—'o 'oua 'e tuku hifo 'a e ni'ihī kehē, ka ke hiki hake 'a kinautolu! He ko hai 'e fie ma'u lahi ange ke ne 'mata'ikolōa 'aki' 'a e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei ('a ia te nau ma'u tokoni mei ai 'i honau taimi faingata'a'ia), ka ko e kau fafine mo e ngaahi fa'e 'oku nau fakahoko 'a e kongā lahi 'o hono 'ohake mo ako'i 'o e fānau?"⁴

Ko e kau faiaiko mo e kau ako kotoa pē kitautolu. Ko e taimi 'oku tau faiaiko ai mei he folofolá mo e ngaahi lea 'a e kau palōfita mo'ui, te tau lava lea ke tokoni 'i 'a e ni'ihī kehē ke nau omi kia Kalaisi. Ko e taimi 'oku tau kau ai 'i he akó 'o fai ha ngaahi fahu'i 'uhinga pea fakafanongó, te tau lava lea ke ma'u e tali 'okú ne feau 'etau ngaahi fie ma'u fakafo'ituituí.

KI'I TOHI FAKAMATALA 'O E KONIFELENISI 'O 'EPELELI 2013

“Tonga ha me'a kuó u lea 'aki 'e au ko e 'Eikí, kuó u lea 'aki ia; . . . neongo pē ko e fai ia 'i hoku le'ó pē 'o'okú pe 'i he le'ó 'o 'eku kau tamaio'eikí, 'oku tatau ai pē” (T&F 1:38).

'I ho'ó toe vakai'i ko ia 'a e konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2013, 'e lava ke ke faka'aonga'i 'a e ngaahi pēsi ni (mo e ngaahi Tohi Fakamatala Konifelenisi 'i he ngaahi pulusinga he kaha'ú) ke tokoni atu ki ho'ó akó mo faka'aonga'i 'a e ngaahi akonaki fakamuimitaha 'a e kau palōfita mo e kau 'apōsetolo mo'uí mo e kau taki kehe 'o e Siasí.

NGAAHI TALANOA MEI HE KONIFELENISI

Ko e Ako ke Talangofuá

Fai 'e Palesiteni

Thomas S. Monson

Ihe'eku kei tupu haké, na'e nofo homau fāmilí he fa'ahita'u māfana kotoa pē he kamata'anga 'o Siulaí ki he kamata'anga 'o Sepitemá, 'i homau fale-sino'i 'akau he Pa'ake Viviení he tele'a Polovó 'i 'Iutā.

Koe taha hoku ngaahi kau-ngāme'a mamae he lolotonga 'o e ngaahi 'aho mohu fiefia he tele'a ko iá ko Teni Lāseni, 'a ia na'e 'i ai mo ha fale sino'i-'akau honau fāmilí he Pa'ake Viviení. Na'á ku 'eva holo mo ia 'i he 'aho kotoa pē 'i he pala-taisi ko 'eni 'o e tamaiki tangatá, 'o

taumāta'u he tafenga vaí mo e ano-vaí, tānaki makamaka mo ha ngaahi koloa kehe, fononga lalo, kaka mo'unga, pea mo fiefia 'i he miniti 'o e houa takitaha e 'ahó.

Na'á ma fakakaukau mo Teni 'i ha pongipongi 'e taha 'okú ma fie tafuafi 'i he efiafi ko iá fakataha mo homa kaungāme'a kotoa 'i he tele'á. Na'e fie ma'u ke ma faka'ata'atā ha feitu'u 'i ha loto'ata'atā ofi mai 'e lava ke mau fakataha kotoa ki ai. Kuo mōmoa mo pakaka 'a e mohuku ia 'o Suné na'á ne 'u'ufi 'a e feitu'ú, 'o 'ikai fe'unga ai 'a e feitu'ú ki he'ema taumu'á. Na'á ma kamata ke fusi 'a e mohuku loloá, mo palani ke faka'ata'atā ha kongā lahi, ke fuopotopoto. Na'á ma fusi mo hamu 'aki homa iví kotoa, ka ko e me'a pē ne ma lavá ko ha falukunga vao iiki pē ne fiu ta'aki. Na'á ma 'ilo

'e 'aho kakato 'a e ngāué ni, ka kuo hōloa homa iví mo 'ema vēvevéké.

Ka ne ha'u ki hoku 'atamai ta'u valú ha me'a ne u pehē ko e founga tonu tahá ia. Na'á ku talaange leva kia Teni, “Ko e me'a pē 'oku fie ma'ú, ke ta tutu'i 'a e vao ko 'ení. Ta *tutu'i* pē ha fo'i siakale 'i he vaó!” Na'á ne loto lelei ki ai, peá u lele leva ki homau falé ke 'omi ha ngaahi fo'i masi.

Telia na'a fakakaukau hamou ni'ihí na'e fakangofua ke mau faka'aonga'i ha masi 'i he ta'u valu te'eki fakapopotó, ka 'oku ou fie fakamahino atu na'e ta'ofi au mo Teni ke 'oua na'á ma faka'aonga'i ia ta'e 'i ai ha taha lahi. Na'e 'osi toutou fakatokanga mai kiate kimaua e ngaahi fakatu'utāmaki 'o e velá. Ka na'á ku 'ilo e feitu'u na'e tuku ai 'e hoku fāmilí 'a e masí, pea na'á ma fie ma'u ke faka'ata'atā 'a [e] loto 'ata'ataá. Na'e 'ikai ha toe ki'i fakakaukau, na'á ku lele ki homau falé 'o to'o mai ha ngaahi fo'i masi, mo fakapapa-u'i 'oku 'ikai sio mai ha taha. Na'á ku fufuu'i fakavavevave ia 'i ha taha 'o hoku ngaahi kató.

Peá u tuku'osi mai kia Teni, mo fiefia he kuo 'i hoku kató 'a e me'a ke ne fakalelei'i 'ema palopalemá. 'Oku ou manatu'i ha'aku fakakaukau 'e vela pē e afí 'o ngata 'i he feitu'u ne ma fie ma'ú pea 'e hoko ha mana 'o mate ai pē ia.

Na'á ku kohi'i ha fo'i masi 'i ha fo'i maka pea tutu'i 'o uló 'a e mohuku mōmoa 'o Suné. Na'e puho 'o hangē na'e unu 'i ha penisiní. 'I he kamata'angá, na'á ku fiefia mo Teni 'i he'ema

sio ki he pulia 'a e vaó, ka na'e 'ikai hano taimi kuo mahino he 'ikai toe mate 'a e afi ia 'iate ia pē. Na'á ma puputu'u 'i he'ema fakatokanga 'i he 'ikai ha me'a te ma toe lava 'o tāmata'e ia. Na'e kamata ke totolo atu e uló 'i he mohukú ki he tafa-mo'ungá, ke uesia 'a e 'ulu painí mo e me'a kotoa pē na'e 'i hono halá.

Ne faifai, kuo 'ikai ha toe fili ka ko 'ema lele pē 'o ui tokoni. Ne 'ikai hano taimi kuo 'i ai e tangata mo e fefine kotoa pē na'e 'atā 'i he Pa'ake Viviení 'o nau felēleaki mo ha ngaahi tangai viviku, 'o tā 'a e afi mo feinga ke tāmata'e kinautolu. Hili ha ngaahi houa lahi, kuo tāmata'e 'i 'a e ki'i afi fakamuimuitahá. Kuo fakahaofi 'a e 'ulu paini motu'á, pea pehē ki he tukui 'api na'e mei a'u ki ai 'a e afi.

Na'á ku ako mo Teni ha ngaahi lēsoni faingata'a ka na'e mahu'inga 'i he 'aho ko iá—ko e konga lahi, ko e mahu'inga 'o e talangofuá.

'Oku 'i ai ha ngaahi tu'utu'uni mo ha ngaahi lao ke tokoni 'i hono fakapapau'i 'oku tau malu fakaetu'asino. Ko e me'a tatau pē, kuo 'osi 'omi 'e he 'Elkí ha ngaahi fakahinohino mo ha ngaahi fekau ke tokoni 'i hono fakapapau'i 'oku tau malu fakalaumālie ke tau lava 'o fakahaohao lelei atu 'i he mo'ui fakamatelie mohu fakatu'u-tāmaki ni, 'o foki ai ki he'etau Tamai Hēvaní. ■

Mei he "'Oku 'Omi 'e he Talangofuá e Ngaahi Tāpuaki," *Liahona*, Mē 2013, 89–90.

NGAAHI FEHU'I KE FAKALAULAUOTO KI AI

- Ko e hā 'oku 'i ai ai e ngaahi laó?
- Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke tau fili ke talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá?
- Ko e hā ha ngaahi founa ne hoko ai 'a Sisū Kalaisi ko ha fa'ita'i-taki'anga 'o e talangofuá kiate kitautolu?

Fakakaukau ke hiki ho'o ngaahi fakakaukau 'i ho'o tohinoá pe alea'i ia mo ha ni'hi kehe.

Ngaahi ma'u'anga tokoni kehe ki he tefitó ni: *Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ongongolelei* (2009), "Talangofuá," 235–242; "Obedience," 'i he Gospel Topics 'i he LDS.org; D. Todd Christofferson, "Ko e Mālohi 'o e Ngaahi Fuakavá," *Liahona*, Mē 2009, 19–23.

Lea Fakaepalōfita ki he Ngāue Fakafaifekau 'a e Mēmipá

"'Oku ou palōmesi atu 'i ho'o lotua ke 'ilo'i pe ko hai te ke talanoa ki ai, 'e hū mai ki ho 'atamaí ha ngaahi hingoa mo ha fofonga. 'E 'oatu e ngaahi lea ke ke lea 'akó he taimi pē ko ia te ke fie ma'u ai. Te ke ma'u ha ngaahi faingamālie. 'E ikuna'i e' he tui 'a e loto veiveiua pea 'e tāpuekina 'aki koe 'e he 'Eiki ha ngaahi mana."

'Eletā Neil L. Andersen 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ko ha Mana," *Liahona*, Mē 2013, 79.

TU'UNGA E NGĀUE FAKAFAIFEKAÚ 'I HE'ENE A'U KI HE KONIFLENISI LAHI 'O 'EPELEÍ

Tokolahi 'o e kau faifekau 'oku lolotonga ngāue fakafaifekau	65,634
Tokolahi 'o e kau talavou mo e kau finemui kuo ma'u honau uiui'i ka 'oku te'eki ke nau hū ki ha senitā ako'anga fakafaifekau	Toko 20,000 tupu
Tokolahi 'o e kau talavou mo e kau finemui 'oku nau lolotonga fakahoko e 'initaviu mo 'enau pīsopé mo e kau palesiteni fakasiteiki	Toko 6,000 tupu
Lahi 'o e ngaahi misiona fo'ou ne fokotu'ú	58

Meia Palesiteni Thomas S. Monson, "Talitali Lelei Kimoutolu ki he Koniflenisi," *Liahona*, Mē 2013, 5.

KO IA IA 'OKU UI 'E HE 'EIKÍ 'OKÚ NE FAKAFE'UNGA'I

Ko e tokolahi taha 'o e kāingalotu 'o e Siasí te nau ma'u ha ngaahi faingamālie lahi ke ma'u ha "uiui'i"—ko ha ngāue ke fakahoko. Na'e pehē 'e Palesiteni 'Eselā Tafu Penisoni (1899–1994), "'Oku 'amanaki mai e 'Eikí ke 'i ai hatau uiui'i 'i Hono Siasí ke faitāpuekina ai e ni'ihī kehē 'aki hotau ngaahi talēnití mo hotau ivi takiekiná."¹

Ko e kau taki faka-Siasi ko ia kuo ui ke ngāué, 'oku nau fakafalala ki he toenga 'o e kāingalotú ke nau tali mo fakahoko honau uiui'i 'i hono 'oangé. Ko e uiui'i fo'ou kotoa pē ko ha faingamālie ia ke ngāue ai mo tupulaki pea 'oku totonu ke fai ia 'i he lotu fakatōkilalo mo e fa'a lotu. Ko e uiui'i ke ngāue 'i he Siasí 'oku fakahoko ia 'e he kau taki lakanga fakataula'eikí 'i he hili ha'anau kolea ha fakahinohino fakalaumālie mei he 'Eikí. Na'e fakamatala 'i 'e Palesiteni Henelī B. 'Aealingi, ko e Tokoni 'Uluaki 'i he

Kau Palesitenisi 'Uluakí, "Kuo Ui Kimoutolu 'e he 'Otuá." "'Oku 'afio'i koe 'e he 'Eikí. 'Okú Ne 'afio'i 'a e taha te Ne ui ke ngāue 'i he ngaahi tu'unga kotoa pē 'i Hono Siasí. Na'á Ne fili koe."²

'Oku tau fakafofonga 'i 'a e Fakamo'uí 'i hotau ngaahi uiui'i pea ko e ngāue 'oku tau faí—tatau ai pē pe 'oku ngali si'isi'i fēfē—'oku 'i ai hono ngaahi ola ta'engata. Hangē ko 'ení, ko e mālohi 'o ha faiako Palaimeli mateaki, te ne lava ke ue'i fakalaumālie ha ki'i tamasi'i ke ngāue fakafaifekau 'i ha 'aho. Pe 'e lava 'e he talitali anga fakakaume'a 'e ha taha fakanofonofo 'o tokoni'i si'a mēmipa faingata'a'ia ke ne ongo'i lata 'i he Siasí.

'E tokoni'i kitautolu 'e he 'Eikí 'i hotau ngaahi uiui'i, tautautefito ki he taimi 'oku tau ongo'i mafasia ai 'i hotau ngaahi fatongia. Ko e taimi te tau lotu ai ki he Tamai Hēvaní ke ma'u ha

fakahinohinó, te Ne tataki kitautolu 'i ha fakahinohino fakalaumālie pea mo tāpuaki'i kitautolu 'i he'etau fakahoko fatongia lelei. 'Oku tokoni'i 'e he 'Eikí 'a kinautolu 'oku tauhi kiate Iá pea te Ne tēnaki atu Hono mālohí ki he'enau ngaahi feingá (vakai, T&F 84:88). Hangē ko e palōmesi ne fai 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoní, "Ko e taimi 'oku tau 'i he ngāue ai 'a e 'Eikí, 'oku 'i ai 'etau totonu ki he tokoni 'a e 'Eikí. Manatu 'i ko ia ia 'oku ui 'e he 'Eikí 'okú Ne fakafe'unga'i."³

'I he'etau muimui he sīpinga 'a e 'Eikí 'i he ngāué pea mo fakahoko 'i he talangofua hotau ngaahi uiui'i mo e ngaahi fatongia faka-Siasí, 'e tāpuekina 'etau mo'uí pea te tau lava 'o tatau lahi ange mo e 'Otuá (vakai, Molonai 7:48; T&F 106:3). ■

Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, vakai ki he vahe 14 'i he *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Lolenisou Sinou* (2012).

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ezra Taft Benson, 'i he Dieter F. Uchtdorf, "Hiki'i Hake 'a e Feitu'u 'Okú ke Tu'u Aí," *Liahona*, Nōvema 2008, 54.
2. Henry B. Eyring, "Tu'u 'o Fua ho Fatongia," *Liahona*, Nōvema 2002, 76.
3. Thomas S. Monson, "Fie ma'u 'a e Ngāué," *Liahona*, Siulai 1996, 50.

FAI HO LELEI TAHÁ

"'E liuliunga 'e he 'Eikí ho mālohí. Ko e me'a pē 'okú Ne kolé ke foaki ho lelei tahá pea mo ho lotó kotoa. Fakahoko fiefia ia pea 'aki ha lotu 'i he tui. 'E fekau mai 'e he Tamai mo Hono 'Alo 'Ofa'angá 'a e Laumālie Mā'oní'oní ke hoko ko hao takaua ke tataki koe. 'E hāsino lahi ho'o ngaahi ngāué 'i he mo'ui 'a e kakai 'okú ke tokoni'i."

Palesiteni Henry B. Eyring, Tokoni 'Uluakí 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí, "Tu'u 'o Fua ho Fatongia," *Liahona*, Nōvema 2002, 76.

Te tau lava 'o fakafalala ki he ngaahi tohi tu'utu'uni, ngaahi tohi lēsoni, fale'i 'a e kau taki faka-Siasí, pea mo ha ngaahi ma'u'anga tokoni kehe ke nau ako'i kitautolu 'i hotau ngaahi fatongia mo tokoni 'i hono tali 'etau ngaahi fehu'i.

Ko e taimi 'oku tau tokoni ai 'i hono fakahoko e ngāue 'a e 'Eiki, te tau lava 'o lotua mo ma'u 'Ene tokoni (vakai, T&F 84:88).

'Oku 'ikai ke tau feinga ki he ngaahi uiui'i, pe 'e anga 'aki ke tau fakasitu'a'i e ngaahi uiui'i 'oku fou mai he mafai 'o e lakanga fakataula'eiki totonu. (vakai, Mōsese 6:31–32).

'Oku 'omi 'e hono fakahoko hotau ngaahi uiui'i 'a e ngaahi tāpuaki mo e fiefiá (vakai, Mātiu 25:23).

'Oku mahu'inga tatau 'a e ngaahi uiui'i kotoa pē; 'oku fie ma'u 'e he Siasí ha kau taki he nēsili'i 'o tatau pē mo e kau palesiteni Fine'ofá (vakai, 1 Kolinitō 12:14–18). 'Oku mahu'inga ange e founga 'o 'etau ngāue 'i he feitu'u 'oku tau ngāue ai.

KO HONO TALI 'O E NGAahi FEHU'I

Ko e hā 'oku ta'e-totongi ai e kau ngāue fakalotu 'i homou Siasí?

Talu mei he kamata'angá mo hono ui 'e he 'Eiki 'Ene kau ākongá mei ha'a me'avale pea mei ha ngaahi puipuitu'a kehekehe. Na'a nau ngāue koe'uhí ko e 'ofa ki he 'Eiki mo e kakaí. Hangē ko 'eni, na'e fili 'e he palōfita ko 'Alamaá, 'i he Tohi 'a Molomoná, 'a e kau taki lakanga fakataula'eiki mo "fekau foki kiate kinautolu . . . [ke] ngāue 'aki honau nima 'onautolu ke tauhi 'a kinautolu. . .

"Pea . . . ke 'oua na'a fakafalala 'a e kau taula'eiki ki he kakaí ke ma'u mei ai hanau tauhi; ka ko e totongi ki he 'enau ngāue ke nau ma'u 'a e 'alo'ofa 'a e 'Otuá" (Mōsaia 18:24, 26; vakai foki, 2 Nifai 26:29–31; Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:5).

'Oku tatau pē 'i hotau kuongá, 'oku 'omi 'e ha ui ke ngāue ha faingamālie ke tokoni ai ki he ní'ihí kehē pea fakatupulaki mo vahevahe hotau ngaahi talēniti mo e ngaahi me'afoaki fakalaumālie. 'Oku totongi lelei 'etau ngāue 'aki e ngaahi tāpuaki mei he 'Eiki.

KO HA TELEVĪSONE MO HA LAUMĀLIE NA'E HIKI HAKE

Fai 'e Kaci Cronin

Ko hoku husepānití 'oku 'ikai toe kava 'o fanongo pea 'oku lī'oa kakato ki he ongoongolelé. Neongo ia, kuo hanga 'e he ngaahi ta'u lahi 'o 'ene feinga ke mahino e ngaahi houalotu fakauike 'a e Siasí 'o 'ai ia ke 'āmio ai he 'alu ki ha fakataha lakanga fakataula'eiki pe ha toe fakamafola kehe. Neongo 'oku anga fakakaume'a mo poupou mālohi e kāingalotu homau uōtí, ka 'oku hanga 'e he 'ikai ke mahino kiate kinautolu 'a e ngaahi fie ma'u fakatekinikale 'okú ne fie ma'u kae lava 'o kau 'i he ngaahi houalotú 'o fa'a 'ai hoku husepānití ke ne ongo'i ta'elata mo loto fo'i.

Na'á ma kei fo'ou atu ki homau uōtí, pea ko e taimi 'eni ki he konifelenisi lahi. Na'e fakapāpākū pē teuteu hoku husepānití ke 'alu ki he fakataha lakanga fakataula'eiki, mo fifili pe ko e hā e ngaahi palopalema 'e fetaulaki mo ia 'i he'ene feinga ke mamata 'i he fakamafolá. Na'á ne a'u atu 'o 'ilo 'oku hala ha taha ia te ne 'ilo e founa hono 'ai ke 'asi fakamata'i tohi (closed captions) mai he mīsini faka'ata lahi (overhead projector), ko ia ne teke mai leva ha televī-sone 'o fokotu'u 'i he tulikí. Neongo ia, ne 'i ai ha ki'i palopalema. Ko e uaea na'e fie ma'u ke fakahoko 'aki e televīsoné ne fehalaaki 'o faka'aonga'i ia ki he mīsini faka'atalahí, 'o ta'e 'aonga leva ai e televīsoné ia. Ne 'alu leva hoku husepānití ki he laipelí, he kuo anga ia 'i he ngaahi tūkunga pehení, 'o kamata ke kumi ha uaea 'o ha mīsini faka'atalahi. Na'á ne 'ilo e ki'i uaea nounou ki he mīsini faka'atalahí 'i he hili ha'ane kumi 'i ha ngaahi puha mo ha ngaahi kapineti tuku'anga me'a.

Na'e ta'e-fiemālie 'a e taha kotoa ke toe to'o mo liliu ha fa'ahinga me'a koe'uhí he na'e mei kamata 'a e fakamafolá. Ko e uaea na'e ma'u 'e hoku husepānití na'e fu'u nounou ia ke a'u ki he televīsoné 'i he saliate teketeké, pea na'e pau ai ke hiki 'a e TV ki ha tēpile mā'ulalo ange. Na'á ne teke leva 'a e salioté ki tu'a mei he falelotú ki ha ki'i loki ofi mai pē. Na'á ne kamata leva ke vete 'a e televīsoné mo fifili pe 'e 'alu ange koā ha taha 'o tokoni ange ki hono hikí. Na'á ne ongo'i ha taha 'i he momeniti ko iá 'oku hū ange ki he lokí. Ko e pīsopé. Na'e fiefia e loto hoku husepānití 'i he'ena hiki toko ua 'a e TV ki he funga tēpilé. Ne 'ai 'e hoku husepānití 'a e TV 'o ngāue kae to'o mai 'e he pīsopé ha sea 'o fokotu'u 'o hanga atu ki he TV.

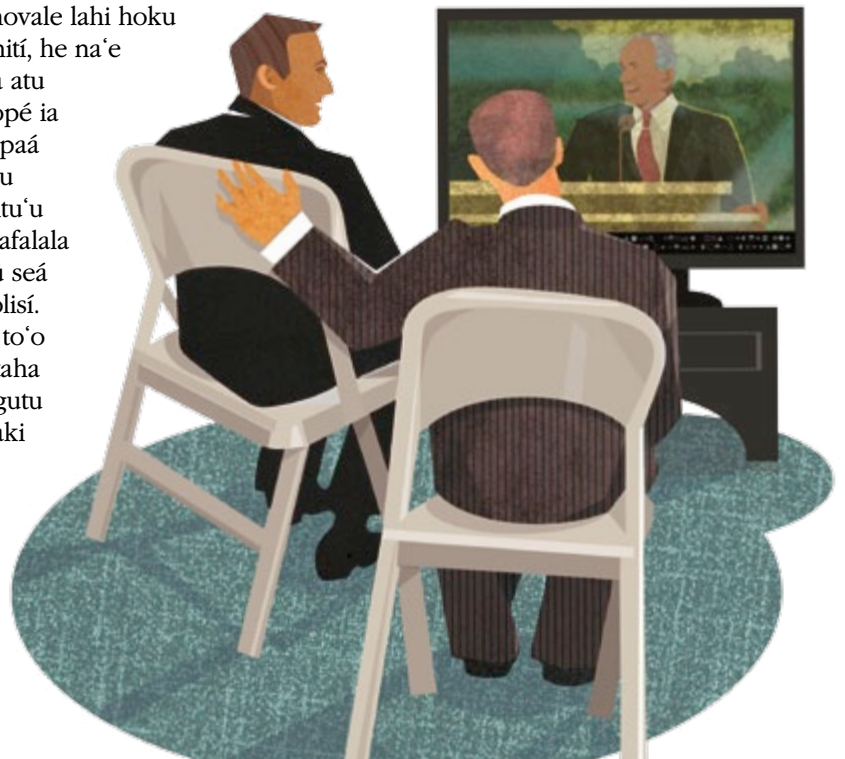
Na'e fakamālō ange hoku husepānití ki he pīsopé 'i he'ene tokoní mo na lulululu, pea tafoki leva 'a e pīsopé 'o lue ki he matapaá. Na'e 'ohovale lahi hoku husepānití, he na'e fakalaka atu 'a e pīsopé ia he matapaá 'o a'u atu ki he feitu'u na'e fakafalala ai 'a e 'ū seá ki he holisí. Na'á ne to'o mai ha taha pea tangutu he tafa'aki hoku

husepānití. Na'e tangutu fakataha 'a e toko uá ni 'i he fakatahá kakato.

'Oku 'alu fie 'alu he 'ahó ni hoku husepānití ki he ngaahi fakatahá. Na'e langaki 'e he kihí'i ngāue 'i he 'ofa 'a e pīsopé 'a e loto hoku husepānití mo tuku ke hū 'a e loto hounga'ia ki hono lotó. Neongo 'oku kei hoku pē ha ngaahi palopalema 'e ni'ihí, ka 'oku 'ikai ke ne toe ongo'i ta'elata pe ta'e-talitali lelei. Na'e liliu faka'aufuli e fakakaukau hoku husepānití 'i he ngaahi tō'onga fakalaumālie 'a ha taha 'o e kau tauhisipi 'a Kalaisí. ■

'Oku nofo e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Misisipi, USA.

Ke ma'u ha fakamatala ki he ngaahi ma'u'anga tokoni 'oku ma'u ma'á e fa'ahinga kehekehe 'o e faingata'a'ia fakaesinó, vakai ki he disabilities.lds.org.

FAITOTONÚ MO E ANGATONÚ

'Oku pehē 'e 'Eletā Kulisitofeli Kouliteni ko e Si'i ko e faitotonú mo e angatonú 'okú na "fie ma'u ha taha ke ne fakahoko mo lea ma'u 'aki pē 'a e me'a 'oku totonú 'o tatau ai pē pe ko e hā 'a e ngaahi tūkunga pe fakakaukau 'a e ni'ihī kehē." 'o e Kau Fitungofulú' i he fakamatala he peesi 48–49 'o e makasini e māhina ní.

'Oku fakamatala 'a e kongá ni fekau'aki mo ha me'a na'e hoko 'i he mo'ui 'a 'Eletā Siosefa B. Uefilini (1917–2008) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. Na'e va'inga 'a 'Eletā Uefilini 'i ha tau hau 'i he 'akapulu faka-'Ameliká 'i he taimi na'e hoko ai ko e taha ako 'i he kolisí. Na'e foaki atu ki ai 'a e fo'i pulú, pea 'oho atu, ka na'á ne nounou 'aki ha 'inisi 'e 2 (senitimita 'e 5) mei he laine tata'ó. Na'á ne manatu 'i e lea 'a 'ene fa'eé 'oku totonu ke ne fai ma'u pē e me'a 'oku totonú 'i he'ene tokalalo 'i he kau va'ingá, pea 'ikai leva ke ne teke 'i atu e fo'i pulú ki mu'a. Na'á ne tuku pē e fo'i pulú he feitu'u na'e 'i aí.

'E lava ke tokoni 'a e ngaahi fokotu'u ko 'ení, fakataha mo ho'o tā-sipingá, ke ke ako 'i ho'o fānaú kau ki he ngaahi tefito 'i mo'oni 'o e ongoongoleleí.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i 'o e To'u Tupú

- Lau mo ho'o kau ta'u hongofulu tupú 'a e kongá fekau'aki mo e faitotonú mo e angatonú 'i he *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú*. Alea 'i 'a e ngaahi tāpuaki 'o e faitotonú mo e angatonú.
- Fakakaukau ke ke kole ki he

kau ta'u hongofulu tupú ke nau tokoni 'i hono teuteu ha ki'i sivi "Ko e Hā Te u Fai?" ki'i sivi ma'á e efiāfi fakafāfili 'i 'apí. Faka'aonga 'i 'a e *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú* ke hoko ko ha fakahinohino pea lisi 'a e ngaahi tūkunga te ne 'oange ki ha taha ha faingamālie ke ne fakafōtunga ai 'a e faitotonú mo e angatonú. Fakahoko fakafāfili 'a e ki'i sivi pea alea 'i hono olá.

- Kuo tā-tu'olahi e fa'a me'a 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni fekau'aki mo e faitotonú. Kumi ha taha 'o 'ene ngaahi pōpoakí pea vahevahe ia mo ho fāmilí. Ko ha ngaahi pōpoaki 'eni 'e malava ke faka'aonga 'i:

"[Ko e] Palōfita ko Siosefa Sāmitá: Ko ha Faiako 'i he Fa'i-fa'itaki'anga," *Liahona*, Nōvema 2005, 67.

"Happiness—the Universal Quest," *Liahona*, Mā'asi 1996, 2.

"[Ko e Fekumi ki he Mo'ui Tu'umālié," *Tūhulu*, 'Aokosi 1988, 2.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i 'o e Fānaú

- 'Oku kau 'i he angatonú 'a e faitotonu 'iate koe peé. Koe'uhí ke fakamahino 'i 'eni, fakakaukau ke fai ha lēsoni efiāfi fakafāfili 'i 'apí 'oku tuku ai ha me'a lelei 'i mu'a 'i he fānaú. Talaange he 'ikai ke nau lava 'o kai ia kae 'oua kuó ke talaange. Hili ia peá ke kuikui pe ha 'i ho matá mo ke fehu' i ange, "Oku sai pē nai ke ke kai 'a e me'a leleí he taimí ni,

NGAAHI POTUFOLO-FOLA FEKAU'AKI MO E FAITOTONÚ MO E ANGATONÚ

Siope 27:4–5

Lea Fakatāta 20:7

1 Pita 2:12

'Alamā 53:20.

Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 124:15

Ngaahi Tefito 'o e Tuí 1:13

koe'uhí he 'oku 'ikai ke u lava 'o sio?" Talanoa ki ha ngaahi me'a mā'oni'oni te nau lava 'o fai 'i he taimi 'oku 'ikai ke sio ai ha tahá, 'o hangē ko e lotu fakafo'ituituí. Fakamanatu ange kiate kinautolu 'e lava ma'u pē 'a e Tamai Hēvaní 'o 'afio 'i kinautolu.

- Fakakaukau ke ke faka'aonga 'i e ki'i sivi na'e fa'u mo ho'o kau ta'u hongofulu tupú (vakai ki 'olunga), pe ko hano fa'u ha ki'i sivi 'o fakatatau mo e fānau kei ikí 'a ia 'e tokoni ke nau 'ilo ai pe ko e hā 'a e faitotonú pe ta'e-faitotonú. Tuku ke nau alea 'i 'enua ngaahi talí. Kapau 'okú ke fakatou ma'u ha kau ta'u hongofulu tupu mo ha fānau kei iiki ange, fakakaukau ke 'ai 'a e kau ta'u hongofulu tupú ke nau tokoni 'i 'a e fānau iiki angé 'i he ki'i sivi. ■

'OKU 'IKAI HA ME'A 'E FAINGATA'A KI HE 'OTUÁ

Fai 'e Sang-Ick Han

Ihe ta'u nai 'e 12 kuo hilí, na'á ku hiki ai mo hoku uaifí pea mo 'ema fānau tangata 'e toko faá mei he Lepupelika 'o Kōleá ki Nu'u Sila. Na'á ku fetaulaki 'i he lolotonga 'o 'eku ngāue ko ha tokoni puleako 'i ha 'apiako Kōleá 'i Nu'u Sila, mo ha kakai Kōleá na'e faingata'a'ia 'i he feinga ke anga ki he anga fakafonua fo'ou pea mo e ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi founa ngāue fo'ou. Na'á ku fie tokoni kiate kinautolu pea mo tokoni foki ki Nu'u Sila, ko ia ne u fakakaukau ai 'e hoko ha'aku hoko ko ha loeá ko ha founa ia 'e taha ke fakafehokotaki 'a e ongo kakai ni mo e ongo fonuá. 'I he'ene peheé, hili ha'aku lotua ke fakapapau 'i 'eku filí, na'á ku pehē leva 'i hoku ta'u 53 ke u hū ki he 'apiako laó.

Na'á ku 'ilo 'e faingata'a. Ka 'i he taimi ne u ma'u ai 'a e ngaahi tohi 'o e kalasí, na'á ku fakatokanga 'i 'e toe faingata'a ange ia 'i he me'a ne u 'amanaki ki aí. Na'e hā ngali fu'u matolu 'a e tohi lēsoní takitaha, pea hangē ne mahulu atu e kanotohí ia 'i he me'a 'e ala mahino kiate aú. Neongo na'á ku 'osi fa'a tokoni 'i he fakatonuleá mei he lea faka-Pilitānia ki he lea faka-Kōleá 'i he konifelenisi lahí 'i ha meimei ta'u 'e 10 pea 'osi ma'u mo haku mata'itohi MA 'i he leá 'i Nu'u Sila, ka

Na'e tāpuaki 'i 'e he 'Eiki 'a Misa Sengilki Hani 'i ha ngaahi founa lahi 'o tokoní 'i ia ke 'osi mei he 'apiako laó 'i hono ta'u 55.

na'e hangē e ngaahi fo'i lea fakalaó ia ha fa'ahinga lea faka-Pilitānia kehe 'aupitó.

Ko e taimi na'á ku foki ai ki 'api mei he akó 'i he 'uluaki 'ahó, na'e pau ke u fakakaukau 'i fakamātoato pe 'oku totonu ke u kei hoko atu pe ta'ofi kimu'a pea u kamatá. 'I he lolotonga 'o e taimi ta'e-pau ko 'ení, ne hā mahino ha fo'i fakakaukau 'e taha: te u lava 'o ikuna kapau te u falala kakato ki he 'Eiki.

Na'á ku kole tokoni ki he 'Otuá, koe'uhí he 'oku ou 'ilo 'oku mo'ui mo Ne tali 'etau ngaahi lotú. Na'á ku manatu 'i ha potufolofola 'e taha 'i he Tohi Tapú na'á ne 'omi ha fakafiemālie lahi kiate au: "He 'oku 'ikai ha me'a 'e faingata'a ki he 'Otuá" (Luke 1:37). Na'e 'omi 'e he potufolofolá kiate au ha ivi ke hoko atu.

Ko e taimi pē ne u fehangahangai ai mo e ngaahi faingata'a 'i he'eku akó, na'e teuteu ma'u pē 'e he 'Otuá ha founa pe fekau 'i mai ha kau 'āngelo—ha kakai tokoni lahi—ke tatakai au.

Na'á ku fāifeinga 'i ha 'aho 'e taha ke fakafosi ha'aku ngāue fakaako. Na'e fai hoku lelei tahá, ka na'e 'ikai ke u lava 'o 'ilo pe ko e hā na'e fie ma'u 'e he faiakó ke mau faí. 'I he'ene a'u ki he Sāpaté, na'á ku tuku leva 'eku ako kotoa pē ka u tokanga taha ki he'eku ngaahi ngāue faka-Siasí. Na'á ku 'a'ahi 'i he'eku

hoko ko e alea'anga mā'olunga fakasiteikí ki ha uooti ne vahe mai ke fai ha malanga 'i he houalotu sākalamēnití. 'I he 'osi 'a e houalotú, ne ha'u ha tangata kiate au 'o ne talamai na'á ne fakatokanga'i au 'i he lokiakó. Na'e 'ikai ke u 'ilo 'e au ko ha taha ako lao mo ia. Na'á ku talaange mo'oni ki ai 'i he taimi na'á ne 'eke mai ai pe 'oku fēfē 'a e ngāue fakaako ne vahe maí, na'á ku faingata'a'ia. Na'á ne talamai leva 'e fie ha'u ki hoku 'apí 'o tokoni mai. Kapau na'e 'ikai ke u 'alu ki he uōtí ke fetaulaki ai mo ia, na'e 'ikai ke u mei lava 'o fakahū taimi totonu 'a e ngāue fakaakó. Ko ha 'āngelo ia ne fekau mai 'e he 'Otuá ke tali 'eku lotú.

'I he taha 'o e ngaahi kalasi faingata'a tahá, na'e faiako ta'e-motu ai 'a e faiakó 'i ha houa 'e ua 'i he taimi kotoa pē ne fai ai 'emau kalasí. Na'e 'ikai ngata pē 'i he faingata'a ke mahino e lēsoni 'o e kalasí ka ne toe pehē mo e tō e lea ia 'a e faiakó, pea 'i hano fakangofua, na'á ku hikitepi leva e fakamatalá ke toki fakamanatu. 'I ha 'aho 'e taha, na'á ku ma'u ai ha 'ī-meili mei ha fefine na'e 'ikai ke u 'ilo. Na'á ne fakafe'i-loaki mai ia ko ha kaungā kalasi pea kole mai pe 'e lava ke ne faka'aonga'i 'a e ngaahi me'a na'á ku hikí he na'e ta'ofi ia he taimi 'e ni'ihī 'e he'ene taimi tēpile ngāué 'o 'ikai ha'u ki he kalasí.

Na'á ku fiefia ke 'oange ha tatau 'o e 'ū me'a ne u hiki tepí. Na'á ku pehē ko 'eku tokoni 'eni ki ai, ka ne u toki 'ilo ko ha toe 'āngelo mo ia ne fokotu'utu'u 'e he 'Otuá ke tokoni kiate au. Na'e pau ke mau fakahū ha

ngāue fakaako 'e ua mei 'api pea mo fai ha sivi houa 'e tolu ka mau toki lava 'i he kalasí. Na'á ne tokoni'i au 'i hono fakakakato 'o e ngaahi ngāue fakaako mei 'apí mo teuteu ki he sivi. Ka ne ta'e-'oua 'ene tokoní, 'oku 'ikai ke u tui ne u mei lava.

Na'e 'i ai haku ngaahi fatongia kehe fakataha mo e ngaahi faingata'a 'o 'eku hoko ko ha taha ako kuo motu'á mo 'ikai lea faka-Pilitānia lelei, na'a nau 'ai ke faingata'a hano fakakakato 'o e polokalamá. Na'e to'o 'e he'eku ngāué, ngaahi fatongia he koló, mo e ngaahi uiui'i 'i he Siasí ha kongā lahi hoku taimí, pea na'á ku toe feinga foki ke fai hoku ngaahi fatongia mahu'inga taha ko e husepāniti, tamai, mo e kui tangatá 'i hono fakahoko e tauhi mo e tokanga na'a nau fie ma'ú. Na'e pehē 'e ha taha 'o hoku ngaahi kaungā ngāué 'i he taimi na'á ne 'ilo ai 'a e ngaahi me'a kotoa na'e pau ke u faí, 'oku fakavalevale ke ako lao fakataha mo hoku ngaahi fatongia kehé kotoa. Neongo ia, na'á ku fakapapau 'i "ko e ngaahi me'a 'oku 'ikai mafai 'e he tangatá 'oku mafai ia 'e he 'Otuá" (Luke 18:27).

'I hoku ta'u 55, na'e tali ai au ki he kautaha laó 'o hoko ko e talatalaaki mo e loea 'i he Fakamaau'anga Mā'olunga 'i Nu'u Silá. 'Oku ou fakamālō he 'oku 'ikai ngata pē 'eku hoko ko e loea neongo 'a e palopalema 'i he leá ka kuó u toe ma'u foki ha fakamo'oni mālohi ange 'oku mo'ui 'a e 'Otuá mo tali 'etau ngaahi lotu mā'oni'oní. 'Oku ou 'ilo 'oku 'ikai ha me'a 'e faingata'a 'o ka Ne tokoni mai. ■
'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Nu'u Sila.

'OKU 'OMI 'E HE FAINGATA'A'IA 'A E TUPULAKÍ

"Mahalo te tau fāinga lahi ke a'usia 'etau ngaahi taumu'á, ka te tau tupulaki mei he'etau fāinga ko iá 'o tatau pē mo e lahi 'o e ako 'oku tau faí. Te tau ma'u 'i he nofo ta'engata ka hoko maí, 'a e ngaahi mālohi 'oku tau fakatupulaki 'i he'etau lava'i 'a e ngaahi faingata'á."

'Eletā Dallin H. Oaks 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá pea mo Kristen M. Oaks, "Akó mo e Kāingalotu 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni," Liahona, 'Epeleli 2009, 31.

Fai 'e 'Eletā M. Russell Ballard

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu Mā Uá

Tui mo e
Lototo'a Fakapaioniá
**Kuohilí mo e
Lolotongá Ni**

*'Oku fie ma'u ke tau kaungā fononga fakataha ko e kau paionia
'o e 'aho ní, 'o mo'ui faka-Kalaisi, poupou'i e ngaahi ngāue lelei
'i hotau ngaahi koló, mo fakamālohia hotau fāmilí mo e 'apí.*

Ne hoko e ngaahi fuofua ta'u 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ko ha ngaahi ta'u 'o e sivi'i lahi. Mahalo ne lava ai heni 'a e kau taki ne nau hao mo'ui 'i he ngaahi fuofua 'aho ko iá, ke nau toe lava'i e ngaahi faingata'a kāfakafa 'o e kolosi 'i he ngaahi toafá mo fokotu'u 'a e Siasí 'i he 'Otu Mo'unga Maká, hangē ko Pilikihami 'Iongí, Hiiipa C. Kimipolo, Sione Teila, Uilifooti Utalafi, Lolenisou Sinou, pea mo Siosefa F. Sāmitá.

'Oku ou ongo'i 'e malimali 'a e kau paionia 'o e ngaahi ta'u 'o e kuo hilí ke vakai ki he ngaahi me'a kuo fakahoko 'i he Kāingalotu 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'Oku tau mo'ua lahi ki he kau paioniá pea kuo pau ke 'oua na'a teitei ngalo 'iate kitautolu ko e lavame'a 'o e 'aho ní 'oku langa ia 'i he funga uma pea mo e lototo'a

'Oku pehē 'e 'Eletā Pālati 'a ia 'oku hā 'i 'olunga mo e to'u kei talavou 'oku nau fakatāta'a 'i 'a e kau paioniá, "'Oku tau mo'ua lahi ki he kau paioniá pea kuo pau ke 'oua na'a teitei ngalo 'iate kitautolu ko e lavame'a 'o e 'aho ní 'oku langa ia 'i he funga uma pea mo e lototo'a 'a e kau saieniti loto fakatōkilalo 'o e kuo hili.'"

faka'ānaua mo e ngaahi 'uluaki palani ko ia, ne fakaili lelei, kuo hoko ai ha ututa'u lelei 'a ia ko kitautolu 'oku 'aonga ki aí. 'E lava 'o hoko 'enau fa'ifa'itaki'anga lelei ko ha faka'ai'ai mālohi kiate kitautolu kotoa, he ko kitautolú takitaha ko ha paionia 'i [he'ene] mo'ui pē ['a'aná]."¹

'a e kau saieniti loto fakatōkilalo 'o e kuo hili.

Na'e pehē 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli (1910–2008) fekau'aki mo e kau paionia faivelengá: "Oku lelei ke vakai ki he kuohilí ke ma'u ha hounga'ia 'i he lolotongá mo ha fakakaukau ki he kaha'ú. 'Oku lelei ke vakai ki he ngaahi 'ulu-ngaanga lelei 'o kinautolu ne mu'omu'a 'iate kitautolú, ke ma'u ha ivi ki ha me'a pē 'oku fakatoka mei mu'á. 'Oku lelei ke fakakaukau ki he ngāue 'a kinautolu na'e ngāue lahi fau ke ma'u ha kihii me'a si'i he māmani ko 'ení, ka mei he ngaahi

Photograph
of the
wagon train
at
the
start
of
the
journey
across
the
desert.

Ko e Tui ke Muimui Aí

Na'e 'ikai ko kinautolu pē kau takí na'a nau tui ke muimui 'ia Pilikihami 'Tongi ki he toafa mamaté. Na'e ō mai foki mo ha kāingalotu tokolahi mo lototo'a. 'Oku tau 'ilo he hisitōlia 'o e Siasí kau ki he ongomātu'a 'a 'Ōliva Hani-tingitoní (Oliver Huntington), 'a ia ne na mavahe he 1836 mei he ngaahi tu'unga tu'umālie 'i Uotatauni 'i Niu 'Ioké, 'a ia ne kau ai ha faama 'eka 'e 230 (93 ha) mo ha fale piliki lelei pea mo ha ongo feleoko lalahi 'e ua, ka ne na fakahoko mo hona fāmilí 'a 'enau fonongá ke kau fakataha mo e Kāingalotú 'i Ketilani 'i 'Ōhaiō.

Na'e tohi 'e 'Ōliva 'i he hili 'ena li'aki 'a e me'a kotoa peé "Ko ha me'a fakamamahi ki he'eku [ongomātu'á] fakatou'osi, ke na vakai ki he masiva 'a e ni'ihahi kehé pea toe kovi angé [ke] na vakai ki si'i tangi 'ena fānaú ki ha fo'i mā ka 'oku 'ikai ke na ma'u pe 'ilo'i pe 'e toe ma'u mei fē ha me'akaí." Na'e fakamo'oni'i 'e 'Ōliva e tui 'a e fāmilí ko 'ení 'aki 'ene pehē na'e 'ikai ke teitei fanongo ki ha hanu pe lāunga 'a 'ene ongomātu'á fekau'aki mo e kau ma'u mafai 'o e Siasí pe fakahaa'i ha'ana veiveiua fekau'aki mo e mo'oni 'o e ngāué.²

'Oku manatu 'i 'e 'Emilí Patilisi, ko e 'ofefine 'o e 'uluaki pīsope 'o e Siasí 'i he kuonga fakakosipelí ni, 'a 'enau mavahe mei honau 'api nonga 'i Peinivili 'i 'Ōhaiō, ke hiki ki he Potufonua Siakisoní 'i Mīsuli 'i he 1831 'oku kei ta'u fitu peé.³ Na'e 'ikai fuoloa, kuo tuli hono fāmilí mei honau 'apí 'e ha kau fakatanga pea ne pau ai ke nau hiki ki ha feitu'u kehe 'i he Potufonua Keleí. Na'á ne fakamatala'i 'a e fāifai pea nau ma'u ha "fale 'akau motu'a na'e faka'aonga 'i ko ha fale 'o e fanga monumanú. . . . Na'e 'i ai ha loki lahi pē 'e taha, mo ha ki'i feleoko, ka na'e 'ikai hano fu'u 'aonga fēfē, he ko e falikí ne mei 'osi he mata'aki, pea na'e fu'u tokolahi 'a e fanga kumaá mo e ngatá ke ma'u ha fiemālie. Na'e 'i ai ha tofunanga lahi 'i he loki nofo'angá, pea na'e tau 'a e ngaahi sipi kafú 'o ki'i mama'o mei he tofunangá pea ko e ongo fāmilí, na'e toko taha nima pe taha ono honau tokolahí, ne nau fakapupu-pupu pē 'i loto 'i he ngaahi sipi kafú ke 'oua na'a ma'u 'e he momokó he na'e mātu'aki fu'u momoko 'a e 'eá, 'o fefeka ai pē 'a e vai-tohí 'i he pení 'i he taimi na'e tangutu ai e tangata'eikí 'o tohi ofi ki he afí."⁴

Na'e toki hiki kimui 'a e fāmilí ki 'Ilinoisi. Na'e fakamatala'i fakanounou 'e 'Emilí e me'a ne nau fouá: "Na'e faingata'a 'a e taimí pea ne mau mātu'aki masiva, 'i he

'osi hono kaiha'asi mo tuli tā-tu'olahi kimautilu mei homau ngaahi 'apí mo 'emau ngaahi koloá, pea lahi mo 'emau puké."⁵

Na'e meimei tataki tatau pē mo Fipē Kata 'i ha maile 'e 750 (1,200 km) mei Sikapolo 'i Meini ki Ketilani 'i 'Ōhaiō 'i he 1835. Na'e ta'u 28 'a Fipē 'i he taimi na'e fakakaukau ai ke tātaki fakataha mo e kāingalotu 'o e Siasí, neongo na'e pau ke ne fakahoko toko taha 'a 'ene fonongá. Hangē ko 'ene fakamatala'i kimui angé: "Na'e fakatumutumu hoku ngaahi kaungāme'á 'i he'eku

me'a na'e faí, pea pehē pē mo au, ka na'e 'i ai ha fa'ahinga me'a na'á ne teke au. Na'e 'ikai ke u meimei malava 'o 'ūkuma si'i mamahi 'eku fine'eikí 'i he'eku mavahe mei 'apí; pea ka ne ta'e-oua e laumālie 'i loto 'iate aú, na'e totonu ke faifai pē peá u fo'i. Ne talamai he'eku fine'eikí 'e sai ange ke sio 'oku tanu au 'i he'ene mamata ki he'eku 'alu toko taha ki he māmani ta'e'ofá. . . . Na'á ne fakamamafa'i mai, 'Fipē, "e lava nai ke ke foki mai kapau te ke 'ilo 'oku loi 'a e Tui Faka-Māmongá?" Na'á ku tali tu'o tolu ange, "To, fa'ē, te u fai ia." . . . 'I he hokosia e taimi ke u mavahe aí, na'e 'ikai ke u lava fai ha lea māvae, ko ia, ne u fai ai ha ki'i tohi māvae ki he taha kotoa, pea hili ia 'i he'eku funga tēpilé, ka u lele hifo ki lalo 'o puna ki he loto salioté. Na'e pehē 'a 'eku tuku e 'api 'ofeina 'o 'eku kei si'i ke fakafehokotaki 'eku mo'uí mo e Kāingalotu 'o e 'Otuá."⁶

Na'e 'ikai ke 'ilo 'e Fipē ia 'i he taimi ko 'ení 'e taki ia he'ene molomolo-muiva'e 'i he tuí ki ha fononga 'e lōloa ange 'i he maile 'e 750 (1,200 km) ki Ketilani. 'E iku mali mo Uilifooti Utalafi pea kau fakataha mo ia 'i he fononga ne fou atu 'i Mīsuli ki Nāvuú pea 'i he fononga maile 'e 1,350 (2,170 km) he ngaahi potu fonua maomaonganoá ki he Tele'a Sōlekí.

Na'e kau 'eku kui tangata 'uluaki ko Henelí Pālátí ki he Siasí 'i Fēpueli 1849 'i Fetisemi (Thatcham) 'i 'Ingilani, ko ha taha ta'u 17. Na'e ngāue totongi 'a Henelí 'i ha ta'u 'e ua ki ha kautaha na'e ma'u hano kongá 'e Lolenisou mo 'Ilasitasi Sinou koe'uhí ke ma'u e totongi 'o 'ene folau ki 'Ameliká. Na'e totongi'i ia ke ne fakateketeka ha tākanga sipi 'i he fakahihifo 'o e Tele'a Sōlekí. Na'e fakamatala'i 'e Henelí 'aki e ngaahi lea ko 'ení 'a 'ene hū mai ki he tele'á:

"'I he'eku fakateketeka hifo 'a e sipi 'i 'Okatopa 'i he ki'i mo'ungá pea 'i he hū'anga 'o e Vaha'a-mo'unga

Na'e 'ikai ke 'ilo 'e Fipē Kata ia 'e taki ia he'ene molomolo-muiva'e 'i he tuí ki ha fononga 'e lōloa ange 'i he maile 'e 750 (1,200 km) mei hono 'apí 'i Sikapolo 'i Meini ki Ketitalni 'i 'Ōhaiō.

Nofo-fo'ou (Emigration Canyon), ko 'eku fuofua sio ia ki he Tele'a Sōlekí. Neongo na'á ku fiefia 'i he'eku mamata ki he 'Fonua 'o e Tala'ofá,' na'á ku ilifia na'a 'ilo'i au 'e ha taha. Na'á ku toitoi 'i he tu'a vaovaó 'i he 'ahó kakato kae 'oua kuo fakapo'uli he na'e 'ikai 'ufi'ufi 'e he konga tupenu na'á ku tuí hoku sinó pea na'á ku mā ke 'asi pehē. Na'á ku kolosi atu 'i he'ene fakapo'ulí 'i ha loto 'ata'atā ki ha fale na'e ulo mei ai ha maama . . . 'o ki'i tukituki le'o si'i he matapaá. Me'amālie, he na'e fakaava mai 'e ha tangata 'a e matapaá pea na'e 'ikai ke u 'asi lelei atu 'i he ulo 'o e fo'i te'elangó ki he toenga 'o e kau mēmipa hono falé. Na'á ku kole ha vala ke fakapuliki 'aki hoku sinó kae lava ke hoko atu 'eku fonongá ke ma'u 'eku ongomātu'á. Na'e foaki mai ha vala pea na'e hoko atu 'eku fonongá 'i he 'aho hono hokó 'o a'u ki Sōleki Siti 'i he 'aho 16 'o 'Okatopa 1852, 'i ha loto fakafeta'i ki he 'Otuá 'i he'eku tū'uta hao mai ki hoku 'api 'i he kaha'ú.⁷

Fakatatau ki hotau ngaahi tāpuaki lahi he 'aho ní, 'oku fonu hoku lotó 'i he 'ofa mo e faka'apa'apa 'i ha kui anga faka'eieiki mo loto to'a pehē.

Ko 'eku kui ua fefiné ko ha finemui Sikotilani na'e ui ko Makalita Mekinila (Margaret McNeil), na'e ha'u ki 'Iutāa mo 'ene ongomātu'á 'i hono ta'u 13. Na'e lue lalo 'o kolosi he toafá mo fakase'ese'e ha pulu, pea fafa 'i hono tu'á hono ki'i tuonga'ane ko Sēmisi 'i he konga lahi 'o e fonongá. Na'e nofo fakataimi mo hono fāmilí 'i he tu'akolo 'o 'Okitení, pea na'á ne hiki 'eni kimui ange 'i he'ene tohi piokālafi:

“Na'e 'i ai ha ki'i fale 'i he tafa'aki 'e taha 'o e loto 'ata'atā na'a mau 'i aí, pea na'e 'i he loto 'ata'atā ha fu'u fokotu'unga hina. Na'a mau mei mate kotoa 'i he fiekaia. Na'e fekau au 'e he'eku fa'eé ki he feitu'u ko 'ení ke kole ha fo'i hina, he na'e 'ikai ke mau ma'u ha sēniti 'e taha, pea na'e fu'u vaivai e ni'ihi 'o e fānaú 'i he fiekaia. Na'á ku tukituki 'i he matapaá, pea ha'u ha fine'eiki vaivai 'o pehē mai, 'Hū mai, hū mai, na'á ku 'ilo 'oku mou ō mai pea na'e talamai ke u 'oatu ha me'a-kai.' Na'á ne foaki kiate au ha fo'i mā fōlahi mo talamai ke u talaange ki he'eku fa'eé 'e vavé ni pē ha'ane 'alu ange. Na'e 'ikai fuoloa kuo a'u ange mo ha me'atokoni efiafi lelei ne 'osi haka, ko ha me'a kuo fuoloa 'a e 'ikai ke mau ma'ú.”⁸

Na'e tū'uta 'a Henelī Pālati ki he Tele'a Sōlekí 'i ha vala mahaehae. Ko e taimi na'e fakapo'uli ai, "Na'á ku kole ha vala ke kofukofu 'aki hoku sinó kae lava ke hoko atu 'eku fonongá mo ma'u 'eku ongomātu'á."

Fakahaofi Fakaetu'asino mo Fakalaumālie

'Oku tau 'ilo mei he ngaahi me'a ne a'usia 'e he kau paionía 'a e fa'ahinga tui mo'oni mo e lototo'a na'e fie ma'u ke kolosi ai 'i he ngaahi toafá he ta'u 'e 165 kuo hilí. Neongo 'oku fakafongā 'i 'e he kau paionia mo e ngaahi saliate toho nimá ha kau hikifonua si'i ange 'i he peseti 'e 10 'o e Kāingalotú mei he 1847 ki he 1868, ka kuo nau hoko ko ha faka'ilonga mahu'inga 'i he Siasí, 'o fakafongā 'i e faive-lenga mo e feilaularau 'a e to'u tangata paionía.

Hangē ko ho'omou manatú, na'e fetaulaki e ongo kaungā fononga Uilí mo e Mātiní mo e 'uluaki sinou' 'i Uaiōmingi, pea na'e mate ha tokolahi 'o e Kāingalotú 'i he momokó. Na'e tu'u hoku fāmílí he halá 'i he ngaahi ta'u si'i kuo hilí 'o vakai hifo ki he feitu'u Suitiuotá (Sweetwater) 'a ia ne faingata'a'ia, mokosia mo fiekaia ai 'a e kau fononga Uilí. 'Oku tau lau 'i he'enua ngaahi tohinoá ki he'enua ngaahi faingata'a'ia koví pea mo e fiefia 'i honau fakahaofi. Na'e tohi 'e Sione Sisileti (John Chislett):

"Ne fe'unga pē tāitō lelei hifo 'a e la'aá 'i he ngaahi tu'a tafungofunga mama'ó, . . . mo hono fakatokanga'i atu ha ngaahi saliate fakafale . . . 'oku hu'u mai kiate kimautilu. Na'e mafola 'a e ongoongó 'i he nofo'angá 'o hangē ha afi ta'e-mapule'i. . . . Ongona ha kaila fiefia 'i he 'eá; tangi e kau tangata to'á 'o a'u ki he tafenoa pē lo'imatá 'i honau kou'ahē pakoko mo fohiá. . . .

" . . . 'I he efiafi ko iá, ko e fuofua taimi ia 'i ha vaha'ataimi lōloa, ne ongonā ai 'a e ngaahi hiva 'o Saioné 'i he nofo'angá. . . . 'I he 'osi hono fakatō-lí'a 'i 'o e fiekaia, pea fonu e lotó 'i he fakafeta'i ki he 'Otuá mo hotau kau taki lelei, ne mau fakataha kotoa ai 'i ha lotu, pea mau toki foki ke mālōlō."9

'I he'eku tu'u 'i he ki'i mo'unga 'oku ui he taimí ni "ko Eminence," na'á ku ongo 'i ke fai 'eku fakamo'oni ki hoku fāmílí pea mo e ni'ihí ne ma'u 'i aí. Na'á ku talaange, "Neongo e fiefia 'a e kau paionia faitotonú ni ke mamata ki he kau fakahaofi, 'ikai 'oku ma'ongonga lahi ange 'a e fakahaofi 'oku fai 'i he Fakalelei 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí." Na'á ku fakamanatu ki he'emaui kulupú neongo 'a e ngaahi tui fakalotú, ka ko e 'Eiki ko Sisū Kalaisí—'a e Fakamo'ui 'o e māmaní—ko e uho ia 'o e tui faka-Kalisitiane kotoa, pea 'okú Ne fakahaofi 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá. 'Okú Ne 'omi kiate kimautilu kotoa 'i He'ene Fakalelei ha 'amanaki lelei ki he 'ahó ni pea mo ha fakapapau ki 'itāniti.

Ko Hono Ikuna'i 'a e Maomaonganoa 'o e 'Aho Ní

Na'e fakatupu 'e he faingata'a'ia 'a e kau paionía ha ivi 'i he'enua mo'uí 'a ia kuo tuku'au mai kiate kimautilu. Ko hono fa'o ha fanga ki'i nga'oto'ota si'i ki he ngaahi salioté pe saliate toho nimá mo lue 'i he maile 'e 1,300 (2,090 km) 'oku 'ikai ko e founga ia 'e fie ma'u hatau tokolahi ke fakahaa'i ai 'etau tuí mo 'etau loto to'á. 'Oku tau fehanga'angai mo ha ngaahi faingata'a kehe he 'ahó ni—ngaahi mo'unga kehe ke kaka ai, ngaahi vaitafe kehe ke kolosi ai, ngaahi tele'a kehe ke 'ai ke "fisi 'o hangē ko e losé" (Īsaia 35:1). Pea neongo ko e ngaahi toafa kuo tuku mai ke tau ikuna'i 'oku mahino

Na'e manatu'i 'e 'Emilí Patulisi, "Na'e faingata'a 'a e taimí pea ne mau mātu'aki masiva, 'i he 'osi hono kaiha'asi mo tuli tā-tu'olahi kimautilu mei homau ngaahi 'api mo 'emaui ngaahi koloá, pea lahi mo 'emaui puké."

'ene kehé mei he hala tokakovi mo makamaka ki 'Tutaá mo e kelekele kakā ne fetaulaki mo 'etau ngaahi kui paionía, 'oku 'ikai si'i ange ai 'ene faingata'á kiate kimautilu 'iate kimautilu.

Ko 'etau fekukí 'oku 'ilo ia 'i he'etau mo'ui 'i he māmani fonu angahala mo talatalakehe fakalaumālie, 'a ia 'oku hangē 'oku 'i he potu kotoa ai 'a e fakahōhō-lotó, ta'e-faitotonú, mo e mānumanú. Ko e toafa 'o e 'aho ní ko e puputu'ú mo e ngaahi pōpoaki 'oku fepakipakí. Na'e pau ke fepaki 'a e kau paionía mo e toafa 'o ha ngaahi pā-maka mo e efu pe ngaahi hala he mo'unga 'ufi'ufi 'e he sinou, kae kei tukutaha pē 'enua tuí ki Saione pea mo hono fokotu'u 'o e Siasí he Tele'a Sōlekí.

'Oku fie ma'u ke tau tukupā ke tauhi ki he 'Eikí pea mo hotau ngaahi koló 'aki e fai velenga mo e tui tatau na'e ma'u 'e he kau paionía. Kuo pau ke tau tokanga ma'u pē ke 'oua na'a tau fakava'iva'inga 'i he tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, 'i he tauhi 'Ene ngaahi fonó, pea mo e faitotonu mo falala'anga 'i he me'a kotoa pē 'oku tau faí. Kuo pau ke tau faka-ehi'ehi mei he ngaahi tauhele 'a e koví 'a ia 'oku ma'u 'i he 'Initaneti, 'a ia 'oku mātu'aki ma'ungofua 'i he'etau ngaahi komipiutá, fo'i 'akaú, mo e telefoni to'oto'ó. Kapau te tau fakava'iva'inga 'i he ngaahi me'a ko 'ení, 'e ma'u 'e Lusefá ha founga ke holoki 'aki 'etau tukupaá mo faka'auha 'etau tuí pea mo 'etau 'ofa ki he 'Eiki mo 'etau fe'ofa'akí, pea te tau hē leva 'i he toafa maomaonganoa 'o e māmaní.

Ko e faka'ehi'ehi mei he ngaahi fakatauele pea mo e kovi 'o e māmaní, 'oku fie ma'u ki ai 'a e tui mo e lototo'a 'a ha paionia fakaonopooni mo'oni. 'Oku fie ma'u ke tau kaungā fononga fakataha ko ha kau paionia 'o e kuongá ni, 'o mo'ui faka-Kalaisi, poupu'i 'a e

ngaahi ngāue lelei 'i hotau ngaahi koló, pea mo fakamālohia hotau ngaahi fāmīlī mo hotau ngaahi 'apī.

Ko e taimi 'oku tau tui mo'oni aī, 'oku 'ikai ke tau toe fehu'i, "Ko e hā 'a e me'a kuo pau ke u fai?" ka, "Ko e hā mo ha toe me'a te u lava 'o fai?" Ko e taimi 'oku fakapapau'i ki he'etau mo'uī 'a 'etau tuī 'e he Laumālie 'o e 'Otuá, 'oku hoko leva 'etau tuī ko ha ivi fakatupu ngāue 'i he'etau mo'uī, 'okú ne tatakī 'etau ngaahi fakakaukau, leá, mo 'etau ngāue ki he langī. 'Oku tau lotu 'i he falala ke ma'u ha ivi mo ha fakahinohino—'o hangē ko ia ne fai he'etau ngaahi kuí. Ko e 'uhinga ia 'o e fononga 'i he tui he fo'i laka kotoa peé. Na'e pehē ia 'i he'etau ngaahi kui paioniá, pea kuo pau ke pehē 'iate kitautolu he 'ahó ni. Kuo pau ke tau fakatō kakano ki he'etau fānaú mo hotau ngaahi makapuná 'a e laumālie tatau na'á ne taki e fo'i laka kotoa 'a e kau paioniá.

Fakatauange te tau tu'u fakataha ko e kau paionia 'o e 'aho ní, 'o feinga ma'u pē ke ma'u e tokoni a e 'Otuá ke ne tatakī hotau ngaahi fāmīlī. 'Ofa te tau ako mei he kuo hilí hono mahu'inga 'o e faka'apa'apa 'i 'etau ngaahi mātu'á, ngaahi kuí, pea 'ofa te tau ma'u ha ivi mo ha lototo'a ke fehangahangai

mo hotau kaha'ú 'o hangē ko 'enau fehangahangai mo ha'anautolú. 'Ofa ke vela māfana 'a e mo'ui mo e ngāue 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisi 'i hotau lotó mo 'etau fakakaukau. Pea 'ofa ke kei vela māfana 'a e afi 'o 'etau fakamo'oní 'i hotau ngaahi huí—'o hangē ko ia ne hoko 'i he mo'ui 'a e Kāinga-lotu paioniá. ■

Mei ha malanga na'e fai 'i 'Okiteni, 'Iutā, he 'aho 15 'o Siulai 2012.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Gordon B. Hinckley, "The Faith of the Pioneers," *Ensign*, Siulai 1984, 3.
2. Vakai, Oliver B. Huntington, *Oliver B. Huntington Diary and Reminiscences, 1843 June–1900 January*, 26–28.
3. Vakai, Emily D. P. Young, "Autobiography," *Woman's Exponent*, Dec. 1, 1884, 102.
4. Emily D. P. Young, "Autobiography," *Woman's Exponent*, Feb. 15, 1885, 138.
5. Emily D. P. Young, "Autobiography," *Woman's Exponent*, Aug. 1, 1885, 37.
6. Phoebe Carter Woodruff, 'i he Augusta Joyce Crocheron, *Representative Women of Deseret* (1884), 35–36.
7. Henry Ballard, 'i he Douglas O. Crookston, ed., *Henry Ballard: The Story of a Courageous Pioneer, 1832–1908* (1994), 14–15.
8. Margaret McNeil Ballard, 'i he Susan Arrington Madsen, *I Walked to Zion: True Stories of Young Pioneers on the Mormon Trail* (1994), 127.
9. John Chislett, 'i he LeRoy R. Hafen and Ann W. Hafen, *Handcarts to Zion: The Story of a Unique Western Migration, 1856–1860* (1960), 106, 107.

Na'e pehē 'e Makalita Mekinila 'i he hili e tū'uta hono fāmīlī ki 'lutaá, "Na'a mau mei mate kotoa 'i he fiekaia." "Na'e fekau au 'e he'eku fa'éé ki he feitu'u ko 'eni ke kole ha fo'i hina, he na'e 'ikai ke mau ma'u ha sēniti 'e taha, pea na'e fu'u vaivai e ni'ihī 'o e fānaú 'i he fiekaia."

Fai 'e 'Eletā
Erich W. Kopschke
'O e Kau Fitungofulú

Ko ha 'Otuá 'o e Ngaahi Maná

KO E KĀINGALOTU SILOVĀKIÁ 'I SĒFILÁ

I he fakatahataha 'i 'e he kau ma'u lakanga fakataula'eiki, kau faifekau, fakataha alēlea, mo e kāingalotu 'i Sēfila 'i 'Ingilaní honau iví ke hiki hake 'a e tupulaki mo'oní, na'e tāpuekina kinautolu 'i ha ngaahi founga fakaofu.

Na'e fai 'e Molomona ha fehu'i faingofua lolotonga 'ene malanga fefeka ki he ha'ofanga 'o e kakai tuí: "Kuo ngata koā 'a e ngaahi maná?" Ne muiaki mai pē ai 'ene talí: "Vakai 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'Ikai" (Molonai 7:29).

Na'e toki fakamatala 'i leva 'e Molomona 'a e founga hono fakahoko 'o e ngāue ma'ongo'onga 'o e fakamo'uí 'i he ngaahi 'aho faka'osí, 'o nofotaha 'i he fekau'aki mo e fengāue'aki 'i he Laumālie Mā'oni'oní, ngāue 'a e kau 'āngeló, 'etau ngaahi lotú, 'etau tuí, pea mo e ngaahi mana 'a e 'Eikí (vakai, Molonai 7:33–37, 48).

To'ohemá: 'Oku ma'u 'e 'Eletā Nikolasi Paasi mo Siosefa Makei (ki lalo hifó) ha taimi fakafiefia hono ako 'i e Kāingalotu Silovakí mo e kau fiefanongó — ko ha taimi na'e kamata 'i he fetu'utaki 'a e ongo faifekau mo Lutoviti Kanituleki (tā 'i 'olungá mo hono uaifi) ofi ki he kolosí'anga 'i lalo he vāhenga Sēfilá.

I he ako 'a e kau palesiteni misi-oná na'e fai 'i Suné, na'e tokoni e Kau Palesitenisi 'Uluakí mo e Kō-lomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Tokoni Hongofulu Mā Uá ke mahino ki he kau palesiteni fakamisioná 'oku 'i ai ha fatongia mahu'inga 'o e kāingalotu 'o e Siasí, 'i he 'enau hoko ko ha kau ākongá 'a Sisū Kalaisí ke vahevahe atu e ongoongolelé. 'Oku tokoni e kau faifekau taimi kakatō ki he kāingalotú 'i he fatongiá ni.

'Oku tokoni e fakataha alēlea fakasiteiki mo fakauōtí ke fokotu'utu'u mo tokoni ki he ngāue 'a e kau faifekau mo e kāingalotú.

Hangē ko 'ene hā 'i he fakamatalá ni ki ha uooti 'i 'Ingilaní, 'e ma'u e ngaahi mana 'o e fakauluí 'i hono fai 'e he kau takí, kāingalotú mo e fakataha alēlea e ngaahi tefito 'i mo'oní ko 'eni pea fakatatau ki honau tūkunga fakalotofonua.

'Oku fakamanatu mai 'e he kau palō-fitá 'i he folofolá 'oku tatau 'a e 'Otuá 'i he 'aneafi, 'ahó ni, pea ta'engata (vakai, 3 Nifai 24:6; T&F 20:12). 'I he 'etau feinga ke fakahoko 'a e fekau ke "'alu atu . . . ki he māmaní kotoa pē, . . . 'o fai papitaiso 'i he huafa 'o e Tamaí, pea mo e 'Aló, pea mo e Laumālie Mā'oni'oní" (T&F 68:8), 'oku mahu'inga ke ako pea mo manatu 'i e ngaahi tefito 'i mo'oni ko 'eni:

- 'Oku 'ikai feliliuaki 'a e 'Otuá.
- Ko e 'Otuá ko ha 'Otuá 'o e ngaahi mana.
- Ko e mana ma'ongo'onga taha 'a e 'Otuá ko hono fakahoko ko ia 'o e fakamo'uí ta'engatá ki He'ene fānaú.
- 'Oku fakahoko 'e he 'Otuá e ngaahi maná 'o fakatatau mo 'etau tuí, 'a ia 'okutau fakahaa 'i 'i he 'etau ngaahi ngāue.
- 'Oku 'i ai e fatongia mahu'inga 'o e Laumālie Mā'oni'oní 'i he fakauluí.

Loto mo'oni ke Feilaulau

Na'á ku ma'u faingamālie he lolotonga 'eku ngāue 'i he 'Ēlia 'Iulopé ke mamata 'i hono ngāue'i 'o e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení 'i ha hoko ha mana 'i Sēfila 'i 'Ingilani. Na'e fakalaulauloto 'a Pisope Ma'ake Tanitoni 'o e Uooti Sēfila 'Uluakí, 'i he faka'osinga 'o e 2008, pe ko e hā te ne fai ke tokoni ke tupulaki hono uōtí. 'I he fakataha ako fakatakimu'á, ne fehu'i ai 'e he'ene palesiteni fakasiteikí ki he kau pīsope, "Ko e hā me'a te mou fie feilaulau 'i ke ola lelei e ngāue fakafaifekauú?" Na'e 'ilo 'e Pisope Tanitoni mei he ngaahi akonaki hono kau takí, ko e kīi ko ha taki faifekau fakauooti lelei, 'oku mahu'inga mo ha fakataha alēlea fakauooti 'oku ngāue, pea mātu'aki mahu'inga mo e loto fie fanongo ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālié.

Hili ha'ane fakakaukau mo lotu lahi, ne faka'aonga'i leva 'e Pisope Tanitoni 'ene ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí mo muimui ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālié

ke tukuange hono ongo tokoní, 'a Kelekōlio Nētolosipi mo Lōpeti Makiueni. Hili iá ne ui 'e Pīsope Tanitoni 'a Misa Nētolosipi ke hoko ko e taki-faifekau fakauooti fo'ou mo Misa Makiueni ke hoko ko e tokoni ki he taki faifekau fakauōtí. Na'e vāofi 'a e kau mēmipa 'o e kau pīsope, pea na'e 'ikai faingofua ai 'a e liliú ni kiate kinautolu. Ka ne 'ilo 'e Pisope Tanitoni na'e tonu e tu'u-tu'uni ko 'eni 'i he me'a ko 'eni ne hokó, pea tali loto fakatōkilalo pē 'e he ongo tokoní fakatou'osi hona uiui'i fo'ou.

Na'e fokotu'u 'e he pīsope, mo 'ene ongo taki faifekau fakauooti fo'ou pea mo e fakataha alēlea fakauōtí, 'i he lotu lahi ha ngaahi palani mo ha ngaahi taumu'a ki hono fakatupulaki 'o e uōtí. Ko e taimi na'a nau fakahoko ai 'enua ngaahi palaní, ne kamata ke nau fakatokanga'i ha ola lelei lahi. Na'e tokolahi 'aupito 'a e papi uluí, pea foki mai mo ha kakai tokolahi 'o mālohi he Siasí. Ne-ongo ia, na'e 'ikai lavelave'iloa 'e he kau taki 'o e uōtí,

'e fakapale'i 'enau tuí mo 'enau ngāuē 'i ha ngaahi founa na'e hala ke nau tui 'e malava.

Ue'i 'e he 'Ofá

Na'e feinga fetu'utaki ha faifekau kei talavou mo hono hoá 'i Mā'asi 'o e 2011 ki ha kakai he ngaahi hala 'o Sēfilá. Na'e fakatokanga'i ai 'e 'Eletā Nikolasi Paasi ha tangata mo hano uaifi na'á na fou mai ai peá ne ma'u ha ongo mālohi 'oku totonu ke talanoa kiate kinaua. Na'e lele ai 'a 'Eletā Paasi mo hono hoá ke ma'u atu e ongomātu'á. Na'e faingata'a 'a e fetu'utaki—he ko e ongomātu'á ia mei Solovākia pea 'ikai ke na lea faka-Pilitānia—ka na'e tokoni ha nau maheni ne nau ō 'i he fakatonuleá. Na'e faka'aonga'i 'e he ongo faifekau 'i he pōtalanoa 'i he halá, ha ngaahi fakatātā ke fakafe'iloaki 'aki e 'Uluaki Mata Me'a-hā-maí pea mo e pōpoaki 'o e Fakafoki mai 'o e Ongongoleléi. Na'e tali 'e he ongomātu'á ke kamata ako'i kinaua 'e he ongo faifekau.

Na'e kamata lau 'e Lutoviti Kanituleki, e Tohi 'a Molomoná. Na'e 'ikai fuoloa kuo tuku 'ene ifi tapaká. Na'e pau ke ngāue 'aki 'e he ongo faifekau ha kau fakatonulea kehekehe mo ako ha lea faka-Silovaki si'i he lolo-tonga 'o e ako'í. Na'e papitaiso 'a Lutoviti, taha 'o hono ngaahi 'ofefiné, pea mo hanau kāinga 'e toko ua 'i he 'aho 14 'o Mē 2011.

Na'e fai 'e Misa Kanituleki 'ene fakamo'oní 'i hono papitaisó. Na'á ne fakamatala'i 'ene fetaulaki mo e ongo faifekau 'o fakafou 'i ha taha fakatonulea. Ko e taimi na'e fakalaka atu ai 'ia 'Eletā Paasi mo hono hoá 'i he loto kolo Sēfilá, na'á ne ma'u ha ongo 'i loto māfana. Na'á ne teke'i pē 'a e ongó ni kae hoko atu pē 'ene lué, ka 'i he'ene toe vakai mai ki he ongo faifekau, na'e ongo ki ai e 'ofa na'á na fakafōtunga 'i he'ena pōtalanoa mo e kakaí. Neongo na'e fie lea kiate kinaua, ka na'e kei luelue pē 'a Misa Kanituleki. Na'e 'ohovale ia 'i ha lauminiti pē mei ai 'i he fakalea atu 'a e ongo faifekau kiate iá.

Na'e faka'ilonga'i 'e he ngaahi papitaiso ko 'ení, fakataha mo ha fāmilī Silovaki kehe ne 'osi papitaiso ki he Siasí 'i ha ta'u 'e taha ki mu'a, 'a e kamata'anga 'o ha mana 'o e ului 'i onopooni he kakai Silovaki 'i Sēfilá, 'i 'Ingilani. Na'e ma'u lotu 'a e kāingalotu fo'ou ko 'eni ki he siasí 'i he uike kotoa pē, mo 'omai ai ha kau mēmipa kehe 'o e fāmilī mo ha ngaahi kaungāme'a. Na'a nau faka'atā honau 'apí ki he kau faifekau mo fakafe'i ha ni'ihi kehe 'i honau koló ke fanongo ki he ongongoleléi.

Na'e toutou talanoa 'a 'Eletā Paasi mo hono hoa fo'ou ko 'Eletā Siosefa Makeí mo e ngaahi fāmilī ni. Na'á na ako'i, tokoni'i, pea tauhi mo tāpuaki'i kinautolu Ko ha taimi fakafo ia 'o e ako'í, akó, pea mo hono ma'u e me'afaoaki 'o e Laumālié 'i he kau fiefanongó, kau uluí, kau faifekau, kau taki 'o e siteikí mo e uóti, pea mo e kāingalotú foki.

"Ke 'Iate Kinautolu mo Fakamālohia Kinautolu"

Na'e toe tokolahi ange kakai Silovaki ne kau ki he Siasí 'i he kotoa 'o e fa'ahita'u fakatōlau 'o e 2011 Na'e hoko

Na'e fakapale'i e ngāue fakafaifekau 'a Pīsope Ma'ake Tani-toni, kau taki faifekau fakauōti, mo e fakataha alēlea fakauōti 'i ha ngaahi founa na'e 'ikai ke nau 'amanaki 'oku malava, 'i he hili ha kau mai 'a ha kakai Silovaki 'e hongofulu tupu ki he Siasí mo nau kamata fononga lalo 'i ha maille 'e nima (kilomita 'e 8), 'o fou atu he Hala Tānelá he to'ohemá, ki he ngaahi houalotu he Sāpaté.

e fakautuutu honau tokolahí ke faingata'a ki he kau mē-mipa 'o e feitu'ú hono 'ave mo fakafoki kinautolu mei he falelotú. Ne lue lalo e Kāingalotu Silovakí 'i ha ngaahi uike 'i ha maile 'e nima (kilomita 'e valu) ki he houalotu 'o e Sāpaté 'i ha lea fakafonua na'e 'ikai mahino kiate kinautolu.

Na'e fakahoko ha faeasaiti 'i ha 'osi ha māhina 'e taha mei ai ma'á e Kāingalotu Pilitāniá mo e Silovakí 'a ia na'e 'i ai ha kau fakatonulea.

Na'e ongo'i 'e Palesiteni Tanitoni he lolotonga 'ene tangutu 'i mu'á ha ue'i, 'oku fie ma'u ke fokotu'u ha kulupu Silovakí 'i he malumalu 'o e Uooti Sēfila 'Uluakí, ka te nau lotu 'i ha fale he feitu'u 'o e kakai Silovakí. Na'e 'ikai fuoloa kuo ma'u ha fai'anga lotu pea nō totongi ai ha ngaahi loki. 'I he 'aho 11 'o Tisema 2011, na'e fakahoko ai 'a e fuofua houalotú 'i he fale fo'ou. Na'e fakatu'amelie 'a e kau taki 'o e Uooti Sēfila 'Uluakí 'e ma'u lotu ha kakai 'e toko 50. Ka, ko ha kakai 'e toko 84—kau ai mo ha kakai Silovakí 'e toko 63—na'e ma'u lotú.

Hili hono toe fokotu'utu'u 'o e siteiki Sēfilá, ne ui leva 'a Lōpeti Makiueni ko e pīsope 'o e Uooti Sēfila 'Uluakí. Na'e hoko atu pē 'a Misa Nētolosipi ko e taki fakafaifekau fakauooti. Na'e fakahoko 'e he taki faifekau fakauōtí mo e fakataha alēlea 'o e uōtí, 'i he malumalu 'o e ongo pīsopé fakatou'osi, ha ngāue fakafofo 'i hono taki 'o e uōtí ke "iate kinautolu mo fakamālohia" 'a e Kāingalotu Silovakí (T&F 20:53).

Na'e ngāue 'a e fakataha alēlea fakauōtí ki he ngaahi me'a hangē ko e founa hono feau 'o e ngaahi fiema'u 'a e kāingalotu fo'ou, founa ke tokoni'i ai ke nau kau kakato 'i he ngaahi 'ekitiviti fakauōtí, founa ke lehilehi'i ai kinautolu 'i he ongoongoleleí, mo e founa ke ikuna'i ai 'a e palopalema he lea fakafonua. Na'e 'aukai mo lotua 'e he kau mēmipa 'o e fakataha alēlea ha tokoni fakalangi pea nau toki ngāue mālohi. Na'a nau ō mo e kau faifekau taimi kakatō ke 'a'ahi ki he kāingalotu fo'ou mo kau 'i he ako'í. Na'a nau 'omi ha ngaahi me'alele. Na'a nau 'ota mai e ngaahi nāunau 'a e Siasí he lea faka-Silovakí. Na'a nau 'ave 'a e kāingalotu fo'ou ne toki papitaisó ki he temipalé ke nau fakahoko e papitaiso ma'á e pekiá.

Na'e fokotu'utu'u foki 'e he kau taki 'o e uōtí ha ngāue tokoni faka-Kilisimasi. Na'e foaki 'e he kāingalotu 'o e uōtí ha pa'anga mo tñaki ha ngaahi me'a-va'inga, vala, mo ha ngaahi me'a'ofa kehe. Na'e tufaki ha ngaahi kofukofu me'a'ofa Kilisimasi lalahi na'e kau ai ha me'akai ki he ma'ume'a-tokoni efiafi 'o e Kilisimasi 'i he efiafi ki mu'a he Kilisimasi ki he Kāingalotu Silovakí pea mo ha ngaahi fāmili kehe 'i he loto'i uōtí.

Na'e 'ikai fu'u femahino'aki fēfē e kāingalotu fuoloá mo e kāingalotu fo'ou 'i he'enu lea fakafonua, ka na'a nau

To'omata'ú: Falo Tungikā, ko e taki fakakulupu Silōvaki 'i Sēfilá, 'i he'ene talitali 'a e kau faifekau mo e kāingalotú ki he houalotu sākalamēnití. 'I Mā'asi 2013, ne fokotu'u ai 'a e kulupú ko ha ki'i kolo. 'I loto 'i olungá: Ko e fakataha alēlea fakauooti 'a e kau taki 'o e Uooti Sēfila 'Uluakí. 'I loto 'i laló: Ko e lea 'a ha fefine he houalotu sākalamēnití.

ongoi kotoa 'a e māfana e lea 'o e 'ofa mo'oní. Na'e 'ākilotoa 'e ha ongo'i nēkeneka, fiefia, mo fakamāfana 'a e kāingalotú mo e kau fiefanongó.

Na'e tupulaki 'a e ki'i falukunga kaka'i ni 'i he ta'u hono hokó 'o hoko ko ha 'iuniti mālohi 'o e Siasí, 'i ha papi-taiso mai ha ngaahi fāmili kakato 'o fakataha mo e Siasí. Na'e fakanofa 'a e ngaahi tama'i ki he Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné mo e Melekisētekí, ne fakanofa mo e ngaahi fohá ki he Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné, fokotu'u mo ha Palaimeli ne laka hake 'i he fānau 'e toko 20, pea fokotu'u mo e polokalama 'a e Kau Talavou mo e Finemu'i 'o kau ai ha to'u tupu ne laka hake 'i he toko 25 he uike kotoa. Ne 'omi 'e he 'Eikí ha faifekau taimi kakato mei he Lepāpulika 'o Sekí na'e lava 'o lea 'i he lea fakafonua 'o tokoni ki he kulupú. Taimi tatau pē, ne 'oatu 'e he ngaahi fāmili ni ha ngaahi hingoa ki honau fonua tupu'angá.

Ko ha 'Otua 'o e Ngaahi Maná

Ko e hā ne hoko ai 'eni? Koe'uhí he kuo te'eki tuku e hoko 'a e 'Otuá ko ha 'Otua 'o e ngaahi mana. Koe'uhí he na'e fekumi faivelenga e kau faifekau taimi kakatō ki he ni'ihí ne mateuteu ke tali e ongoongoleleí. Koe'uhí he na'e ngāue 'a e palesiteni fakasiteikí mo e kau pīsopé 'i he tui mo muimui he fakahinohino 'a e Laumālie Mā'oni'oní. Koe'uhí he na'e fua 'e he fakataha alēlea fakauōtí honau fatongiá mo ngāue 'i he uouangataha. Koe'uhí he na'e ako 'e he kāingalotú 'a e lea 'o e 'ofá mo ngāue'i e ngaahi fakaafe fakatāutaha mei honau kau takí, 'o tui mo falala na'e fakamātoato e folofola 'a e 'Otuá: "Ko e 'Otua au 'o e ngaahi mana; pea te u fakahā ki he māmaní, 'oku ou tatau 'i he 'aneafi, 'ahó ni, pea ta'engata" (2 Nifai 27:23).

'Oku 'ikai fie ma'u e ikuna 'i Sēfilá ke hoko ko ha me'a 'oku hoko tā-tu'o-taha pē. 'Okú ne fakamanatu mai e ngaahi tala'ofa na'e fakafou mai 'i he kau palōfitá pea te ne lava 'o langaki 'etau tuí mo 'etau holi ke hoko ko ha ngaahi me'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá 'aki ha'atau fakaafe'i 'a e kakai 'oku tau feohí ke nau omi kia Kalaisi. Kapau te tau fai ia, te tau tu'u ai 'i ha tu'unga 'e lava ke tāpuaki'i kitautolu 'e he 'Eikí 'aki ha ngaahi faingamālie ke ako'i, fakamālohia, pea mo lehilehi'i e ni'ihí kehé. Pea te tau lava 'o fakatokanga 'i ha ngaahi fakamo'oni 'oku kei hoko pē ko ha 'Otua 'o e ngaahi mana. ■

KO E NGĀUE MA'Á E 'EIKÍ

Na'á ku mali mo hoku husepāniti ko Sailusí 'i he temipalé he 'aho 23 'o Mē 2006. Kimu'a peá u mali mo Sailusí, na'e fie ma'u 'e he'ene ngāue 'i he fale fakatotoló (laboratory) ke ngāue 'i he Sāpaté. Na'e māfulifuli 'ene taimi ngāué, ka na'e fa'a ngāue pē mei he tu'uapoó ki he 8:00 pongipongi. Na'e fa'a foki ki 'api 'i he 'osi 'a e ngāué ke fetongi mei hono teunga ngāué ki he teunga 'o e Sāpaté pea hangatonu leva ki he lotú, 'a ia na'e kamata 'i he 9:00 pongipongi. Na'e hoko atu 'i he taimi tēpile ko 'ení 'i he hili 'ema malí.

Na'á ku fa'a 'alu toko taha 'i he taimi 'e ni'ihi ki he lotú koe'uhí he na'e toe ta'ofi ia 'i he ngāué. Na'á ma faka'amu ma'u pē pehē ange mai na'e 'ikai ke ngāue 'i he Sāpaté.

Na'á ku fa'a 'alu toko taha 'i he taimi 'e ni'ihi ki he lotú koe'uhí he na'e toe ta'ofi ia 'i he ngāué. Na'á ma faka'amu ma'u pē pehē ange mai na'e 'ikai ke ngāue 'i he Sāpaté. Ko 'ema 'uluaki 'aukai 'i he 'osi 'ema malí na'e hoko ia 'i he 'uluaki Sāpate 'o Sune 2006. Na'á ma lotu 'i he tui ke monū'ia 'a Sailosi 'o 'i ai ha'ane ngāue he 'ikai fie ma'u ai ke ngāue 'i he Sāpaté.

Hili ha ngaahi 'aho sí'i mei ai, pea 'i he 10 pongipongi nai, ne u fifili pe na'e 'i fē 'a Sailosi koe'uhí he 'oku fa'a foki mai ki 'api 'i he vaha'a 'o e 8 mo

e 9 pongipongi. Fakafokifā pē kuo ha'u kiате au ha fakakaukau: "Mahalo pē kuo hiki ki ha tu'unga mā'olunga." Na'e fāifai pea a'u mai 'a Sailosi 'i he taimi 11:00 nai. 'I he'ene hū mai ki falé, na'á ne talamai 'oku 'i ai ha ongoongo lelei mo ha ongoongo kovi.

Na'á ku talaange ke ne 'uluaki fakahā mai 'a e ongoongo kovi. Na'á ne talamai 'e vavé ni ha'ane mavahe mei 'Ilikani 'i he 'Otu Filipainí, 'o hiki ki Pānai 'i he 'Otu Filipainí pē. Na'e 'ikai ke u sai'ia 'i he ongoongó ni 'i he kamata'angá koe'uhí he na'á ma 'ofa he kakai 'i homau siteikí. Na'a nau anga'ofa kiате kimaua mo 'ai kimaua ko ha konga pē 'o kinautolu, he na'a nau 'ilo na'e 'ikai haku fāmili mo Sailosi 'e ofi ange.

Ko e taimi na'á ku 'eke ange ai e 'uhinga 'oku fie ma'u ai ke ma hiki ki Pānai, na'á ne talamai 'oku tupu ia 'i he ongoongo lelei. Na'e 'initaviu ia 'e hono pulé ki ha ngāue 'e taha 'i Pānai. Na'á ku 'eke ange leva, 'o 'ikai fekau'aki mo hono vāhengá, ka 'e fie ma'u 'e he'ene ngāué ke ngāue Sāpate. Ko e taimi na'á ne tali mai ai, "Ikaí!" Na'á ku fiefia lahi. Na'á ku fā'ofua ki ai mo talaange ko 'ene ngāue fo'ou ko e tali ia 'o 'ema lotú mo e 'aukaí. 'Osi ha māhina 'e ua mei ai, kuo kamata 'a Sailosi 'i he'ene ngāué 'i Pānai.

'Oku tokangaekina 'e he Tamai Hēvaní kitautolu pea 'okú Ne tāpuakí'i kitautolu 'i he taimi 'oku tau tui mo talangofua ai ki He'ene ngaahi fekaú. 'Oku ou fakafeta 'i 'i he tefito 'i mo'oni 'o e lotú mo e 'aukaí. 'Oku hoko e ngāue hoku husepāniti ko ha tāpuaki kiате kimaua. 'Okú ne ma'u 'eni ha taimi ke fakahoko ai hono uiui 'i homau uóti pea ko e ngāue pē 'okú ne fakahoko he Sāpaté ko e ngāue 'a e 'Eikí. ■

Mele Seini Lumipao Suia, 'Otu Filipaini

KO HA FĀMILI TA'ENGATA

I hoku ta'u 19, na'á ku 'eva faka'osi 'ai ki he'eku ongo kuí kimu'a peá u toki 'alu 'i ha folau tokoni 'ofa faka-etangata māhina 'e tolu ki 'Ekuatoa. Na'e 'osi hiki 'eku kui tangatá ki ha senitá tokoni ki he mo'uí koe'uhí na'e hōloa si'ene mo'uí. Na'e mole 'ene manatú fakataha mo ha ngaahi mahaki fakaesino kehe 'oku fekau'aki mo e ta'u motu'á.

Ko e taimi na'á ku hū atu ai mo hoku fāmili ki he fale tokoni ki he mo'uí, na'á ku mamahi, 'i he'eku 'ilo 'oku ngalingali ko 'eku 'a'ahi faka'osi pē 'eni ki he'eku kui tangatá. Na'á ku 'ilo 'e hiki atu he lolotonga 'o 'eku folau, pea na'á ku ongo'i halaia 'i he'eku 'alú.

Kimu'a pea mau hū ki hono lokí, ne 'osi hiki 'e ha taha ngāue 'eku kui tangatá ki ha saliotē teketēke. Na'a mau teke mai leva ia ki he feitu'u feohi'anga 'o e falé. Na'e talanoa 'eku fa'eé ki ha taha 'o e kau ngāué ka u talanoa au mo hoku tokoua ta'u 16 ki he'ema kui tangatá.

Na'e 'ikai ke tonu 'ene fakakaukau. Na'e mahino e hōloa si'ono tu'unga faka'atamaí pea na'e hangē na'e puputu'ú. Ko e taimi na'á ma 'eke ange ai pe 'oku toko fiha hono makapuná, na'e hala 'ene talí. Pea ne ma fakamatalili'i leva ia 'i ha founga 'ofa pē 'i he'ema talaange 'a e tokolahi totonu 'okú ne ma'ú.

Na'e ongo ki hoku lotó si'ono tu'ungá. Ka, 'i he lolotonga 'ene puputu'ú mo 'ene tali hala 'ema ngaahi fehu'í, fakafokifá pē kuo pehé mai 'eku kui tangatá, "Ko ha fāmili ta'engata."

Na'á ku 'ohovale. Na'e 'ikai mahino ia ki he taha ngāue ofi maí 'a e me'a na'á ne lea 'akí, ka na'á ma fesiofaki mo hoku tokouá. Na'á ma fakatou ongo'i lelei ia. Peá ne toe lea tu'o ua

mai 'aki ia, "Ko ha fāmili ta'engata." Ko e taimi ko 'ení na'e ongo'i mo ia 'e he'ema fa'eé.

'Oku 'ikai ke u toe manatu'i 'e au ha me'a kehe 'i he'ema'u 'a'ahi 'i he 'aho ko iá. Ko e me'a pē 'oku ou 'ilo'i 'i he'ema'u hū ki tu'a mei he senitaá, na'á ku tangi 'i he mamahi mo e fiefia—'o mamahi 'i he tangata ne mau sítu'a mei aí pea he 'ikai ke u toe mamata ki ai 'i he mo'ui ko 'ení pea fiefia 'i he 'alo'ofa ongongofua 'o e ngaahi fo'i lea mahinongofua ko iá pea mo e nonga kuo nau tuku 'i hoku lotó.

'Oku ou 'ilo'i, neongo e tu'unga faka'atamaí 'o 'eku kui tangatá, na'á ne lava 'o vahevahe faka'osi 'a 'ene tui fakapapau mo 'ene 'ilo ko e ngaahi fāmili 'oku ta'engatá.

Na'e 'ikai fuoloa kuó u mavahe 'i he'eku folau tokoni 'ofa fakaetangatá. Ko e taimi ne a'u mai ai e ongoongo 'o e hiki atu si'eku kui tangatá 'i he toe ha uike 'e taha peá u fokí, na'á ku nonga pē. Na'á ku 'ilo'i, pea 'oku ou kei 'ilo'i, te u toe fe'iloaki mo ia ha 'aho. Faka-mālō ko e ngaahi ouau fakatemipalé, 'oku ta'engata 'a e ngaahi fāmili. ■

Kellee H. Mudrow, 'lutā, USA

Na'e 'ikai tonu 'e fakakaukau 'eku kui tangatá. Na'e māhino e hōloa si'ono tu'unga faka'atamaí pea na'e hangē na'e puputu'ú.

HE 'IKAI KE KE LAVA 'O HA'U KI 'OLUNGÁ NI

Ko hoku husepāniti ko Sioné, ko ha tangata lahi. Ko hono lōloá ko e fute 'e ono 'inisi 'e fā (1.9 m) pea mafa ange 'i he pāuni 'e 200 (90.9 kg). Ko e puna vakapuná ia ki ai, 'i he nofo'anga totongi ma'ama'á, na'e ta'e fakafiemālie mo fakamamahi.

Na'e ui kimaua 'i 'Aokosi 'o e 2006 ke ma ngāue fakafaifekau he polokalama ako 'a e Siasí 'i he 'Univēsi Pilihihi 'i Tongi-Hauai'i. 'I he hoko 'a e taimi ke ma foki ai ki 'apí, na'á ma fakakaukau ki he me'a kuo pau ke ne kātekina 'i he puna 'o foki ki fonua lahi. Na'á ma fiefia 'i he lolotonga 'o 'ema hū atú ke 'ilo na'e 'i

ai ha sea 'e *taha* na'e 'atā 'i he kalasi 'uluakí, peá ma totongi fakalahi leva 'ene tikité ki ai. 'E lava ai 'o tangutu 'i ha nofo'anga fakafiemālie pea 'atā ki hono va'e lōloá.

Mahalo ki he vaeua mālie 'o e puná, kuó u fakakaukau ke u 'alu 'o vakai pe 'oku fēfē. 'I he taimi na'á ku ofi atu ai ki he feitu'u 'o e kalasi 'uluakí, kuo tu'u ha setuata ia 'i he matapaá 'o ta'ofi au.

"E lava ke u tokoni atu?" ko 'ene fehu'í mai ia.

Na'á ku tali ange, "Io, 'oku ou fie sio taimi nounou ki hoku husepāniti."

Na'á ne tali lelei kae mahino mai,

"Kole fakamolemole atu, he 'ikai ke ke lava 'o ha'u ki 'olungá ni."

"Ka ko hoku husepāniti ia pea 'oku ou fie sio taimi nounou pē ki ai."

Na'á ne kei ta'ofi pē matapaá, mo ne toe fakamahino mai, "Fakamolemole atu, ka 'oku 'ikai ngofua ke ke ha'u ki 'olungá ni. Te u lava pē 'o 'ave ki ho husepāniti ha pōpoaki, pea kapau 'e loto ki ai, 'e lava 'o ha'u ke mo talanoa. Ka ko e tu'utu'uní, ko e kau pāsese kalasi 'uluakí pē 'e lava ke 'i he feitu'u ko 'ení."

Na'á ku ki'i 'ohovale, ka 'i he'eku fakatokanga'i 'ene vilitakí, na'á ku foki fakalongolongo ai pē ki hoku nofo'angá 'i he kalasi totongi ma'ama'á.

Na'á ku kamata fakakaukau ki he ngaahi pule'anga 'e tolu 'o e nāunaú 'oku lau ki ai 'a e ngaahi folofolá mo e kau palōfitá. 'Oku tau lau ai 'e 'a'ahi 'a Kalaisi kiate kinautolu 'i he pule'anga fakatelesitalé (vakai, T&F 76:77), pea 'e 'a'ahi 'a e kau 'āngelo tauhi kiate kinautolu 'i he pule'anga fakatilesitalé (vakai, T&F 76:88), ka ko kinautolu 'i he ngaahi pule'anga mā'ulalo angé he 'ikai ke nau teitei ō hake ki he pule'anga fakasilesitalé (vakai, T&F 76:112; vakai foki, T&F 88:22–24). 'I he'eku fakakaukau ki he me'a ne u a'usia, na'á ku ongo'i ne u toki foua ha kahi'i kongá 'o e me'a 'e ala hoko kiate kinautolu 'i he ngaahi pule'anga mā'ulalo angé. Te nau ongo'i fēfē 'i

he'enu fanongo ki he ngaahi fo'i lea, "Fakamolemole atu, he 'ikai ke mou lava 'o ō mai ki 'olungá ni"?

Ne 'osi nai ha māhina 'e nima mei ai ne pekia hoku husepāniti 'i he kanisaá. 'Oku 'omi 'e he me'a ne u a'usia 'i he vakapuná ha 'uhinga 'e taha ke u mo'ui ai 'i ha tu'unga ke 'oua na'a faifai peá u toe ongona 'a e ngaahi lea ko iá—tautautefito ki he tafa'aki 'e taha 'o e veilí. ■
Bonnie Marshall, 'Iutá, USA

'I he taimi na'á ku ofi atu ai ki he feitu'u 'o e kalasi 'uluakí, kuo tu'u ha setuata ia 'i he matapaá 'o ta'ofi au.

'OKU 'IKAI HA MAHU'INGA IA KI HE FIEFIÁ

Na'á ku 'alu kimuí ni ki he pangikeé ke toho ha pa'anga ke totongi 'aki 'eku kau ngāué. Na'á ku kole ange ki mu'a pea 'omai 'e he taha ngāué e pa'anga na'á ku tohó ke ne liliu ha pa'anga pepa solo 'e 200 ke taki solo 'e 50. Na'e liliu 'e he taha ngāué 'eku pa'angá, ka na'e hangē kiate au na'á ku fakatokanga 'i na'e fehalaaki 'i he taimi na'á ne lau ai e pa'anga pepá.

Na'á ne 'omi kiate au ha pa'anga pepa taki solo 'e 50, pea na'á ku ki'i holomui 'o talitali ke ma'u e pa'anga na'á ku tohó. 'I he'eku talitalí, na'á ku lau 'a e pa'angá. Na'á ku 'oange ki he taha ngāué ha solo 'e 1,200 ka na'á ne fakafoki mai kiate au ha solo 'e 2,200—'o lahi 'aki ia ha solo 'e tahaafe. Na'e fakatauele'i au 'i he momeniti ko iá. Na'á ku fakakaukau

'iate au 'oku ma'u 'e he pangikeé ha pa'anga lahi. Ka na'e 'ilo 'e hoku lotó 'oku 'ikai ko ha pa'anga 'eni 'a'aku; kuo pau ke u fakafoki.

'Osi ha ngaahi momeniti si'i kuo ui mai au 'e he taha ngāué ke faka-'osi 'eku toho pa'angá. Na'á ne lau e pa'anga na'á ku tohó, pea 'i he'ene mono mai kiate au e pa'angá, na'á ne 'eke mai, "Oku 'i ai mo ha toe me'a?"

Na'á ku talaange, "Io." "Na'á ku 'oatu 'a e solo 'e 1,200 ke liliu ki ha ngaahi lau'i pa'anga iiki ange, ka na'á ke fakafoki mai ha solo 'e 2,200."

Na'á ku fakafoki ange leva ki ai 'a e solo 'e 2,200. Na'e tetetete hono nimá 'o ne lau tu'o ua 'a e pa'angá. Na'e 'ikai ke fa'a-fa'a-tui ki he me'a na'e sio ki aí. Na'e sio mai kiate au mo feinga ke lea, ka ko e me'a pē

na'á ne lavá ko ha'ane pehē tu'o ua mai, "Mālō 'aupito."

Na'á ku mavahe fiefia mei he pangikeé. Na'á ku teuteu 'i he uike ko iá ha lēsoni ki he kau talavou 'i hoku uōtí fekau'aki mo hono ikuna'i 'o e fakatauelé. Ko ha me'a faka-'ofo'ofa ke te lava 'o vahevahe mo kinautolu e me'a ne u a'usia 'i he pangikeé.

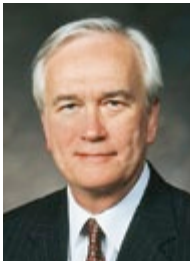
Na'e fakakata ha ni'ihī, "Mahalo 'okú ke vale." "Ko e solo ia 'e taha afe na'á ke fakafoki!"

Na'á ku tali katakata pē, "Oku 'ikai ha mahu'inga ia ki he fiefiá."

'Oku ou fakamālō 'i he a'usiá ni, he kuó ne fakamālohia fakatou'osi 'eku fakamo'oní mo e fakamo'oni 'a e kau talavou fekau'aki mo hono mahu'inga 'o e ikuna'i e fakatauelé. ■
Abelino Grandez Castro, Pelū

Na'e 'omi 'e he taha ngāue pangikeé kiate au ha solo 'e 2,200—'o lahi 'aki ia ha solo 'e tahaafe Na'e fakatauele'i au he momeniti ko iá ke tauhi 'a e faikehekehé.

Fai 'e 'Eletā
Keith K. Hilbig

Na'e hoko ko ha
mēmipa 'o e Kau
Fitungofulú mei he
2001 ki he 2012

KO E MO'UI KI 'Itāniti Kotoa

'Oku ou kole kiate kimoutolu kakai lalahi kei talavou' ke mou toutou fakakaukau 'i ho'omou mo'ui fakasilesitiale 'i he kaha'ú mo homou fāmili 'i 'itāniti.

Hono 'ikai faikehekehe mo faingata'a 'a e māmani 'o e kakai lalahi kei talavou (mali pe te'eki mali) 'o e 'aho ní 'i hono fakafehoanaki atu ki he māmani 'o e kakai lalahi kei talavou 'o e to'u tangata 'e ua pe tolu kuo hilí. Ko e ngaahi palopalema lahi 'o e 'aho ní na'e 'ikai teitei 'i ai ia, pe na'e 'ikai fu'u mālohi 'i he taimi na'á ku 'i he kolisí aí.

Ka 'oku mou 'i heni he taimí ni, 'i he momeniti ko 'ení. 'Oku mou laka atu 'i he hiki atu homou kakai toulekeleká ki 'itāniti. 'Oku 'ikai ke mou 'i heni noa pē 'i he taimí ni ka ko ha kongia ia 'o ha palani ta'engata—na'e fa'u, tali, pea mo fakahoko kimu'a 'i he te'eki ai fakatupu 'a e māmani.

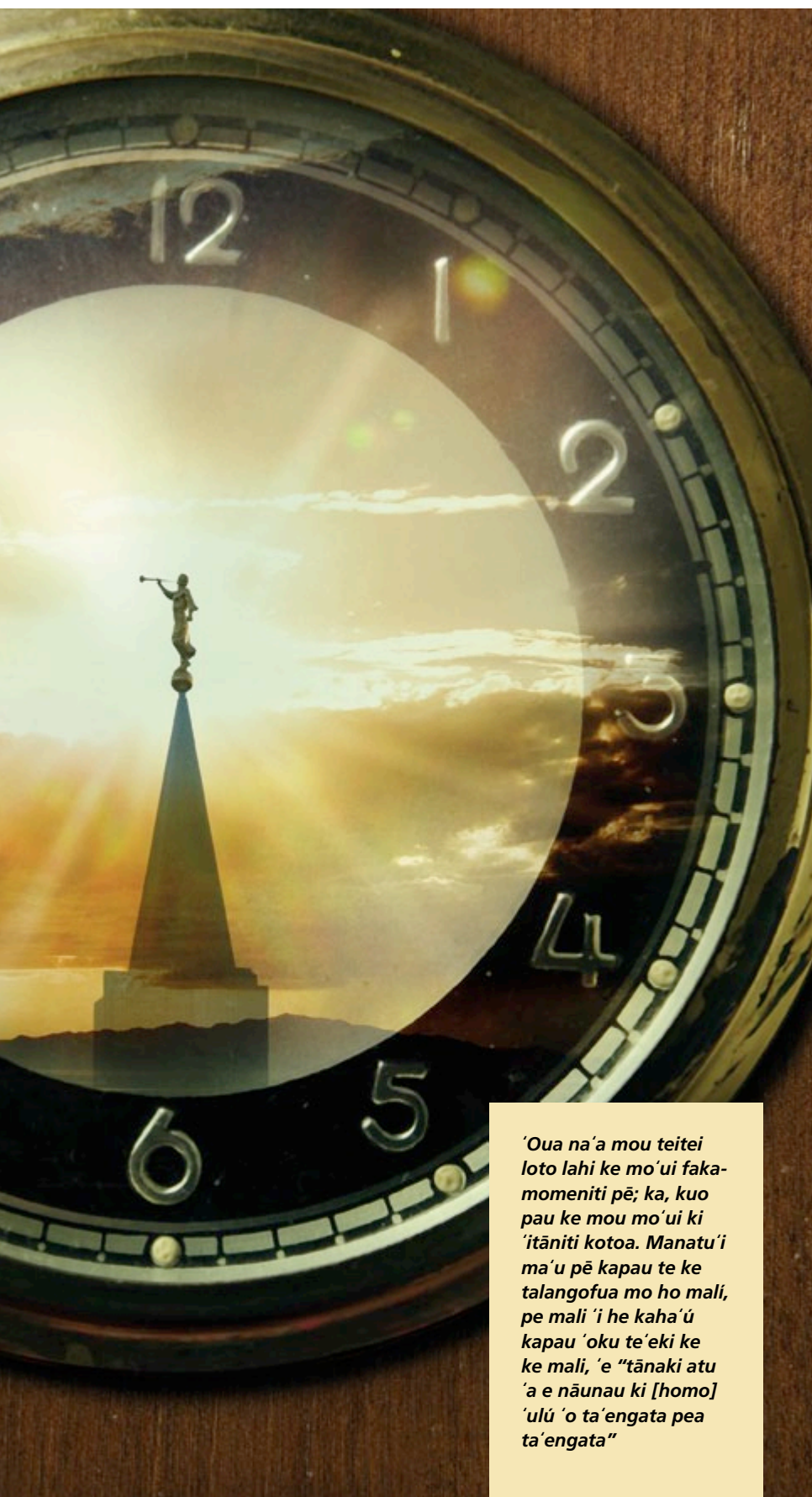
Hono 'ikai ke mou monū'ia ke 'ilo 'a hono Toe Fakafoki Mai 'o e ongoongoleleí! 'Oku mou 'ilo na'e 'i ai ha mo'ui kimu'a 'i he māmani 'i he 'ao 'o e Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisi. Na'e ako'i mo sivi'i ai kimoutolu. Na'a mou ako ki he ngaahi fono te ne faka'atā kimoutolu ke mou fakalalakaka mo leleí. Na'a mou muimui ki he ngaahi fono ko iá, pea ne mou ma'u ai 'a e totonu ke ō mai ki māmani, 'o tuku ai kimoutolu 'i he hala 'oku fakatau ki he hakeaki'í, mālohí mo e tu'unga faka-'Otuá.

'Oku mahino kiate kimoutolu 'a e ngaahi taumu'a 'o e mo'ui fakamatelie 'i māmani, pea kuo 'osi ako'i kimoutolu ki he ngaahi faingamālie 'i he hili e mo'ui fakamatelié. Ko hono fakanounou, 'oku mou ma'u 'a e ngaahi 'ilo 'o 'itāniti—te mou lava 'o sio ki mui, pea te mou lava 'o sio ki mu'a.

Ko e tokolahi taha 'o e kakai lalahi kei talavou 'oku 'ikai mēmipa 'i he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oní'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, pea mo e māmani fakakātoa, 'oku sí'i 'enau 'ilo ki he ngaahi mo'oni ko 'ení. 'Oku hangē 'oku nau

TĀ FAKATĀTAĀI 'A ELAITĀĀ 'E DAVID STOKER

*‘Oua na’a mou teitei
loto lahi ke mo’ui faka-
momeniti pē; ka, kuo
pau ke mou mo’ui ki
‘itāniti kotoa. Manatu’i
ma’u pē kapau te ke
talangofua mo ho mali,
pe mali ‘i he kaha’ū
kapau ‘oku te’eki ke
ke mali, ‘e “tānaki atu
‘a e nāunau ki [homo]
‘ulú ‘o ta’engata pea
ta’engata”*

nofo ‘i ha loto puha ‘oku pule’i ‘e ha me’a pē ‘e uá: fā’ele’í mo e maté. ‘Oku nau fai ha ngaahi fili mo kau ‘i ha ngaahi tō’onga ‘oku ha’i ‘e ha ‘ilo ‘oku faka-ngatangata. ‘Oku nau mo’ui pē ke fiefia ‘i ha momeniti—ko e vaha’ataimi mei honau fā’ele’í ki he’enau maté, ‘a ia ko ha kí’ihi taimi nounou fau ‘i he fokotu’utu’u ‘o ‘itāniti. ‘Oku ‘ikai ke nau fie ‘ilo ki ha me’a ‘o ‘enau mo’ui kimu’a he māmaní pea sí’isi’i ‘o kau ki ‘itāniti.

Ko Homou Tu’unga Te Mou Ala A’usia ‘i he Ta’engata

Neongo ia, ‘oku mou ‘ilo’i ‘a e tala’ofa ‘o e tu’unga te mou ala a’usia ‘i ‘itāniti. ‘Oku tala’ofa e ‘Eikí ki he mātu’a mali na’e sila’i ‘i he tempale mā’oni’oni:

“Te mo ‘alu atu ‘i he ‘uluaki toetu’ú . . . ‘o ma’u ‘a e ngaahi taloni, ngaahi pule’anga, ngaahi pule fakapilini, mo e ngaahi mālohi, ngaahi pule, ko e ngaahi mā’olunga mo e ngaahi loloto kotoa pē . . . pea kapau te mou nofo ma’u ‘i he’eku ngaahi fuakavá, ‘o ‘ikai fai ha fakapō ‘a ia ‘e lilingi ai ha toto ta’e-halaia, ‘e fai kiate kinaua ‘i he ngaahi me’a kotoa pē ‘a ia kuo hilifaki kiate kinaua ‘e he’eku tamaio’eikí, ‘i he nofo taimí, pe fai atu ‘i hono kotoa ‘o e nofo ta’engatá; pe ‘e mālohi kakato ia ‘o ka na ka mama’o mei he māmaní; pea te na fakalaka atu ‘i he kau ‘āngeló, mo e ngaahi ‘otua, ‘a ia kuo fokotu’u ‘i aí, ‘o ma’u hona hakeaki’í mo e nāunau ‘i he ngaahi me’a kotoa pē, ‘o hangē ko ia kuo fakama’u ki hona ‘ulú, ‘a ia ko e nāunau ko ha kakato ia pea ko ha hokohoko atu ai pē ia ‘o e ngaahi hakó ‘o ta’engata pea ta’engata.

“Pea te na hoko leva ko e ongo ‘otua, koe’uhí he ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha na ngata-‘anga; ko ia te na ‘i ai mei he ta’engata ki he ta’engata, koe’uhí he ‘okú na hoko-hoko atu ai pē; te na mā’olunga ange leva ‘i he ngaahi me’a kotoa pē, he ‘oku mo’ulaloa kiate kinaua ‘a e ngaahi me’a

kotoa pē. Pea te na hoko leva ko e ongo 'otua, koe'uhí 'okú na ma'u 'a e mālohi kotoa pē, pea kuo mo'ulaloa 'a e kau 'āngeló kiate kinaua" (T&F 132:19–20).

'Oku ou kole kiate kimoutolu ke mou toutou fakakaukau'i ho'omou mo'ui fakasilesitiale 'i he kaha'ú mo homou fāmilí 'i 'itānití, ko ha tu'unga nāunau'ia ta'e-fakatataua pea mo ha lelei he 'ikai ke lava 'o mahino kakato kiate kitautolu. Neongo ia, mahalo ko e me'a 'e lava ke tau fakapapau'í, na'a mou takitaha tauhi homou "uluaki tu'ungá" ('Ēpalahame 3:26), na'a mou takitaha lava'i 'a e ngaahi sivi kotoa 'i he mo'ui kimu'a 'i he māmaní, na'a mou takitaha faka'aonga'i ha tui lahi, pea 'i he'ene peheé, kuo mou takitaha ma'u ai 'a e faingamālie 'o ma'u e sino pea omi ki he māmani fakamatelié ni.

Ko ia, 'oua na'a mou teitei loto lahi ke mo'ui fakamomeniti pē; ka, kuo pau ke mou mo'ui ki 'itāniti kotoa. Manatu'i ma'u pē kapau te ke talangofua mo ho malí, pe mali 'i he kaha'ú kapau 'oku te'eki ke ke mali, 'e "tānaki atu 'a e nāunau ki [homo] ulú 'o ta'engata pea ta'engata" ('Ēpalahame 3:26)—ko ha tala'ofa kāfakafa mei he 'Otuá ki He'ene fānaú takitaha.

Kapau 'okú ke faivelenga 'i hono tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, 'e fakahoko 'Ene ngaahi tala'ofá 'i he mata'itohi kotoa pē. Ko e palopalemá, he 'oku feinga 'a e fili 'o e laumālie 'o e tangatá ke fakakuihi honau 'atamaí. Kapau te nau tuku ange, 'e laku 'e Sētane ha efuefu, ko e anga pē 'etau fakalea, pea 'oku fakakuihi kinautolu 'e he ngaahi me'a 'o e māmaní.

'Oku 'ikai ke 'ilo 'e he kau mataotao fakalotu mo e kau poto 'o e māmani faka-Kalisitiané 'a e me'a 'oku mou 'ilo fekau'aki mo e ngaahi me'a 'o 'itānití, ka 'oku 'ilo ia 'e Sētane! 'Okú ne 'ilo'i ho'omou teuteu 'i he mo'ui 'i he maama fakalaumālié, ho'omou

Kuo 'ikai ngata pē 'i hono foaki atu 'e he 'Otuá kiate koe 'a e totonu ke fili 'i he lelei mo e koví ka mo e mālohi ke ke fili 'a e lelei kae 'ikai ko e koví! Ko koe 'okú ke fai e fili, 'oku 'ikai ko Sētane.

taumu'a 'i he māmaní, pea 'ikai ngata aí, ka mo e tu'unga te mou lava ke a'usia 'i he ta'engatá.

Ko e liliu faka-Hepelū 'o e fo'i lea tēvoló ko e "taha maumau'i." ¹'Oku feinga 'a e tēvoló ke ne maumau'i ho'o fononga ki 'itānití. 'Oku feinga ke kaunoa 'i he tu'unga te ke lava ke a'usia 'i hení pea 'i he hili 'o e mo'ui ní. 'Okú ne feinga ke ke ngāue ta'e-fakapotopoto 'aki ho'o tau'atāina ke filí. 'Oku ongo 'i 'e he kakai kei talavou 'e ni'ihí, 'oku vēkeveke ke fakapapau'i 'enau tau'atāinā, 'oku fakahaa'i lelei taha 'enau tau'atāinā 'aki ha'anau fili ke fai ha me'a 'oku hala. 'E lava 'e ha vale pē ke fai ia; 'e lava 'e ha kakai tokolahi ke fai ia.

Ko hono mo'oní, ko e tau'atāinā, 'a e tau'atāina mo'oní, 'oku fakafō-tunga lelei taha mo a'usia ia 'aki hano fili ma'u pē 'a e totonú. Na'e 'ikai ngata 'i hono foaki atu 'e he 'Otuá kiate koe 'a e totonu ke fili 'i he lelei mo e koví ka na'á Ne toe foaki atu foki 'a e mālohi ke fili 'a e lelei kae 'ikai ko e koví! Kuo foaki atu ai 'e he 'Otuá kiate koe ha mālohi lahi ange 'ia Sētane mo hono kaká. Ko hono mo'oní, ko koe 'okú ke fai e filí, 'oku 'ikai ko Sētane.

Na'e fokotu'utu'u 'e he Tamai Hēvaní 'a e mo'ui fakamatelié ni

'i ha taumu'a mahu'inga: ke lava 'o sivi'i kitautolu mo tau ikuna'i 'a e koví. 'Oku tātātaha ke ne palani 'a e ngaahi faingata'á mo e ngaahi fakatauelé, ka 'okú Ne 'afio'i 'e fakahoko lahi kinautolu 'e he mo'ui fakamatelié. Ko Hono finangaló ke tau feinga ke ikuna'i 'i he lolotonga 'o 'etau 'i heni 'i māmaní 'a hotau "anga fakakakanó" (vakai, Mōsaia 3:19), ta'ofi meiate kitautolu 'a e tokanga ki māmaní pea mo faka-mo'oni'i 'oku tau taau. 'Oku kehe ngaahi fakakaukau ia 'a Sētane. Te ne fai ha me'a pē te ne lava ke fakafē'ātu-ngia'i 'etau fakalalakaká.

Ko e Ngaahi Fakatauele 'o e Māmaní

'Oku foaki atu 'e he māmani ko 'ení, fakataha mo e tokoni fakapoto mo kākā mo e fakalotolahi 'a Sētane, 'a e fakatauelé ke mou tali, ke mou fai e me'a 'oku fai 'e he kaká, ke mou ma'u 'a e fiefia taimi nou—mahalo 'i ha fōtunga 'o ha ngaahi hele'uhila pe ngaahi va'inga vitiō ta'e-taau, fili ta'e-fakapotopoto he ngaahi me'a fakaeangama'á (kau ai 'a e ponokalafí), lea koví, teunga ta'e-tāú, pe ta'e-faitotonú. 'E feinga 'a Sētane ke fakaveiveia 'i 'a e mahino 'okú ke ma'u ki he fokotu'utu'u

fakalangi 'o e fāmīlī: ko e malī na'e fokotu'u ia 'e he 'Otuá ki ha tangata mo ha fefine pea 'oku ma'u 'e he fānaú ha totonu ke ohi hake 'e ha tamai mo ha fa'ē.²

Kapau te ke tali ta'e-fakakaukau 'i ha momeniti e fakaafe 'a Lusefaá, te ne ala to'o meiate koe 'a e ngaahi tāpuaki 'o 'itāniti. 'Oku 'ikai ma'u 'e Sētane ia ha fakakaukau fakatātaha ki 'itāniti. Manatu'i, na'e *fō'i* he tau 'i he langí, ko ha tau na'e fakahoko 'aki e fakamo'oni (vakai, Fakahā 12:11) 'a ia na'e ikuna'i ai ia mo hono kau poupou 'e he kau muimui faivelenga 'o Kalaisí. Na'e lahi 'a e kau kafó: ko e kau muimui kotoa 'o Sētane—ko ha vahetolu ia 'e taha 'o e kakai 'o langí—na'e kapusi ki tu'a. He 'ikai ke nau teitei ma'u ha sino fakamatelie pe ma'u e faingamālie ki he mo'ui ta'engatá.

Na'e pehē 'e Līhai 'i he'ene lea ki hono foha ko Sēkopé:

“Pea ko au, Līhai, hangē ko e ngaahi me'a kuó u laú, 'oku tonu ke u pehē kuo tō mei he langí ha 'āngelo 'a e 'Otuá, 'o hangē ko ia kuo tohí; ko ia na'á ne hoko ko ha tēvolo, he kuó ne feinga ke fai 'a e ngaahi me'a 'oku kovi 'i he 'ao 'o e 'Otuá.

“Pea ko e me'a 'i he'ene tō mei he langí, 'o ne hoko 'o mamahi 'o ta'engatá, ko ia kuó ne feinga ai ke mamahi foki mo e kotoa 'o e fa'ahinga 'o e tangatá” (2 Nifai 2: 17–18).

Na'e toe ako'i foki 'e Līhai: “Ko ia, 'oku tau'atāina 'a e tangatá 'o fakatatau ki he kakanó. . . . Pea 'oku nau tau'atāina ke fili 'a e tau'atāina mo e mo'ui ta'engatá, tu'unga 'i he Fakalaloa lahi 'o e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá, pe fili 'a e pōpula mo e maté, 'i he'enau pōpula mo mo'ulaloa ki he mālohi 'o e tēvoló; he 'okú ne feinga ke mamahi 'a e tangata kotoa pē 'o hangē pē ko iá” (2 Nifai 2:27).

'Oku tu'uaki kotoa 'i hotau kuongá 'e he kau tu'uaki faito'o kona-tapú,

kau tufa 'o e ponokalafí, kau tu'uaki 'o e ngaahi fakafiefia koví, kau pou-pou 'o e loí, kau tu'uaki 'o e ngaahi teunga ta'e-tāú, kau fakatauele 'o e anga'ulí, pea mo e kau fakaanga 'o e fāmīli anga-mahení, 'a e ngaahi fili te nau holoki 'a e mo'ui fakalaumālie, pea iku ki ha mate fakalaumālie 'a e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá.

Manatu'i ma'u pē 'oku kata 'a Sētane 'i he faingata'a'ia 'a kinautolu kuo kākaa 'i 'e he fa'ahinga fakatauele peheé (vakai, Mōsese 7:26). 'Oku fulifulihi 'ene ngaahi fongá, ka 'oku nau kaveinga taha pē: ke talangata'a mo mole e ngaahi tāpuaki fekau'aki mo iá.

Ngaahi Tāpuaki 'o e Talangofuá

'Oku fakangofua 'e he talangofuá 'a e ngaahi tāpuaki mo 'omi 'a e nongá. Fakakaukau ki ha fili 'ilo pau ne ke fai ke fakahoko ai e me'a 'oku totonú, neongo na'e mālohi 'a e fakatauele ke fai e me'a halá. Mahalo ko ha fili ia ke ta'ofi ha ngaahi fakakaukau ta'e-taau pe tala 'a e mo'oni neongo na'e mei faingofua ange ke loi. Mahalo ko ha fili ia ke tu'u 'o hū ki tu'a mei ha hele'uhila (pe ha fa'ahinga

potu ta'e-mā'oni'oni) na'e tu'uaki 'oku fe'unga ka, ko hono mo'oni, na'e ta'e-taau.

'I ho'o vakai atu ki he fili totonu ne ke faí, ko e hā ho'o ongo'í? Fiefia? Ongó'i mapule'i kita pe fakaivia? Tupulaki e loto falalá 'i he 'ao 'o e 'Eikí? Malava lahi ange ke teke'i 'a e koví? Ko e mālohi ia; ko e tau'atāina ia!

Kapau te ke teke'i ma'u pē 'a e fakatauelé, 'e faingofua ange ke ke fai pehē—'o 'ikai koe'uhí he na'e lilii 'a e natula 'o e ivi teke'í, ka kuo fakalahi ho mālohi ke fai iá.³ Te ke lava 'o ikuna'i ha fakatauele pē 'okú mo fehangahangai (vakai, 1 Kolinitō 10:13).

'Okú ke ma'u ha 'ilo ki ho tupu'anga fakalangí. 'Okú ke 'ilo kakato ho iku'anga fakalangí. 'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou “mo'ui taau mo e natula fakalangí 'oku 'iate kimoutolú”⁴ pea 'oua 'e mo'ui ki he mōmēnití ka ki 'itāniti kotoa.

Ko kimoutolu kakai lalahi kei talavou faka'ofofá, ko kimoutolu kau taki he kaha'ú 'i he pule'anga 'o e 'Otuá pea mo e sosaietí, kuo pau ke 'oua na'a mou hoko ko ha kafo 'i he tau ta'e-fakangatangatá ni. Ne mou hao 'i he tau he langí; te mou lava ke ikuna 'a e tau 'i māmaní. 'Oua na'a mou mo'ui fakamomeniti pē ka ki 'itāniti kotoa.

Fakapapau'i, 'oku 'aonga ho'omou feinga ke talangofua ki he ngaahi fekaú, he ko homou palé ke foki ki he 'ao 'o e 'Otuá 'i he nāunau mā'olunga taha 'o e pule'anga fakasilesitialé. ■

Mei ha lea 'i ha fakataha fakalaumālie 'i he 'Univēsitī Pilikihami 'Tongi-'Aitahoó he 'aho 20 'o Mā'asi 2007. Ke ma'u kakato e fakamatalá 'i he lea faka-Pilitāniá, vakai ki he web.byui.edu/devotionalsand speeches.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Bible Dictionary, “Devil.”
2. Vakai, “Ko e Fāmīlī: Ko ha Fanongonongo ki Māmani,” *Liahona*, Nōv. 2010, 129.
3. Vakai, *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Hiipa J. Kalānite* (2002), 131
4. Gordon B. Hinckley, “Hoko ko ha Tokotaha Lelei Ange,” *Liahona*, Nōvema 2002, 99.

NGAAHI TEFITO'I TOKĀTELINĒ MAHU'INGA

'Oku 'ilo 'e he Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní tu'unga 'i he Toe Fakafoki Mai 'o e Ongongolelé

- 'Oku tala'ofa 'e he Tamai Hēvani 'a e nāunau ta'engatá ki he kau talangofuá.
- 'Oku kumi 'e Sētane 'a e mamahi ma'á e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá.
- 'Oku ma'u 'e he fānau 'a e 'Otuá 'a e mālohi ke ikuna'i 'a e fakatauelé.

THE INITIAL ACT, FAI'E DAVID UNN © IR | 'I HE ANGALELEI'A E MUSUME HISTÓLIA 'O E SIASI

Ngaahi A'usia 'i he Falala Lahi

Fai 'e Melissa Zenteno
Ngaahi Makasini 'a e Siasi

“I he ta’u ono ‘o Keleá (ne liliu ‘a e hingoá), ne vete ‘ene ongomātu’á.

Na’á ne siononu ‘i he ngaahi ta’u ne hoko atu a’i ‘i ha ngaahi mali ne ‘ikai ngāue pea pehē ki he fefa’uhi ‘a e kau mēmipa ‘o e fāmilí mo e ma’u-nimaá, vaivai ‘i he Siasí, mo e loto mafasiá. ‘I he mamahi mo e puputu’u ‘a Keleá, ne ‘ikai ke ne toe ma’u ha loto falala ki he fāmilí.

‘Okú ne pehē, “Na’á ku pehē leva kiate au ‘oku ‘ikai ko ha me’a ‘a e malí ia kiate au.” “Ka ko ‘eku fufuu ‘i pē ‘e au ‘eku ilifia na’a tatau pē hoku ka-ha’ú mo e me’a kuó u fouá.”

Na’e ‘ikai ngata ‘i he loto mamahi ‘a Kelea ‘i he tu’unga hono fāmilí, ka na’á ne ongo ‘i tuenoa. ‘I ha ‘aho ‘e taha ‘i he’ene kei ta’u hongofulu tupú, ne tū’ulutui loto mafasia ai ‘o lotu, ‘o tautapa ke ‘ilo pe ‘oku ‘i ai koā ‘a e Tamai Hēvaní. ‘Okú ne pehē, “Ko e taimi na’e tuku ai ‘eku tangí mo ‘eku leá, na’e lōmekina au ‘e ha ongo ‘i vela māfana na’e nonga, mālohi, pea mo mātu’aki mahino.” “Na’á ku ‘ilo na’e ‘i ai ‘a e Tamai Hēvaní pea ‘e ‘ofa ma’u pē kiate au mo tokoní ‘i au ‘i hoku ngaahi faingata’á.”

Na’e fakatupu ‘e he tali na’e ma’u ‘e Keleá ha loto holi ke fakatupulaki ‘ene fakamo’oní mo ‘ene falala ki he ‘Otuá pea tauhi ‘Ene ngaahi fekau fekau-‘aki mo e fāmilí. Na’e ‘ikai ngata pē ‘i he’ene hokohoko atu ke lotú ka na’á ne toe lau mo e ngaahi folofolá, ‘alu ki he seminelí, mo tauhi e ngaahi fekaú.

Kuo ‘osi mali ‘eni ‘a Kelea, pea ‘oku feinga ke fehangahangai mo hono ngaahi faingata’á ‘i he tui. “‘Okú ‘ikai ke u hoha’a au pe ‘oku ta’e-malava ke fokotu’u ha fāmilí mālohi koe’uhí he kuó ma fakakaukau mo hoku husepānití ke ma tanumaki ma’u pē ‘ema fakamo’oní, fakakau ‘etau Tamai Hēvaní mo hotau Fakamo’uí ‘i he’ema mo’uí, mo manatu’i ‘a e fo’i

mo’oni ta’e-lava ke faka’ikai ‘i ‘o e ongoongolelé.”

‘I he fakakaukau ‘a Keleá, na’e kamata hono fokotu’u e falala ki he ‘Otuá ‘aki ha ki’i lotu fakamātoato. Ka ko e hā ha toe me’a te tau lava ‘o fai ke fokotu’u ai ha falala ki he Tamai Hēvaní? ‘Okú fakamatala ‘i ‘e he kakai lalahi kei talavou he funga ‘o e māmaní—‘oku nau takitaha fekuki mo honau ngaahi faingata’á—‘iá—‘a ‘enau ngaahi a’usíá ‘i he anga ‘o ‘enau fakatupulaki ‘a e falala ki he ‘Eikí mo ako ke falala ki Hono finangaló, ‘Ene fougá, mo ‘Ene taimi-tēpilé.

Pukepuke ‘a e Loto Hounga’iá

‘Okú tokoni e fakakaukau ‘a Sitefaní Ekilí ‘o Heesi ‘i Siamané ki hono ngaahi tāpuakí ke falala ai ki he palani ‘a e Tamai Hēvaní pea mo ‘Ene taimi-tēpilé.

Na’e kamata hiki ‘e Sitefaní hono ngaahi tāpuakí ‘i he hili ha ‘ikai ola lelei ‘ene feohi mo hano kaungāme’a lelei. “Neongo na’e te’eki ke ma teiti, ka na’á ku faka’amu ma’u pē ‘e a’u ‘ema feohí ki ha me’a ‘e lelei ange. Na’e tōnoa ‘eku ‘amanakí ‘i he taimi na’á ne talamai ai kuo ‘i ai ha ta’ahine ‘okú na kaume’á.”

Neongo e loto mamahi ‘a Sitefaní, ka na’á ne ma’u ha fakafiemālie ‘i he hili ‘ene lau ha fakamatala fekau’aki mo e loto hounga’iá ‘i he *Liahoná*. Na’á ne ongo ‘i mālohi ke ne hiki ‘a e founa kuo tāpuékina ai iá—tautautefito ki he anga ‘o e hoko ‘a e te’eki malí ko ha tāpuakí.

Na’e tokoni ‘ene lisí kiate ia ke ne fakatokanga ‘i ai ‘oku ‘ikai ‘uhinga ‘a e te’eki ai ke ne ma’u e faingamālie ke malí kuo ta’ofi ai meiate ia ‘a e ngaahi tāpuakí. ‘Okú fakatokanga ‘i ‘e Sitefaní kuo tāpuakí ‘i ‘aki ia ‘e he ‘Eikí ‘a e faingamālie ke hoko ko ha faiako

he lautohi pule’angá mo ngāue mo e fānaú. Kuó ne folau ‘eve’eva, ‘alu ki he konifelenisi lahí, mo kau ‘i he’ene hoko ko e tokoní ‘i he polokalama Fakatautautefito ma’á e To’u Tupú. Na’e tupulaki ha ní’ihi ‘o hono ngaahi kaungāme’a mamaé ‘i he ngaahi konifelenisi ‘a e kau tāutaha kei talavou na’á ne kau ki a’i.

Ka ‘okú ne pehē, ko e tāpuaki lahi tahá, ko e lava ke fakamoleki ha taimi mo ‘ene kui fefiné ‘i ha taimi nounou kimu’a pea mālōlō, ko ha me’a na’e ‘ikai lava ‘e hono ngaahi tokouá mo e ní’ihi na’á ne tokoua ‘akí ke fai koe’uhí he na’a nau nofo mama’o pe ne ‘i ai hanau fāmilí ke nau tokanga’i.

Kuo ‘osi atu ha ta’u ‘e nima talu mei hono kamata hiki ‘e Sitefaní hono ngaahi tāpuakí. ‘Okú kei tatali pē ki he taimi te ne ma’u ai e faingamālie ke mali ‘i he temipalé. ‘Okú ne pehē, “‘Okú ‘ikai ke u ‘ilo pe te u fe’iloaki ‘a fē mo hoku hoa ta’engatá, ka ‘oku ou falala ‘e hoko. ‘E toki hoko, ka ‘oku ou ‘ilo te u kei ma’u pē ngaahi a’usia ‘e tokoni ke u ako mo tupulaki a’i.” Kuo tāpuékina lahi ia ‘e he Tamai Hēvaní, pea ‘okú ne ‘ilo’i te Ne kei fai pehē ai pē kapau ‘e faivelenga.

Lau Faka’aho e Folofola ‘a e ‘Otuá

Na’e toki fakakakato pē ‘e Taniela Matuselo mei Kolōlato ‘i he USA ‘a ‘ene veté pea ‘oku faingata’a ke ne ma’u ha nonga ‘i hono ngaahi tū-kunga fo’ou. Na’e ‘ikai ngata pē ‘i he ‘ikai ke ne toe hoko ko ha taha malí ka ‘oku hoko foki ko ha tamai fo’ou pea ta’e ngāue. Na’e ‘ikai mahino ki ai ‘a e ‘uhinga ne hoko ai ‘ení—‘o tautautefito he na’e feinga ma’u pē ke angatonu.

‘I he ongo ‘i ta’elata mo hē ‘a Tanielá, na’á ne tafoki leva ki he folofolá.

MANATU/ E NGAHI MEA KO ENI; TĀ E DAVID LINN, 'IKAI LAVA O HIKI HA TATAU

'Okú ne pehē, "Na'á ku manatu 'i e fakafiemālie na'á ku ma'u he kuo hili mei he'eku lau e ngaahi folofolá, ko ia, na'á ku 'ai ia ko ha me'a pau he 'aho takitaha." Ko hono 'ai ko ia ha taimi ke ako faka'aho ai e folofolá ne pau ai ke ne fakasi'isi'i 'a e ngaahi me'a fakafiefiá 'o hangē ko e televisoné pea mo e 'Initaneti. 'Okú ne pehē, na'e 'ikai ko ha feilaulau ia.

"I he'eku laukongá, na'á ku ma'u ha fakanonga mo ha fakahinohino. Na'e hoko hono toengá 'o fika ua honau mahu'ingá. Na'e 'ikai ke u lau pē ke fai mo 'osi, ka na'á ku kumi ha tali. Na'e 'i ai ha taumu'a 'o 'eku lauú."

Na'e ma'u 'e Taniela ha fakafiemālie 'i he folofolá 'i he'ene

fakatokanga 'i 'oku foua 'e he taha kotoa 'a e me'a fakamamahí. 'Okú ne pehē, "Na'e angatonu 'a e kau palōfitá mo ha ni'ihiki kehe ka ne nau kei faingata'a'ia pē." "'Oku tokoni 'eku lau e me'a ne nau a'usiá ke mahino ai kiate au 'oku 'i ai pē ha taimi 'i he mo'uí, 'oku tau faingata'a'ia kotoa ai, ka 'i he'etau faingata'a'ia, te tau lava ai 'o ofi ange kia Kalaisi."

'Ikai ngata ai, 'oku pehē 'e Taniela 'oku fakama'ama'a 'ene kavengá 'e hono lau faka'ahó koe'uhí he ko ha founa ia ke fakakau ai e Fakamo'uí 'i he'ene mo'uí faka'ahó. "I he folofola mai 'a e 'Otuá kiate au 'i he ngaahi veesi na'á ku lauú, na'á ku tui 'e faka'au 'o lelei ange 'a e ngaahi

me'á pea 'i He'ene tokoní, 'e hoko ha fa'ahinga me'a lelei mei he a'usia ko 'eni."

Fakamu'omu'a 'a e 'Otuá

Na'e a'usia 'e Pou Nieni 'o Kaosingi 'o Taiuaní ha manavasi 'i he 'osi 'ene lea mali ki hono kaume'a ko Mei Uaá. "Na'á ku teiti mo ha kakai kehe kimu'a, pea mo ha toko tolu kehe kimu'a ai, na'e fu'u lelei 'eku feohi 'e taha ka ne iku ta'e-aonga pē. 'Okú ne pehē, "Kuo uesia 'e he ngaahi a'usia ko iá 'eku falala 'e toe 'i ai ha feohi tu'uloa 'e fakaiku ki ha feohi ta'engata."

Neongo 'oku ongo'i nonga 'a Pou Nieni 'i he taimi 'oku lotu ai kau ki

he'ene mali mo Mei Uaá, ka ne kamata ke veiveiua 'i he'ene talí. Kuó ne ongo'i nai ha fakamahino mei he Laumālié? Pe na'e fakapupu-tu'u'i ia 'e he'ene ngaahi ongo? 'E fakaiku nai 'a e fakama'u ko 'ení ki he temipalé? Pe 'e movete pē 'a e feohi ko 'ení?

Ko e taimi 'eni na'e manatu'i ai 'e Pou Nieni ha kupu'i lea ne fai 'e Palesiteni 'Eselā Tafu Penisoni (1899–1994) na'e fanongo ai 'i ha kalasi 'inisititiuti: “Kuo pau ke tau fakamu'omu'a taha 'a e 'Otuá 'i ha toe me'a pē he'etau mo'uí. . . . 'I he'etau fakamu'omu'a e 'Otuá, 'e tu'u e ngaahi me'a kehe kotoa pē 'i honau tu'unga totonú pe ko 'enau mavahe mei he'etau mo'uí.”¹

Na'e hoko e fale'i ko 'ení ko ha liliu'anga 'i he mo'ui 'a Pou Nieni. 'Okú ne pehē, “Na'á ku 'ilo kapau te u fakamu'omu'a e 'Otuá 'i he'eku mo'uí pea kapau te u faivelenga mo mo'oni ma'u pē kiate Ia, 'e mahu'i atu e ngaahi me'a halá kae tonu 'a e ngaahi me'a lelei kotoa pē.” Kapau te ne fakamu'omu'a 'a e 'Otuá pea lelei mo 'ene feohi mo Mei Uaá, 'e

tokoni 'a e Tamai Hēvaní ke lava. Ne mali leva 'a Pou Nieni mo Mei Uā 'i he Temipale Hongo Kongo Siainá, 'o laka ki mu'a 'i he tuí. 'Okú ne pehē, “Kuo tāpuekina lahi fau au 'i he'eku falala ki he 'Eikí.”

Feinga ke Fakahoko Hono Finangaló

Ko ha founa 'e taha hono langaki e falala ki he Tamai Hēvaní ke fakahoko Hono finangaló. 'I he fakakaukau 'a Ma'ata Fenanitesi Lipolosi mei Talakona 'i Sipeiní, 'oku tupu e feinga ke falala ki he Tamai Hēvaní mei hono pukepuke 'ene ngaahi tu'unga mo'uí.

Ko e talavou na'e teiti mo iá na'e 'ikai ko ha mēmipa ia 'o e Siasí pea na'e 'ikai fie kau ia ki ai. 'Okú ne pehē, “Na'e kamata ke faingata'a'ia hoku lotó 'i he me'a na'e ako'i au fekau'aki mo e mali ta'engata' pea mo ha ngaahi 'uhinga 'e laungeau na'e 'omai 'e hoku lotó ke u tukuange kotoa ia ka u mali mo e talavou ki he mo'uí ni pē.” “Ko ha ngaahi māhina ia 'o e puputu'u, mamahi, mo e lo'i-mata lahi.”

Ne 'alu heni 'a Ma'ata 'i he'ene ta'epau'iá ki hono lokí 'o kumi ha fakahinohino mei hono tāpuaki fakapēteliaké. Na'á ne lau e me'a na'e tala'ofa ange kapau te ne fili 'a e totonú. Na'e tangi, he na'á ne 'ilo 'a e me'a na'e pau ke ne fai. “Na'e 'ikai toe mahu'inga kiate au ia e ngaahi nunu'a 'o 'ema takitaha ma'aná. Na'e 'ikai ke u 'ilo pe ko e hā na'e toka mei mu'á, ka na'á ku fakapapau'i kapau te u 'i he tafa'aki 'a e 'Eikí, 'oku 'ikai ha veiveiua, ko ha me'a ia 'e lelei. Kuó u 'ilo ko e taimi 'oku hiki ai 'etau vīsoné mo muimui 'i he ngaahi ue'i mei he Laumālie Mā'oni'oní, te tau 'ilo ko e fua 'o e angatonú 'oku 'melie 'aupito ia, 'o laka hake 'i he ngaahi me'a kotoa pē kuo [mau] kai ai 'i mu'á (1 Nifai 8:11).”

'Okú tau lau he Lea Fakatātā 3:5–6:

“Falala ki he ['Eikí] 'aki ho lotó kotoa, pea 'oua na'á ke fa'aki ki ho poto 'o'ou.

Ke ke fakaongoongo kiate ia 'i ho hala kotoa pē, pea 'e fakatonutonu 'e ia ho ngaahi 'alungá.”

'Okú 'ikai faingofua ma'u pē e langaki ha falala ki he 'Otuá mo 'Ene palaní. 'Okú tau fehangahangai mo hotau takitaha faingata'a'ia. Mahalo 'oku te'eki ai ke ke ma'u e taha fe'unga mo koe ke mo teiti 'i homou uotí pe koló. Mahalo kuo lava 'e malí, ka 'oku te'eki 'i ai ha fānau. Mahalo 'okú ke ngāue ki ha vete. Pe mahalo kuo fakatupu 'e he ngaahi a'usia 'o e kuohilí ha manavasi'i ke toe fai ha tukupā. 'Okú 'afio'i 'e he 'Eikí ho ngaahi faingata'a'ia mo kole atu ke ke falala ange kiate Ia. 'E hoko mai e nongá mo e fakahinohinó 'i ho' o feinga ke falala ki he Tamai Hēvaní. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ezra Taft Benson, “The Great Commandment—Love the Lord,” *Ensign*, Mē 1988, 4.

KO HO'O FALALA KI HE 'OTUÁ KUO PAU KE MĀLOHI MO TU'ULOÁ

“Ko e mo'uí ni ko ha a'usia ia 'i he falala lahi—falala kia Sīsū Kalaisi, falala ki He'ene ngaahi akonakí, ki he me'a te tau lava 'i hono tataki 'e he Laumālie Mā'oni'oní ke tau talangofua ki he ngaahi akonakí ke ma'u 'a e fiefiá he taimi ni pea mo ha mo'ui mahu'inga, mo fiefiá ta'engata lahi ange. 'Okú 'uhinga 'a e falalá ke talangofua loto fiemālie 'o 'ikai 'ilo 'a e iku'angá mei he kamata'angá (vakai, Lea Fakatātā 3:5–7). Koe'uhí ke ma'u ha fua, kuo pau ke mālohi ange ho'o falala ki he 'Eikí mo tu'uloa 'i ho'o falala ki ho'o ngaahi ongo mo ho'o taukei pē 'a'au. . . .

“'I ho'o falala kiate lá, tui kiate lá, te Ne tokoni'i leva koe.”

Elder Richard G. Scott 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “Trust in the Lord,” *Liahona*, Jan. 1996, 15.

“Ko e hā e me’a totonu ke fai heni? Pea ko e hā e me’a totonu ke lea ‘aki?”

Fai 'e 'Eletā
Jeffrey R. Holland

'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uá

KO E TUÍ MO E 'OFA

*Kuo pau ke hāsino 'i he founga 'o 'etau me'a 'oku fai ki he kakai
mo e ngaahi me'a 'oku hokó 'a e tu'unga kakato 'o 'etau tui
fakalotú mo 'etau ngaahi tukupā ki he ongoongolelé.*

Na'e fakaafe'i au 'i ha taimi kimu'a ke u lea 'i ha fakataha fakalaumālie 'a ha siteiki 'o e kau tāutaha lalahí. 'I he'eku hū atu he matapā ki mui 'o e senitā fakasiteikí, na'e hū mai mo ha kau finemui 'e toko 30 nai 'i he taimi tatau pē ki loto. Neongo e fe'efi'efihi 'a e kakai na'e hū atu ki he falelotú, ka na'e 'ikai faingata'a ke fakatokanga 'i ia. Fakatatau mo 'eku manatú, na'e 'i ai hano ongo tātatau, 'i ai mo hano ngaahi hau 'i he telingá mo e ihú, tu'u hono lou'ulú 'o hā ai 'a e lanu kotoa pē 'oku ala ma'ú, piva 'oku fu'u tātā-olunga, mo ha sote na'e fu'u ta'e-taau.

Ko e fefinē ni ko ha taha 'oku faingata'a'ia, 'ikai kau ki hotau siasí, na'e taki—pe ko hono 'ai lelei angé, na'e 'omi ia 'e ha taha—'i he fakahinohino 'a e 'Eikí ki he fakataha fakalaumālié ni ko ha feinga ke tokoni'i ia ke ne ma'u ha nonga mo ha fakahinohino 'o e ongoongolelé 'okú ne fie ma'u 'i he'ene mo'ui? Pe ko ha mēmipa pē na'e ki'i hē atu mei ha ni'ihī 'o e ngaahi faka'ānaua mo e ngaahi tu'unga mo'ui 'oku poupou'i 'e he Siasí ma'a hono kau mēmipá kae, fakamālō ki he langí, 'oku kei fetu'utaki pē mo fili ke ha'u ki he 'ekitiviti 'a e Siasí he pō ko iá?

Ko e hā pē ha me'a 'e fai 'e ha taha ki he finemui ko iá, ko e tu'utu'uní 'o ta'engata 'i he'etau feohí mo 'etau ngaahi tō'ongá kotoa, kuo pau ke tau fakafōtunga ai 'a e tu'unga kakato 'o 'etau tui fakalotú mo 'etau ngaahi tukupā ki he ongoongolelé. 'I he'ene peheé, ko e me'a 'oku tau fai 'i ha fa'ahinga tūkunga, pe kuo pau ke 'ai ia ke lelei ange, kae 'ikai kovi ange. He 'ikai ke tau fai ha me'a pe tafihu 'i ha fa'ahinga founga 'o tau halaia ai 'i ha fai hala lahi ange, he 'i he me'a ko 'ení, ko ia ia. 'Oku 'ikai 'uhinga ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha'atau fakakaukau, 'oku 'ikai ke 'i ai ha'atau tu'unga mo'ui, pe 'oku tau tukunoa'i kakato 'a e fekau fakalangi "ke fai" pe "'oua 'e fai" 'i he mo'uí. Ka 'oku 'uhinga ia kuo pau

ke tau mo'ui 'aki 'a e ngaahi tu'unga mo'ui ko iá mo taukave'i "ke fai" mo e "'oua 'e fai" 'i ha founga mā'oni'oni ki he lelei taha 'oku tau lavá, 'i he founga na'e mo'ui 'aki mo taukave'i 'e he Fakamo'uí. Pea na'á Ne fakahoko ma'u pē 'a e me'a na'e totonu ke fai ke 'ai e tūkunga ko iá ke lelei ange—mei hono ako'i 'o e mo'oní, ki he fakamolemole'i 'o e kau angahalá, ki hono fakama'a 'o e temipalé. 'Oku 'ikai ko ha me'afoaki si'isi'i hono 'ilo e founga ke fakahoko ai e ngaahi me'a ko iá 'i he founga totonú!

Ko ia ai, fekau'aki mo hotau maheni fo'ou teunga mo teuteu faikehé, tau kamata 'aki hono manatu'i ko ha 'ofefine ia 'o e 'Otuá pea 'oku ta'engata hono mahu'ingá. Tau kamata 'aki hano manatu'i ko ha 'ofefine ia 'o ha taha 'i he māmaní, pea 'i ha ngaahi tūkunga 'e ni'ihī, 'e lava pē ko hoku 'ofefinē ia. Tau kamata 'aki ha'atau fakahounga'i 'okú ne 'i he 'ekitiviti 'a e Siasí, kae 'ikai fakamama'o mei ai. Ko hono fakanounou, tau feinga ke fai *hotau* lelei tahá 'i he tūkunga ko 'ení mo ma'u ha holi ke tokoni'i ia ki *hono* lelei tahá. Tau lotu fakalongolongo pē: Ko e hā e me'a totonu ke fai hení? Pea ko e hā e me'a totonu ke lea 'akí? Ko e hā e *me'a taupotu taha* te ne 'ai e tūkunga ni mo ia ke lelei angé? 'Oku ou tui ko hono fai 'o e ngaahi fehu'i ko 'ení mo tau feinga mo'oni ke fai e me'a ne mei fakahoko 'e he Fakamo'uí ko 'Ene 'uhingá ia 'i He'ene folofola, "'Oua te mou fakamaau 'o fakatatau mo ia 'oku hā maí, kae fakamaau ke totonu" (Sione 7:24).

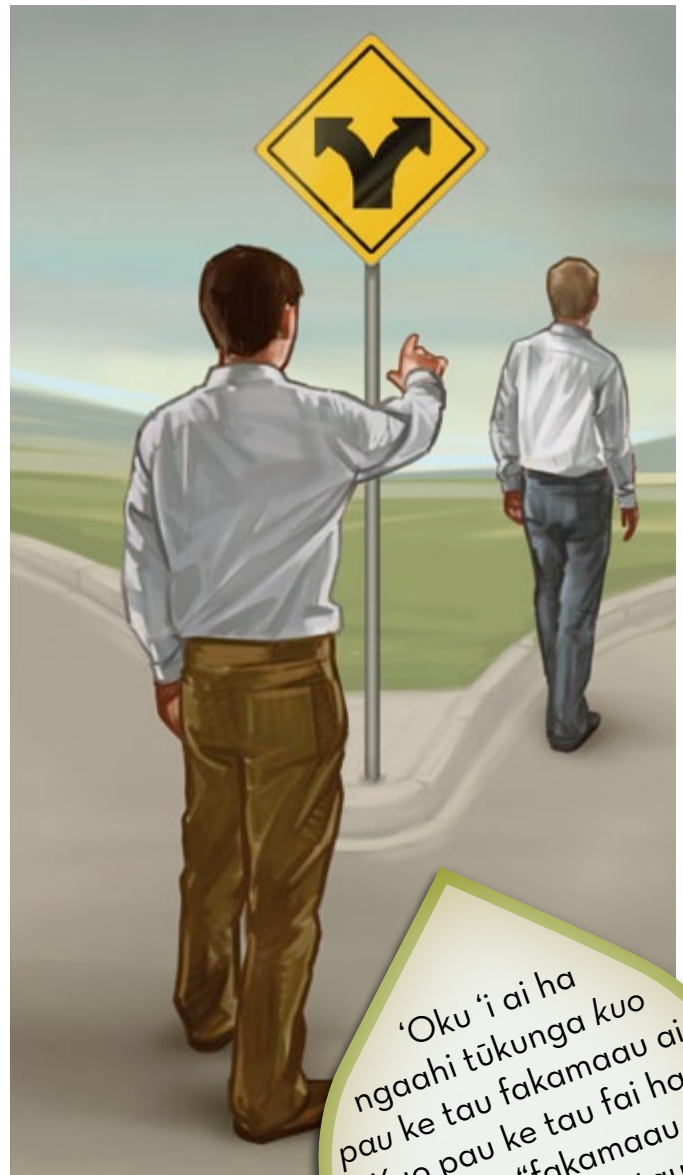
'I he'eku lea 'aki iá, 'oku ou fakamanatu kiate kitautolu kotoa neongo 'etau ala atu mo tokoni ke fakafoki mai ha lami na'e hee, 'oku toe 'i ai mo hatau fatongia kāfakafa ki he toko 99 na'e 'ikai heé 'o fakatatau ki he faka'amu mo e finangalo 'o e Tauhisipí. 'Oku 'i ai ha tākanga sipi, pea 'oku totonu ke tau 'i loto kátoa ai, ke tau malu mo ma'u ai 'a e

ngaahi tāpuaki 'oku ma'u 'i he'etau 'i aí. 'E hoku kāinga kei talavou, he 'ikai teitei "liliu" 'e he Siasí ni hono tokāteliné koe'uhí ko ha lelei fakasōsiale pe fie ma'u fakapolitikale pe ha toe fa'ahinga 'uhinga. Ko e tu'unga malu pē 'o e mo'oni kuo fakahā maí 'okú ne 'omi ha fa'ahinga tu'unga ke hiki hake ai ha taha 'e ongo'i faingata'a'ia pe li'ekiná. Ko 'etau manava'ofá mo 'etau 'ofá—'a e ngaahi tefito'i 'ulungaanga mo e ngaahi fie ma'u 'o 'etau tui faka-Kalisitiané—kuo pau ke 'oua na'a teitei faka'uhinga'i ko hano fakamolū 'o e ngaahi fekaú. Hangē ko e lea 'a e taha fakaofa ko Siasí Mekitōnoló, 'i he ngaahi tūkunga peheé, "'oku 'ikai ke tau ha'isia ke lea 'aki kotoa e me'a 'oku tau [tui] ki aí, ka 'oku tau ha'isia ke 'oua na'a tau teitei [fotu] tatau mo e me'a 'oku 'ikai ke tau [tui] ki aí.'"¹

Ko e Taimi Kuo Pau ke Tau Fakamaau Ai

'I he me'a ko 'ení, 'oku 'i ai ha fangamālie he taimi 'e ni'ihi ke hoko ai ha ta'e-mahino, tautautefito 'i he kakai kei talavou 'oku nau pehē 'oku 'ikai totonu ke tau fakamāu'i ha fa'ahinga me'a, tokua 'oku 'ikai totonu ke tau teitei fai ha fa'ahinga fakafuofua'i 'o ha fa'ahinga me'a. Kuo pau ke tau fetokoni'aki koe'uhí he 'oku fakamahino'i 'e he Fakamo'uí 'oku 'i ai ha ngaahi tūkunga kuo pau ke tau fakamaau ai, 'oku tau ha'isia ke fai ha fakamaau—'o hangē ko e taimi na'á Ne folofola ai, "'Oua na'a 'atu 'a e me'a mā'oni'oni ki he fanga kulií, pe si ho'omou mata'itofé ki he fanga puaká" (Mātiu 7:6). 'Oku ongo ia hangē ha fakamāu kiate au. Ko e fili pē 'e tahá, ka 'oku 'ikai tali, ko ha'atau tukulolo 'o tatau mo e māmani fakaonopōní 'oku fetō'aki hono ngaahi tu'unga fakaeangama'á, 'a ia 'okú ne teke mo fakahā 'oku 'ikai ha mo'oni 'e ta'engata pe toputapu, pea 'i he'ene peheé, 'oku 'ikai ha fa'ahinga tu'unga 'i ha fa'ahinga me'a 'e mā'olunga ange 'i he toengá. Pea 'i he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí 'oku 'ikai teitei mo'oni ia.

'Oku 'ikai ui kitautolu 'i he ngāue ko 'eni ke fakafuofua'í, ke tau fakahalaki 'a e ni'ihi kehé, ka 'oku ui kitautolu ke tau fai ha ngaahi fili 'i he 'aho kotoa pē 'okú ne fakafōtunga 'a e faka'uto'utá—'oku tau 'amanaki ki ha faka'uto'uta lelei. Na'e me'a 'a 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i ha me'a 'e taha kau ki he fa'ahinga fili ko 'ení ko ha "fakamaau fakataimi," 'oku tau fa'a fai ke tau hao ai mo hao 'a e ni'ihi kehé, 'i hono fakafehoanaki mo e me'a 'oku ui ko e "fakamaau faka'osí," 'a ia 'e toki lava pē ke fakahoko 'e he 'Otuá, he 'okú Ne 'afio'i 'a e mo'oni kotoa pē.² (Manatu ki he potufofolola na'e faka'aonga'i kimu'á, na'e folofola 'a e Fakamo'uí ko e ngaahi me'á ni kuo pau ke "fakamāu'i

'Oku 'i ai ha ngaahi tūkunga kuo pau ke tau fakamaau ai. Kuo pau ke tau fai ha ngaahi "fakamaau fakataimi," ke tau hao ai mo hao 'a e ni'ihi kehé.

mā'oni'oni," 'o 'ikai ko e fakamaau fie mā'oni'oni, 'a ia ko ha me'a mātu'aki kehe ia.)

Hangē ko 'ení, he 'ikai fakahalaki 'e ha taha ha mātu'a 'okú ne ta'ofi ha'ane fānau mei he lele ki ha loto hala 'oku felēleaki ai e 'ū me'alelé. Ko e hā leva ha totonu ke fakahalaki ha mātu'a 'oku hoha'a ki he taimi 'oku foki mai ai 'a e fānau, 'i he ta'u lalahi angé, ki 'api 'i he po'ulí pe ko e ta'u 'oku nau teiti aí pe 'oku nau 'ahi'ahi'i 'a e faito'o kona tapú pe ponokalafí pe maumau fono fakasekisuale pe 'ikai? Hala, he 'oku tau fai ha ngaahi fili mo taukave'i ha ngaahi tu'unga mo fakamahino'i hotau ngaahi tu'unga 'ulungaanga mahu'ingá—ko hono fakanounou, 'oku tau fai ha "fakamaau fakataimi"—'i he taimi kotoa, pe ko hono mo'oni, 'oku totonu ke tau fai ia.

“Oku 'Ikai 'Apē 'I ai Ha Tau'atāina ke Fili 'a e Ni'ihī Kehé?”

Mahalo 'e fifili 'a e kakai kei talavou' fekau'aki mo 'ene kaunga fakalūkufua 'o e tu'unga pe ko e tu'utu'uni na'e fai 'e he Siasí, 'o pehē, “To, 'oku mau 'ilo e me'a ke mau faí, ka ko e hā kuo pau ai ke tau 'ai e kakai kehé ke nau tali 'etau ngaahi tu'unga mo'u? 'Oku 'ikai 'apē 'i ai ha'anau tau'atāina ke fili? 'Oku 'ikai nai ke tau fie-mā'oni'oni mo fakamaau, 'o fakamālohi'i 'etau tuí ki he kakai kehé, 'o tu'utu'uni ke nau, ngāue tatau mo kitautolu, 'i ha fa'ahinga founa pau?” Kuo pau ke mou fakamatala'i fakaalaala 'i he ngaahi tūkunga ko iá 'a e 'uhinga 'oku taukave'i ai ha ngaahi tefito'i mo'oni pea mo fakafepaki'i ha ngaahi angahala 'i ha potu pē 'oku hoko ai koe'uhí he 'oku 'ikai ngata pē 'ene fakasosiale pe fakapolitikale 'a e ngaahi palopalema mo e ngaahi lao ko iá ka 'oku toe ta'engata hono nunu'á. Pea neongo 'oku 'ikai ke tau loto ke fakaloto-mamahi'i kinautolu 'oku tui kehe meiate kitautolú, ka 'oku tau vēkeveke lahi ange ke 'oua na'a fakalotomamahi'i 'a e 'Otuá.

'Oku ki'i meimei tatau ia mo ha taha ta'u hongofulu tupu 'okú ne pehē, “Te u lava he taimí ni 'o faka'uli, 'oku ou 'ilo 'oku pau ke u tu'u 'i he kulokula 'a e māmá, ka ko ha me'a nai ke tau fakamaau 'o feinga ke tu'u e taha kotoa 'i he kulokula 'a e māmá?” Kuo pau leva ke ke fakamatala'i e 'uhingá, 'io, 'oku tau faka'amu ke tu'u e taha kotoa pē 'i ha kulokula 'a e māmá. Pea kuo pau ke ke fai 'eni 'o 'ikai fakamaa'i kinautolu 'oku maumafonó pe kinautolu 'oku kehe 'enau tuí mei he'etau tuí koe'uhí, 'io, 'oku 'i ai

'enau tau'atāina ke fili. Kae 'oua na'a veiveiua, 'oku 'i he potu kotoa 'a e fakatu'utāmakí kapau 'e fili ha ni'ihī ke talangata'a.

Si'oku ngaahi kaungāme'a kei talavou, 'oku lahi mo kehekehe 'a e ngaahi tui he māmaní, pea 'oku 'i ai ha tau'atāina ke fili 'a e taha kotoa, ka 'oku hala ha taha te ne ma'u ha totonu ke ngāue 'o hangē 'oku fakalongo pē 'a e 'Otuá 'i he ngaahi kaveinga ko 'ení pe 'oku toki mahu'inga pē 'a e ngaahi fekaú kapau 'oku loto taha ki ai 'a e kakai.

'Oku 'ikai ke u 'ilo ha toe ivi mahu'inga ange pe ha angatonu ma'ongo'onga ange ke tau fakahaa'i ka ko ha fononga tokanga 'i he hala ko iá—'o tu'u 'i ha tu'unga totonu 'o fakatatau mo e me'a kuo folofola 'aki 'e he 'Otuá pea mo e ngaahi fono kuó Ne foakí, 'aki e mahino mo e 'ofa lahi. Ko ha me'a faingata'a 'eni ke fai-ke faka-faikehekehe'i kakato 'a e angahalá mo e taha faiangahalá! 'Oku ou 'ilo ha ngaahi me'a mahino si'i 'oku faingata'a ange ke fai pea toe faingata'a ange he taimi 'e ni'ihī ke fakamatala'i, ka ko e pau ko ia ke tau feinga 'i he 'ofa ke fai pau e me'a ko iá. ■

To'o mei ha fakataha fakalaumālie 'a e CES ne fai he 'aho 9 'o Septema 2012. Ke ma'u kakato e fakamatalá he lea faka-Pilitāniá, na'e ui ko e "Israel, Israel, God Is Calling," vakai ki he cesdevotionals.ids.org.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. George MacDonald, *The Unspoken Sermons* (2011), 264.
2. Vakai, Dallin H. Oaks, “Judge Not' and Judging,” *Ensign*, Aug. 1999, 6–13.

Fai 'e David Dickson
Ngaahi Makasini 'a e Siasí

KO HONO FAKAMOLEMOLE'I 'O E TOKOTAHA 'I HE SIO'ATÁ

*Kapau kuo tau faka-
tomala mo ongói
kuo fakamolemole'i
kitautilu 'e he 'Eiki, ko
e hā 'oku faingatā'a
ai he taimi 'e ni'hi ke
tau fakamolemole'i
kitautilú?*

Fakalalakaha Taha Taha

'Oku faingata'a ki ha kakai tokolahi 'oku mo'ui 'i onopooni ke nau fakakaukau ki he mo'ui ta'e kau ai e maama 'uhilá. 'E lava ke fakafonu maama ha loki fakapo'uli 'i hano kamosi pē e me'a fakauló. Ne 'i ai ha fanga ki'i ngāue faingofua, na'e fie ma'u 'i ha taimi kimu'a ke fakatatali kae 'oua kuo mafoa e atá pe na'e pau ke fai 'i he ulo poipoila 'o ha fo'i te'elango, 'oku lava pē ke fakahoko faingofua he taimi ni, 'i ha tokoni 'a ha nāunau kuo ma'u, na'e faingata'a ke ma'u.

Na'e ngāue 'a Tōmasi 'Etisoni 'i ha ngaahi ta'u mo 'ahi'ahi' i ha ngaahi nāunau 'e 1,000 tupu ke ma'u ha ki'i uaea ulo (ko ha ki'i uaea manifi 'i he loto'i fo'i 'uhilá) te ne lava 'o 'omi ha ulo fe'unga fuoloa. Na'e lau ma'u pē 'e he taha fakatu'amelie ko 'Etisoni 'a e nāunau takitaha na'e 'ikai ngāue ko ha makatu'unga pē ki hono ma'u ha me'a 'e ngāue. Pea 'i he'ene ma'u pē, na'e 'ikai toe tatau 'a e māmaní.

Vakai ki Loto

'Oku 'i ai ha ngaahi talanoa ta'e-fa'a-laua fekau'aki mo ha kau sipoti, kau mohu 'atamai, kau 'aati, pea mo ha tokolahi 'oku nau 'ilo e founa ke ako ai mei he'enua ngaahi fehaláki mo kei feinga pē. Feinga, feinga, feinga, pea toki ikuna—ko ha talanoa ia 'oku 'ikai ke tau fiu he fanongó ki aí. Neongo ia, he 'ikai hoko kae 'oua ko kitautolu 'a e helo 'o e talanoa ko iá.

Fekau'aki mo hono tauhi 'o e ngaahi fekaú, 'oku fu'u tokolahi fau ha ni'ihi 'o kitautolu 'oku tau vilitaki ke tau haohaoa ta'e-toe le'eia. 'Oku tatau 'eni mo ha'atau 'amanaki ke fa'u e 'ilo-fo'ou 'oku lauimiliona hono mahu'ingá kae 'ikai ke tau fie

fai ha liliu ki ha palani kimu'a pe faka'amu ke ikuna ha tau-hau 'o 'ikai fo'i 'i ha fo'i va'inga 'e taha he lolotonga 'o e fa'ahita'u va'ingá. Ko e taimi 'oku tau faiangahala aí 'oku tau tō-nounou, ka 'oku tā-tu'olahi 'a e 'ikai ke tau fakamolemole'i kitautolu mo toe feingá.

Na'e ako'i 'e Palesiteni Tietā F. 'Ukitofa, ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesiteni 'Uluaki: "I he taimi 'oku fie ma'u ai 'e he 'Eiki ke tau fakamolemole'i e kakai kotoa peé, 'oku kau ai foki 'etau fakamolemole'i kitautolú. Taimi 'e ni'ihi, neongo e kakai kotoa 'i he māmaní, ka ko e tokotaha 'oku faingata'a taha ke fakamolemole'í, — pea mahalo ko e tokotaha ia 'okú ne fie ma'u taha 'etau fakamolemole', — 'a e tokotaha ko ia 'oku sio atu kiate koe mei he sio'atá.¹

Ko ha Mo'ui Kuo Liliu

Ka te tau fakahoko fēfee'i ia? 'E lava ke tñnaki mai ha fakakaukau 'i hano ako e mo'ui 'a e palōfita he Tohi 'a Molomoná ko 'Āmoni.

'Oku fakafo mo toe fakalaumālie tatau pē ngāue fakafaipekau 'a 'Āmoni 'i he kakai Leimaná. 'Oku kei hoko pē mo'ui 'a 'Āmoni mo 'ene ngāue fakafaipekau ko e taha 'o e ngaahi talanoa fakalaumālie ma'ongo'onga 'i he folofolá kotoa, mei he'ene

malu'i e tākanga sipi 'a e tu'í ki he'ene malanga ki he Tu'i ko Lamōnaí, 'o a'u ki he'ene tokoni 'i hono 'omi 'o e ongoongolelé ki he fonuá kotoa.

Ka, na'e 'ikai hoko ma'u pē 'a 'Āmoni ko ha tangata angatonu, fonu he tuí 'a ia na'e malanga 'i he mālohi ki he kakai Leimaná. Na'á ne fai ha ngaahi fehalaaki—ngaahi fehalaaki mamafa. Na'e kau 'a 'Āmoni, 'i he'ene hoko ko e taha 'o e ngaahi foha 'o Mōsaia, 'iate kinautolu na'e ō takai 'o "feinga ke faka'auha 'a e siasí mo takihala'i 'a e kakai 'o e 'Eiki, 'o ta'ehoa mo e ngaahi fekau 'a e 'Otuá" (Mōsaia 27:10).

Na'e mātu'aki fakamoveuveu 'a 'Āmoni, fakataha mo hono ngaahi tokouá pea mo 'Alamā ko e si'í, ki he ngāue 'a e 'Otuá pea hā ai e 'āngelo 'a e 'Eiki kiate kinautolu, 'o ne lea "'o hangē ko e 'u'ulu 'o e maná, 'a ia na'e lulululu'i ai 'a e kelekele 'a ia na'á nau tu'u ai?" (Mōsaia 27:11), 'o ui kinautolu ke nau fakatomala.

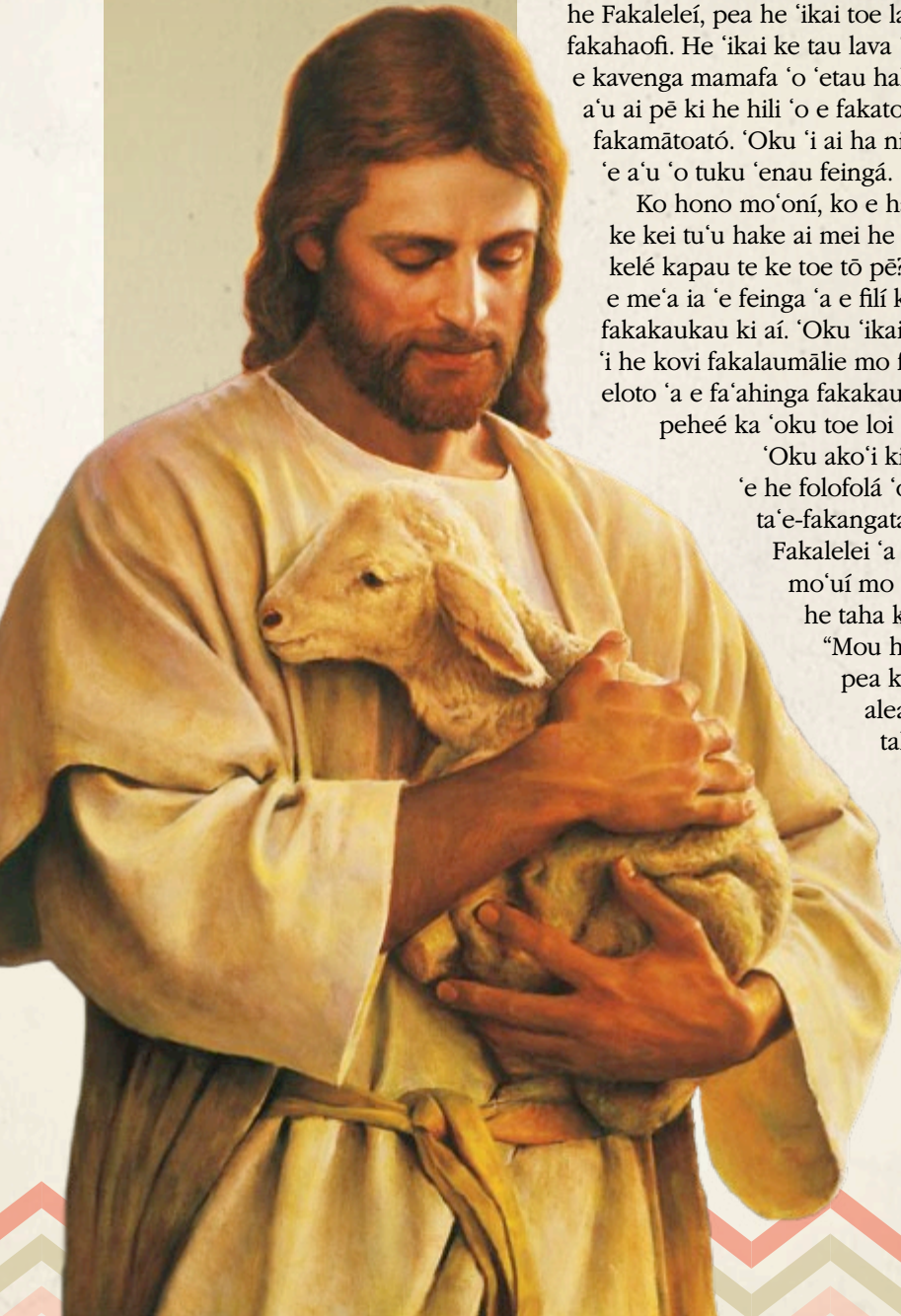
'Oku mahino na'e 'i ai ha ngaahi maumaufono mamafa 'a 'Āmoni na'e fie ma'u ke fakatomala mei ai, pea na'á ne fai ia. Kae fēfē kapau na'e 'ikai ke ne lava 'o fakamolemole'i ia? Fēfē kapau na'e 'ikai ke 'alu 'o ngāue fakafaipekau, 'o tui kuo fu'u tōmui ki ai? Kapau na'e 'ikai, ta na'e mei ta'e-malava ke fiefa fakataha mo hono kāingá 'i he ngaahi ta'u lahi kimu'i 'i he'enua lavame'a 'i he kau Leimaná. "Ko 'eni, vakai, 'oku tau lava 'o hanga atu 'o mamata ki he fua 'o 'etau ngaahi ngāue; pea 'oku nau tokosi'i koā?" Ko e fehu'i ia 'a 'Āmoni ki hono ngaahi tokouá. "Oku ou pehē kiate kimoutolu, 'ikai, ka 'oku nau tokolahi; 'io, pea 'oku tau lava 'o fakamo'oni ki he'enua fakamātoató, koe'uhí ko 'enua 'ofa

TOE FAKALELEI'Í

Na'e ako'i 'e 'Eletā
Seini M. Poueni
'o e Kau Fitungofulú
e founga 'e lava

ai 'e he Fakalelei 'o fakalelei'i mo faka-
mā'oni'oni'i 'etau mo'uí. Mamata 'i he
vitiō ko e "Reclaimed" 'i he [lds.org/
pages/mormon-messages#reclaimed](https://lds.org/pages/mormon-messages#reclaimed).

ki honau kāingá pea mo kitautolu
foki" ('Alamā 26:31). Na'e omi ha lau-
afē ki he mo'oní tu'unga 'i he'enau
ngāue fakafaifekaú.

Ko e Fakatu'utāmaki 'o e Lotofo'í

Na'a mo e fale'i mahino pehē mei
he kau taki 'o e Siasí mo e ngaahi fa'i-
fa'itaki'anga mei he folofolá, 'oku kei
tui pē hatau ni'ihi 'oku tau makehe 'i
he Fakalelei, pea he 'ikai toe lava ke
fakahaofi. He 'ikai ke tau lava 'o li'aki
e kavenga mamafa 'o 'etau halaiá, 'o
a'u ai pē ki he hili 'o e fakatomala
fakamātoató. 'Oku 'i ai ha ni'ihi
'e a'u 'o tuku 'enau feingá.

Ko hono mo'oní, ko e hā 'okú
ke kei tu'u hake ai mei he kele-
kelé kapau te ke toe tō pē? Ko
e me'a ia 'e feinga 'a e filí ke ke
fakakaukau ki aí. 'Oku 'ikai ngata
'i he kovi fakalaumālie mo faka-
eloto 'a e fa'ahinga fakakaukau
pehehe ka 'oku toe loi 'aupito.

'Oku ako'i kitautolu
'e he folofolá 'oku
ta'e-fakangatangata e
Fakalelei 'a e Faka-
mo'uí mo 'atā ki
he taha kotoa.

"Mou ha'u,
pea ke tau
alea faka-
taha: he

neongo 'a e tatau 'o ho'omou anga-
halá mo e kula'aho'ahó, 'e hoko ia ke
hinehina 'o hangē ko e 'uha hinaeki-
akí; kapau 'oku kulokula ia 'o hangē
ko e kulamūmū, 'e tatau ia mo e
fulufulu'i sipi" ('Īsaia 1:18). Te tau *lava*
'o ikuna. Te tau lava 'o toe feinga. Pea
'oku tau ma'u e tokoni 'a e 'Eikí 'i he
fo'i laka kotoa pē 'o e fonongá.

'Oku 'ikai Teitei Tōmui

Kuo 'osi fai 'e 'Eletā Sefilí R.
Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apo-
setolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ha
fale'i mahino ke 'oua na'a tau fo'i.
"Neongo pe ko e hā e ngaahi fainga-
mālie kuo ngali mole meiate koé, pe
ko e lahi e ngaahi fehalaaki kuó ke
faí, pe talēniti 'okú ke pehē 'oku 'ikai
ke ke ma'ú, pe ko ho'o pehē neongo
'a 'ene mama'o ho'o fonongá mei
'api mo e fāmilí mo e 'Otuá, ka 'oku
ou fakamo'oni atu, kuo te'eki ai ke
ke a'u koe ki ha tu'unga he 'ikai ta'e-
lava ke a'u atu ki ai e 'ofa 'a e 'Otuá.
He 'ikai malava ke ta'e a'u atu kiate
koe e maama ta'engata ia 'o e Faka-
lelei 'a Kalaisí."²

'Oku toe ako'i lahi ange kitautolu 'e
'Eletā Hōlani ke tuku 'etau tokangá ki
he ngaahi lelei 'a e 'Otuá: "Ko e [lao]
leva ki hono fakatupulaki 'o e tuí ko
e 'oua 'e fo'i, ngāue mālohi pea 'ai
ke lava lelei e ngāue pea 'oua 'e tuku

PENI VAITOHI TAUMA'Ū

Fai 'e Dani Dunaway Rowan

'Oku 'ikai totonu ke tu'uloa 'a e ngaahi faka'ilonga 'o 'etau ngaahi fehalāki. 'Oku mahu'inga 'a e nima māá, 'o tatau ai pē kapau 'oku fakamamahi.

ke hanga 'e he loto hoha'á—pe 'oku mo'oni pe 'ikai—'o to'o atu e mahu'inga 'o e pale aofangatukú."³

Fonu 'i he 'Amanaki Lelei

Neongo he 'ikai lava ke fakama'a-ma'a'i 'a e angahalá, ka 'oku mo'oni 'a e fakatomalá. 'Oku mo'oni 'a e fakamolemole'í. 'Oku 'omi 'e he Fakalelei 'a e Fakamo'uí kiate kitautolu ha faingamālie ke tau toe kamata 'i ha peesi fo'ou. Pea hangē ko hono ma'u 'e 'Āmoni e fakamolemolé, te ke lava mo koe foki.

Te tau lava mo'oni 'o 'amanaki ki ha ngaahi 'aho lelei ange. Na'e ako'i 'e he 'Aposetolo ko Paulá, "Pea ko 'eni, 'ofa ke fakafonu 'a kimoutolu 'e he 'Otua 'o e 'amanaki lelei, 'aki 'a e fiefia mo e melino 'i he tui, koe'uhí ke mou mohu 'amanaki lelei, 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oní" (Loma 15:13).

Tu'unga 'i he me'a'ofa 'o e fakatomalá, te tau lava kotoa 'o toe falala pē kiate kitautolu. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Dieter F. Uchtdorf, "'Oku Ma'u 'a e 'Alo'ofá 'e he Kau Manava'ofá," *Liahona*, Mē 2012, 70.
2. Jeffrey R. Holland, "Ko e Kau Ngāue 'i he Ngoue Vainé," *Liahona*, Mē 2012, 33.
3. Jeffrey R. Holland, "Ko e Kau Ngāue 'i he Ngoue Vainé," 32.

Na'a ku hiki 'i ha 'osi ha uike 'e taha mei he'eku 'osi mei he ako mā'olungá, ki he tafa'aki 'e taha 'o e fonuá ke nofo mo e fāmili hoku tuofefiné 'i he fa'ahita'u māfaná kau toki kamata ako he kolisí 'i he fa'ahita'u fakatōlāu.

Ne ma'u haku ngaahi kaungāme'a tokosi'i, pea ko hanau tokolahi na'e 'i he kolisí mo motu'a ange. 'I ha pō Tokonaki 'e taha ne ha'u ai ha toko ua 'o hoku kaungāme'a fo'ou ke mau ō 'o fanongo 'i ha tāme'a lelei na'e tā 'i ha fale hulohula he feitu'ú.

Na'e kamata ke u ki'i ongo'i tailiili 'i he'emaui tau e me'alelé, ka na'e 'ikai ke u fie fakafepaki'i mo uesia 'a e efiāfi. Ne mau hū ki he fale hulohulá, pea sio 'a e tangata 'i he tu'a kānitá ki he'eku tohi laiseni faka'ulí. Na'e 'ikai ha toe fakatokanga ka ne kōhi'i ha peni vaitohi tauma'u 'uli'uli 'i hoku funga tuké fakatou'osi.

Na'a ku 'ohovale pē mo sio ki ai. Na'a ku 'ilo'i na'a ne faka'ilonga'i hoku ongo nimá ke fakamahino na'a ku fu'u kei si'i ke fakatau ha 'olokaholo 'i he paá.

Na'a ku ongo'i ta'e-manonga 'i he taimi pē ko iá. Na'e konā 'a e kakaí mo ifi.

'Oku ou fakame'apango'ia ke talaatu na'e 'ikai ke u ma'u ha lototo'a ke mavahe he taimi pē ko iá. 'Osi ha miniti nai 'e 30, kuo 'eke mai 'e ha taha hoku ongo kaungāme'á pe 'oku ou sai pē. Na'a ku talaange 'oku ngangau hoku 'ulú 'i he fasí mo e kohú. Na'a ne loto ke ne 'ave au ki 'api, pea na'a ku tali loto fiefia ia.

Na'a ku fakavaveveve ki he falekaukau he 'api hoku tuofefiné 'o olo e ngaahi faka'ilonga 'uli'uli 'o a'u 'o mamahi. Te u tufa e sākalamēnití

'aki e ongo nima ko 'ení 'i he 'aho hono hokó, pea na'a ku mātu'aki fu'u fie ma'u ia ke ma'a. Neongo ia, na'e 'i ai ha ongo laine tamatemate 'uli'uli na'e kei 'asi pē 'i hoku kili totototo, lanu pingikií.

Kimu'a peá u 'alu 'o mohé, na'a ku kole fakamolemole 'i ha lotu 'i he 'ikai ke u ma'u ha loto to'a ke mavahé—pea toe mahino angé, ko e 'ikai ke u ma'u ha loto to'a ke 'oua te u teitei hū ki loto 'i he kamata'angá. Na'a ku palōmesi ki he Tamai Hēvaní he 'ikai ke u toe teitei fakangofua au ke u a'u ki ha fa'ahinga tu'unga pehē.

Na'a ku lava 'i he pongipongi hono hokó ke to'o kotoa 'a e toenga 'o e faka'ilongá, pea na'e meimei ma'a kato hoku ongo nimá 'i he taimi na'a ku tufa ai 'a e sākalamēnití. Na'a ku fakakaukau ki he tatau 'a e angahalá mo e ongo faka'ilonga 'uli'uli. 'Oku fie ma'u ha ngāue pea 'e lava pē ke fakamamahi, ka te tau lava 'o fakatomala mo to'o 'etau ngaahi angahalá 'o fou he mālohi 'o e Fakalelei pea mo ma'a mei he ngaahi faka'ilonga 'uli'uli 'i he 'etau mo'uí. ■

'Oku nofo 'a e taha na'a ne fa'ú 'i 'Iutā, USA.

FAITOTONÚ & ANGATONÚ

'I héete hoko ko e ākongā 'a Kalaisí, 'oku hoko e ngaahi 'ulungaanga fakatāutaha ko 'ení ko hano fakahaai totonu móoni 'óou.

Fai 'e 'Eletā Christoffel Golden Jr.
'O e Kau Fitungofulú

‘I ha tau hau ‘e taha he ‘akapulu faka-‘Ameliká, ne ‘i ha tu‘unga ai ‘a Siosefa B. Uefilini na‘á ne ui ko “ha a ‘usia pelepelengesi” he lolotonga ‘o ha fo‘i lele mahu‘inga.

Na‘á ne pehē, “Na‘e fie ma‘u ai ke u lele‘i ‘a e fo‘i pulú ‘o tata‘o ‘i loto mālie.” “Na‘á ku ma‘u e fo‘i pulú peá u lele mo ia ki he lainé. Na‘á ku ‘ilo‘i ne u ofi ki he laine tata‘ó, ka ne ‘ikai ke u ‘ilo‘i pau hono mama‘ó. Neongo ne ta‘omi au, ka ne u fakahaohao hake hoku ‘ulu‘ulu-tuhú ‘o fāfā holo pea lava ke u ‘ilo‘i hono mama‘ó. Na‘e mama‘o ‘aki ha senitimita pē ‘e nima.

“Na‘e fakatauele‘i au ‘i he momeniti ko iá ke u teketeke‘i ‘a e fo‘i pulú ki mu‘a. Na‘e mei lava pē foki ke u

fai [ia]. . . . Ka na‘á ku manatu‘i ‘a e ngaahi lea . . . [‘a] ‘eku fine‘eikí. Na‘á ne fa‘a pehē mai kiате au, ‘Siosefa, fai ‘a ia ‘oku totonú, neongo pe ko e hā e me‘a ‘e hokó. Fai ‘a e me‘a ‘oku totonú pea ‘e iku lelei ‘a e me‘a hono kotoa.’

“Na‘á ku faka‘amu ke u fakahoko ‘a e fo‘i tata‘o ko iá. Ka na‘e lahi ange ‘eku faka‘amu ke u hoko ko ha mo‘u-nga‘i tangata ki he‘eku fine‘eikí ‘i ha‘aku hoko ko ha mo‘unga‘i tangata ki hoku [ngaahi] kaungāme‘á. Ko ia ne u tuku pē ‘a e fo‘i pulú he feitu‘u ne ‘i aí—ko ha senitimita ‘e nima mei he laine tata‘ó.”¹ Na‘e hoko ke ui ‘a ‘Eletā Uefilini (1917–2008) ko ha mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá.

Ko e Fai 'o e Me'a 'Oku Totonú

'Oku hoko e fili 'a 'Eletā Uefilini ko ha sipinga fisifisimu'a 'o ha taha he 'ikai ke ne teitei tuku hifo 'ene angatonú. 'Oku sivi'i 'e he faitotonú mo e angatonú hotau 'ulungāngā. 'Okú na fie ma'u ha taha 'okú ne fai pe lea 'aki ma'u pē 'a e me'a 'oku totonú tatau ai pē pe ko e hā hono olá pe ko e fakakaukau 'a e ni'ihī kehé.

Ko e taha 'o e ngaahi tu'unga mo'ui 'i he *Ki Hono Fakamālohia* 'o e *To'u Tupū* ko e faitotonú mo e angatonú. 'I ho'omou hoko ko e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní mo e kau muimui 'o Kalaisí, 'oku fie ma'u kimoutolu ke mou "faitotonu kiate koe pē, ki he ni'ihī kehé, pea ki he 'Otuá 'i he taimi kotoa pē. 'Oku 'uhinga 'a e faitotonú ke 'oua 'e loi, kaiha'a, kākā pe lohiaki'i ha taha 'i ha fa'ahinga founa pē. . . .

"Oku fengāue'aki vāofi 'aupito 'a e faitotonú mo e angatonú. 'Oku 'uhinga 'a e angatonú ki he fakakaukau mo fakahoko 'a e me'a 'oku totonú 'i he taimi kotoa pē, 'o tatau ai pē pe ko e hā e me'a 'e hokó. 'I he taimi 'okú ke angatonu aí, 'okú ke loto fiemālie ke mo'ui 'aki ho'o ngaahi tu'unga mo'uí mo e ngaahi me'a 'okú ke tui ki aí, neongo 'oku 'ikai sio atu ha taha."²

Hoko ko ha Ākongá

Ko 'etau taumu'a 'i he lolotonga 'o e tu'unga sivi'anga 'o e mo'ui fakamatelié ke hoko ko ha "tangata mā'oni'oni 'i he fakalelei 'a Kalaisí" (Mōsaia 3:19). Ke hoko ko ha taha mā'oni'oni 'oku tatau tofu pē ia mo e hoko ko ha ākongá mo'oni 'a Kalaisi. 'Oku 'ikai ke faingata'a 'eni ia 'o hangē ko ho'o fakakaukau; mahalo 'oku mou 'osi ilo'i pē 'a e founa ke fakahoko aí. Neongo ia, 'oku fie ma'u ke ngāue'i, pea 'oku fie ma'u he taimi 'e ni'ihī 'i he me'a ni ha me'a lahi meiate kitautolu. Ka 'e lava pē 'o fakahoko.

'Oku ako'i 'e he Tohi 'a Molomoná, "He vakai, 'oku foaki 'a e Laumālie 'o Kalaisí ki he tangata kotoa pē, koe'uhí ke ne 'ilo'i 'a e lelei mei he koví; ko ia, 'oku ou fakahā kiate kimoutolu 'a e founa ke fakamāu; he ko e me'a kotoa pē 'oku fakaafe'i ke failelei, pea 'oku fakaloto'i ke tui kia Kalaisi, 'oku 'omai ia 'i he mālohi mo e foaki 'a Kalaisí; ko ia te mou fa'a 'ilo'i ai 'i ha 'ilo haohaoa 'oku tupu ia mei he 'Otuá" (Molonai 7:16).

Te ke lava 'i ho'o hoko ko e ākongá 'a Kalaisí ke 'ilo e founa ke ke lea mo ngāue aí, 'aki ha'o fehu'i pē kiate koe, "Ko e hā ne mei fai 'e Sisuú?" 'E muimui mai ha ngaahi ongo, pea 'i ho'o ngāue'i e ngaahi ongo ko 'ení, te ke ma'u ha fakamo'oni 'iate koe pē kuó ke fai ha ngāue totonu. Neongo ia, 'oku toe mo'oni pē foki 'e 'i ai ha taimi 'e ni'ihī 'e fie ma'u ai ke ke ki'i tatali ke ke 'ilo 'a e ngaahi ola mo'oni mo e ngaahi tāpuaki 'o ho'o faitotonú.

Ko e Faitotonu Kakatō

'Oku fakamanatu mai 'e he *Ki Hono Fakamālohia* 'o e *To'u Tupū*: "Oku fakalavea'i koe mo e ni'ihī kehé 'e he ta'e-faitotonú. Kapau te ke loi, kaiha'a mei falekoloa, pe kākā, 'okú ke fakahoko ai ha maumau ki ho laumālie mo ho vā fetu'utaki mo e ni'ihī kehé. 'E hanga 'e ho'o faitotonú 'o

'Oku langaki 'e he lotu faka'ahó, ako folofolá, mo hono ngāue 'aki e ngaahi akonaki 'a e kau palōfita mo'ui 'a e faitotonú mo e angatonú 'iate kitautolu.

fakalahi mai ho ngaahi faingamālie ki he kaha'ú pea mo e malava ko ia ke tataki koe 'e he Laumālie Mā'oni'oni."³

Ko e me'afua totonu 'o e angatonu mo'oni mo e faitotonu kakatō ko e me'a 'okú ke fai 'i he taimi 'oku 'ikai ke 'i ai ai ha taha ke ne 'ilo ho'o fakakaukau, leá, pe me'a 'okú ke faí. 'I he'etau hoko ko e kau ākongá mo'oni 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, 'oku 'ikai totonu ke tau fai ha me'a 'e toe si'i ange mei he me'a kuo fakahā mai 'e he Fakamo'uí. 'Oku tau ma'u 'a e me'a ofa ta'e-fakatataua 'o e Laumālie Mā'oni'oni. Na'e ako'i e he Fakamo'uí, "Ka ko e Fakafiemālie ko e Laumālie Mā'oni'oni, 'a ia 'e fekau 'e he Tamá 'i hoku huafá, te ne ako'i 'a kimoutolu 'i he me'a kotoa pē, mo fakamanatu 'i 'a kimoutolu 'i he me'a kotoa pē, 'a ia kuó u lea 'aki kiate kimoutolú" (Sione 14:26).

Kuo 'osi toe foaki mai foki 'e hotau Fakamo'uí ha mālohi lahi 'oku ma'u 'i he lotu faka'ahó, ako folofolá, pea mo hono lau 'o e ngaahi lea 'a e kau palōfitá mo e kau 'aposetoló. 'Oku langaki 'e he ngaahi angafai lelei faka'aho ko 'ení 'iate kitautolu 'a e faitotonú mo e angatonú. Manatu'i, 'i ho'o hoko ko e ākongá 'a Kalaisi mo e mēmipa 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, 'oku hoko ho'o faitotonú ko hano fakahaa 'i ho'o angatonú pea mo ho tu'unga totonú. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Joseph B. Wirthlin, "Ngaahi Lēsoni Kuó Akó," *Liahona*, Mē 2007, 46.
2. *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupū* (tohi, 2011), 9.
3. *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupū*, 10.

FOKI MO E LĀNGILANGI

*Na'e 'ikai ke u loto ke u hoko ko ha taha kaiha'a,
pea na'a mo ha'ane hoko ta'e-'amanekina.*

Fai 'e Valerie Best

‘I he ‘osi ‘o ‘eku ngaahi kalasi ‘i he faka‘au ke efiāfi, na‘a ku afe atu ‘i ha ki‘i falekoloa motu‘a kimu‘a peā u toki foki ki ‘apī—ko ha pu‘i na‘e fie ma‘u ke u fakahoko, neongo ‘a e lōvai ‘a e ‘uhā. Ko au toko taha pē ‘i he loto falekoloā, pea na‘e tokoni mai e fefine na‘e ngāue aī ‘i he maama na‘a ku sai‘ia aī.

Ko e taimi na‘a ne fakaava ai ‘a e kato fakataū, na‘a ku fakatokanga‘i ha ngaahi vesa lanu kehekehe ‘i he kānitā. Na‘a ku kakapa ki ha taha ‘o e ngaahi vesā fe‘unga mo e taimi na‘a ne fa‘o ai e māmā ki he kató. Na‘a ne pae‘i ki he tafa‘akí ‘a e faka‘ali‘alí, pea ngangana ai ha meimei vaeua ‘o e ngaahi vesā ki he falikí. Na‘e ki‘i hoha‘a ka na‘a ne faka‘osi hono tā ‘eku fakataū. Na‘a ku mavahe mei he falekoloā, mo e fakamalú ‘i he nima ‘e tahā, kató mo e māmā ‘i he nima ‘e tahā.

Na‘a ku lue atu ki ‘api, vete hoku puti vivikú, pea tā ha ngaahi fasi. ‘I he‘eku to‘o ki tu‘a ‘a e māmā, na‘a ku fakatokanga‘i ha me‘a ‘i he takele ‘o e kató. Ko ha vesa kulo-kula. Mahalo na‘e tō mei he feitu‘u faka‘ali‘ali‘angá ki he‘eku kató. Na‘a ku malimali, ‘o u fakakaukau ki he kamata fakafōtunga ‘e he momeniti ko ‘enī ha talanoa mei he tohi lēsoni motu‘a ‘a e Kau Finemuí: “*Pea fakakaukau ‘a Vālelī ki he lēsoni ne nau toki fai ‘i he kalasi Loumailé.*”

Na‘a ku lí ‘a e vesā ki he funga mohengá kae tau ‘a ‘eku māmā. Na‘a

ne ‘omi ha ulo māfana ‘i he efiāfi ta‘e-paú ni. Na‘a ku sio ki tu‘a ‘i he matapā sio‘atā. Na‘e fākalalahi ange ‘uhā, pea liliu mo e sinou he kekekelé ko ha pelepela ‘uli.

Na‘a ku sio ki he vesā Na‘e kulo-kula maama. Na‘a ku tui ia ‘i hoku nimá. Na‘e mafuli hake hono mahu-‘ingá—ko e \$20. Kuo pau te u fakafoki ia. Na‘e ‘ikai ke teitei ha‘u ki he‘eku fakakaukau ke ta‘e-fakahoko ia. Na‘a ku to‘o leva ‘o hili ia ‘i ‘olunga he ‘ū tohi na‘a ku fakakaukau ke fokotu‘utu‘ú. Na‘a ku hū leva ki he loki ‘e tahā ‘o ‘ai ha ipu sokoleti mafana.

Hili ia peā u toe foki mai.

Ko e hā hano fuoloa ‘eku fakatoloi hono fokotu‘utu‘u ‘o e ngaahi tohi ko ‘enī? Ki‘i fuoloa. Ko e hā hano fuoloa ha kei ‘i ai ‘a e vesā kapau te u toloi hono fakafoki?

Ko ‘eku *taumu‘á* ke fakafoki. Ka ‘e afē‘ia nai? Te u tatali fuoloa ke u ongo‘i faingata‘a‘ia ‘i he‘eku fakafoki iá? Te u tuku noa‘i nai pē ia?

Na‘a ku ki‘i toe ‘āmio. Na‘a ku toe sio ki tu‘a he matapā sio‘atā. Na‘a ku fakakaukau ki he toki kamata māfana hoku va‘é. Na‘a ku fakakaukau ki he‘eku sokoleti mafana ifó.

Ne u to‘o mai leva ‘a e vesā, toe tui hoku putí, peā u hū atu ki tu‘a.

Ko e taimi na‘a ku a‘u atu ai ki he falekoloā, na‘e lolotonga tokoni e fefine ki ha taha kehe. Na‘a ku tu‘u pē ‘o talitali. Ko e taimi na‘e ‘osi aī, na‘a ku to‘o hake leva ‘a e vesā mei he kato hoku koté, mo fakamatala‘i e

founga na'e 'i he feitu'u ai ko 'eni. Na'e hangē ne ki'i 'ohovalé, ki'i puputu'u, fakamālō mai, ko 'ene 'osí ia. Na'e 'ikai ke ne 'omai ha pale 'i he'eku faitotonú. Na'e 'ikai lahi fēfē 'ene fakamāloó. Pea na'e 'ikai ha toe taha ia ke sio ai.

Na'á ku fakakaukau 'i he'eku

luelue ki 'apí ki he'eku fakakaukau ma'u pē ko e taha faitotonu aú. Ko ha 'ulungaanga lelei ia 'oku ou fakamahu'inga'i mo kumi 'i he kakai kehé. Ka ko e faitotonu mo'oní, 'o hangē ko e 'ofa mo e manava'ofa mo'oní, ko ha 'ulungaanga 'oku mo'ui. Tatau ai pē pe ko e hā hono faka'e'i'eiki mo

mo'oni 'eku taumu'á, na'á ku hoko pē ko ha taha faitotonu 'i he taimi na'á ku toe tui ai e ongo puti 'uhá pea fakahoko 'eku taumu'á.

Na'á ku ongo'i hoku kau'i nima hala'ataá 'i hoku koté mo ki'i malimali. ■
'Oku nofo 'a Ve taha na'á ne fa'ú 'i Niu 'Ioke, USA.

MĀLOHI 'I HE NGAAHI FUAKAVÁ

Ko e taimi 'okú ke fanongo ai ki he fo'i lea *fuakavá*, ko e hā 'oku ha'u ki ho'o fakakaukau? Kapau na'á ke pehē, "Ko ha fepalōmesi'aki mo e 'Otuá," te ke tonu.

Ka ko ha fuakava mo 'etau Tamai Hēvaní 'oku toe mahulu atu ai. 'Oku 'i he palōmesi toputapu ko iá ha mālohi, ivi, malu, pea mo e nonga. 'I ho'o tuku ha taimi ke fakakaukau ai fekau'aki mo e ngaahi fuakava ne ke faí pea te ke fai 'i ho'o mo'uí peá ke tauhi ho'o tafa'akí, 'okú ke kamata ke ongo'i mo kehe ho'o mo'uí. 'Oku tokoni'i 'e he ngaahi fuakavá 'a e anga ho'o tō'ongá mo tataki fakalaumālie koe 'i ho'o ngaahi filí.

Ko e founga 'eni hono tokoni'i 'e he ngaahi fuakavá ha mo'uí 'a ha ni'ihī 'i he to'u tupú.

"'Oku pukepuke koe 'e he fuakavá 'i he hala lausí'i mo fāsí'i, tokoni ke ke mo'uí lelei ange 'aki e mo'uí, mo foaki atu ha mahino lelei ange."

**Mākasi A., ta'u 17,
'Iutá, USA**

"Kuo hanga 'e he fo'i mo'oni ko ia ne u fai ha ngaahi fuakava mo e Tamai Hēvaní 'o 'omi ha ngaahi faingamālie ke u tupu-laki fakalaumālie ai pea mo hoko ai ko ha mēmipa faivelenga ange. Ko e taimi kotoa pē 'oku 'amanaki ai ke u fai ha me'a, 'oku ou fakakaukau ki he ngaahi fuakava na'á ku fai mo 'etau Tamai Hēvaní mo fehu'i kiate au pe 'oku ou tauhi e ngaahi palōmesi na'á ku fai mo la 'i he taimi na'á ku papitaiso ai pea mo

e taimi na'á ku ma'u ai e lakanga fakataula-eikí. 'Oku tokoni mai 'a e ngaahi fuakava na'á ku fai mo 'etau Tamai Hēvaní ke u kei mālohi 'i he ongoongoleléi pea mo foki kiate la 'i ha 'aho."

'Ifaleini V., ta'u 14, Nu'u Sila

"'Oku ou manatu'i e taimi na'á ku papitaiso ai—ko e fiefia taha ia kuo faifaiangé pea u ongo'i koe'uhí he ko 'eku 'uluaki fuakavá ia. Fika uá ko e taimi na'á ku ma'u ai e lakanga fakataula-eikí. Ko e fiefia tatau pē. Ne u malimali lahi 'i he taimi na'á ku 'ilo ai kuó u fai ha fuakava mo e 'Otuá. Ko e taimi 'oku ou fanongo ai ki he fakakata 'aki 'e he longá'i fānaú e Siasí, 'oku ou manatu ki he fiefiá pea u

manatu ko ha fuakava ia mo e 'Otuá kae 'ikai mo e kakáí."

Peletifooti A., ta'u 16, 'Alesona, USA

"'Oku 'omi 'e he fakahoko 'o e ngaahi fuakavá kiate kitautolu mo hotau fāmilí ha ngaahi tāpuaki lahi. Hangē ko 'ení, 'oku 'omi 'e he 'etau papitaisó kiate kitautolu ha ivi ke liliu, ke lelei ange. 'Oku langakí 'e he ngaahi fuakava 'oku tau fai mo 'etau Tamai Hēvaní 'a e tui 'oku tau fie ma'u ke kei tu'u ma'u ai 'i he ongoongoleléi."

**Nāomi A., ta'u 15,
Kuatalahala, Mekisikou**

"Na'á ku fa'a 'alu 'i he fa'ahita'u māfana ne toki 'osí ki he tempalé ke fakahoko e papitaiso ma'á e pekiá. 'I he'eku tauhi 'eku ngaahi fuakavá mo 'alu ki he tempalé

pea mo fai e me'a totonú, na'e tāpuekina ai au. Na'á ku fú'u mafasia 'i he ngaahi sivi faka'osí. Na'á ku 'alu ki he tempalé, pea na'á ne 'ai e me'a kotoa ke lelei ange. 'Oku 'ai 'e he tauhi 'o 'eku ngaahi fuakavá ke faingofua ange e mo'uí mo fiefia ange."

Makina M., ta'u 18, Kalefōnia, USA

"Na'á ku mātu'aki tailiili 'i hoku 'uluaki 'aho he'eku hoko ko ha tīkoni 'o tufa e sākalamēnití.

NGAAHI LĒSONI 'O E SĀPATÉ
 Ko e Tefito 'o e Māhina Ní:
 Ngaahi Ouau mo e Ngaahi Fuakavá

Ko e fuakavá ko ha palōmesi, pea 'oku toe lahi ange ai.

KAU 'I HE TALANOÁ

Te mou ako 'i Siulai kotoa fekau'aki mo e ngaahi ouau mo e ngaahi fuakavá 'i ho'omou ngaahi kōlomu fakataula'eikí mo e ngaahi kalasi 'a e Kau Finemuí pea mo e Lautohi Faka-Sāpaté. 'Ai ha lisi 'o e ngaahi fuakava kuó ke 'osi fakahoko pe 'amanaki ke fakahokó. Ko e há 'oku talaatu 'e he lisi ko iá fekau'aki mo e founga 'okú ke fie mo'ui aí? Fakakaukau ke ke vahevahe ha ngaahi fakakaukau mo ha ní'ihí 'aki ha'ó fakamo'oni 'i 'api, 'i he lotú, pe 'i he ngaahi fetu'utaki fakaongoongó.

'OKU FAKATUPU 'E HE NGAAGHI FUAKAVA FAKALANGÍ HA KAU KALISITIANE MĀLOHI

“Oku ou tapou atu ki he tokotaha kotoa pē ke ne fakafe'unga'í ia ke ma'u 'a e ngaahi ouau kotoa pē 'o e lakanga fakataula'eikí 'o ka lava, pea faitōnunga 'i hono tauhi e ngaahi palōmesi kuo mou fuakava 'akí. 'I he ngaahi taimi 'o e loto-hoha'á, tuku ke mu'omu'a ho'ou ngaahi fuakavá pea fakapatonu ki ai ho'ou talangofuá. Peá ke kole leva 'i he tui 'o 'ikai fakata'eta'etui, 'o fakatatau mo ho'ou fie ma'ú, pea 'e tali atu 'e he 'Otuá. Te Ne pou pou'í koe.”

Elder D. Todd Christofferson 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ko e Mālohi 'o e Ngaahi Fuakavá," Liahona, Mē 2009, 22.

Fāifai peá u manatu'í e 'aho 'o hoku papi-taisó, peá u ongo'í leva e Laumālie Mā'oni'oni. Na'e fakafokifā pē ha'aku ongo'í nonga ange peá u lava 'o fakahoko lelei ia.”

Seti A., ta'u 12, Kolo Mekisikou, Mekisikou

“Kuó u ma'u ha ngaahi tāpu-aki lahi mei hono tauhi 'o 'eku ngaahi fuakavá. Kuo tokoni'í au 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'i hono fai ha ngaahi fili koe'uhí ko 'eku ngaahi fuakava 'i he papitaisó. Ko e fuakava 'i he taimi 'okú ke ma'u ai 'a e lakanga fakataula'eikí ko ha tukupā ia ke ngāue 'aki 'a e lakanga fakataula'eikí ke tokoni'í 'aki ha ní'ihí kehe pea mo ngāue. 'Oku

tokoni ke tupulaki ho'ó fakamo'oni 'i he taimi 'okú ke ngāue aí.”

'Ēliki N., ta'u 15, 'Alapeta, Kānata

“He 'ikai ke ke lava 'o fai ha me'a pē 'okú ke fie ma'u mo 'amanaki ke tauhi 'e he 'Otuá 'Ene tafa'aki 'o e palōmesí. 'Okú Ne fie ma'u ha me'a lahi meiate koe koe'uhí he 'okú Ne 'afio'í 'a e tu'unga te ke malavá. 'Okú ne puke mo'oni au ki ha tu'unga mā'olunga ange.”

Soilī H., ta'u 15, Kolōlato, USA

MEI TO'OHĒMÁ: TĀĀ NĀE FĀI 'E CHRISTINA SMITH AND CRAIG DIMOND © IRI. TO'Ō MEIHE KO HONO UI 'E KALASI 'A PĪTA MO 'ANITELUÁ, TĀ 'E HARRY ANDERSON © IRI

NGAAHI EFIAFI
FAKAFAMILI
MANAKOA
TAHA 'I 'API

S

FAKATOKANGA

KAU MO'UNGA'I KAKAI FAKALAUMĀLIÉ

Na'e ō mai e kau mo'unga'i kakai 'o e ta'u ní ke 'a'ahi ki homau 'apí 'i he ngaahi pō Mōnité! Na'e meimei fōtunga tatau 'a e kau mo'unga'i kakaí takitaha, mo ha mēmipa 'o e fāmílí, 'i ai hano mālohi makehe, mo ne ako'i ha lēsoni fakamo'oni mahu'inga na'á ne fakalotolahi'i kimautolu ke fakalelei'i homau vā fetu'utakí.

Hangē ko 'ení, na'e ako'i kimautolu 'e he Tangata Ongoongó 'i ha uike 'e taha he founa ke ta'ofi ai homau matá mei he ngaahi hele'uhila, TV, mo e ngaahi makasini ta'e-tāú. Ko ha uike kehe 'e taha na'e fakamatala'i ai 'e he Fefine Fakamālohisinó e founa te mau lava ai 'o fakatupulaki ha ivi lahi 'aki ha'amau fakamālohisino ma'u pē. Ko Pei Sitolā, ko ha mo'unga'i tangata na'e teuteu hangē ha honé, na'á ne ako'i kimautolu he founa ke tuku ai 'emau longoa'a takai ka mau 'apasia 'i he lotú pea 'i 'api. Na'e fakamatala'i 'e he Ta'ahine 'o e Folofolá e founa te mau lava ai 'o fefakahihiki'aki. Na'e kau foki mo e Ta'ahine Fakamāloó, Tama Fakahoko pe Ia 'e Koé, Mataotao 'o e Folofolá, Fefine 'o e 'Ikai Sio-laló, Tangata Faifekau, pea mo ha kau mo'unga'i tangata kehe 'i he'emaugaahi lēsoni efiafi fakafāmilí 'i 'apí.

'Oku ou fakamālō 'i hono fakakaukau'i mo fakalelei lahi 'e he kau mēmipa hoku fāmílí 'a e fa'ahinga palopalema 'i he fāmílí te nau lava 'o fakamatala'i 'i he'enua hoko ko e kau mo'unga'i kakaí. Na'a mau nofo'amanaki kotoa ki he efiafi fakafāmilí 'i 'apí, pea na'a mau ma'u ha taimi fiefia 'i he lolotonga 'o e 'a'ahi mai 'a e kau mo'unga'i kakaí takitaha. 'Oku ou

fakamālō he ko e taimi kotoa pē na'a mau fakakaukau'i ai ha palopalema 'i homau fāmílí, na'e ue'i kimautolu 'e he Tamai Hēvaní 'aki ha fo'i fakakaukau ke mau feako'i'aki lelei ange. Ko e ngaahi manatu 'eni 'o e kau mo'unga'i kakaí te mau fakamahu'inga 'i 'o ta'e ngata. ■

Vikitā W., USA

KO E FAKAMO'ONI 'A HOKU TUONGA'ANÉ

‘Oku ngāue 'eku fa'eé 'i he efiafi kotoa mei he 3:00pm ki he 11:00pm. Neongo 'oku 'ikai lava ke 'i 'api he pō Mōnité, ne u fili mo hoku tuonga'ane lahi ke ma fai pē e efiafi fakafāmilí—Ne māmālohi hoku tuonga'ané 'i ha ta'u 'e valu, ka kuó ne kau atu kimuí ni ki he 'inisititiutí pea loto ke ne fai e pōpoakí 'i ha pō Mōnite 'e taha. Na'á ne vahevahe ha pou pou fakalaumālie mei he Tohi 'a Molomoná ne 'ikai ke u fakakaukau ki ai, neongo ne u to'o ha ta'u 'e fā e semineli pea ngāue'i foki mo 'eku Fakalakalaka Fakatāutahá. Ne hangē pē e laumālie ne u ongo'í ko e me'a ne u 'amanaki ki ai 'i ha taimi te u ma'u ai ha ma'u lakanga fakataula'eiki taau 'i hoku 'apí.

'Oku ou houna'ia ko e 'omai 'e he Tamai Hēvaní ha faingamālié ke u fakamālohia ai hoku fāmílí 'i he uike kotoa 'i hono fai 'o e efiafi fakafāmilí. 'Oku ou 'ofa 'i he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí, pea 'oku ou fiefia ne u ma'u e a'usia fakatōkilalo ko 'eni mo hoku tuonga'ané 'i he efiafi fakafāmilí. ■

'Isatola A., Palāsila

FAKAMĀMA'I 'I HE FAKAPO'ULÍ

He 'ikai teitei ngalo 'iate au 'a e lēsoni efiafi fakafāmilí 'i 'api ne mau fai he lolotonga e mate 'a e 'uhilá. Na'e 'ikai ke mau lava 'o lau ha me'a 'i he 'ikai ke 'i ai e 'uhilá, pea na'á ku fakakaukau 'e fehalaaki e me'a kotoa 'i he efiafi fakafāmilí 'i 'api ko iá.

“E anga fēfē ha'amau fai ha efiafi fakafāmilí 'i 'api kae 'ikai ke mau lava 'o lau ha pōpoaki mei he *Liahoná*, pe 'e anga fēfē ha'amau hiva mei he ngaahi tohi himí ta'e 'i ai ha maama?” Na'á ku fakakaukau pē kiate au.

Me'a-mālie he na'e tokoni'i kimautolu 'e hoku tuofefiné. Na'á ne ma'u e fakakaukau lelei ke mau hiva'i ha ngaahi himi 'oku mau ma'u-loto pea mau vahevahe 'a e me'a ne mau ako 'i he Sāpate kimu'á. Na'a mau fakamatala kotoa ha tefito'i mo'oni pea mo feako'aki. Ko 'eku fakakaukau, ko e ako fakatahá ko e taumu'a ia 'o e efiafi fakafāmilí 'i 'apí. 'Oku ou tui pau na'e hōifua 'a e 'Eikí 'i he'emaugaahi tauhi 'a e fekau ke fakahoko ha efiafi fakafāmilí 'i 'apí, neongo e 'ikai ha māmá.

'Oku ou 'ilo 'oku 'ikai finangalo e 'Eikí ia ke tau foki toko taha atu ki Hono 'aó. 'Okú Ne fie ma'u ke tau foki atu mo hotau ngaahi fāmílí, pea 'okú Ne fie ma'u ke tau fai e me'a kotoa pē 'oku tau lavá koe'uhí ke hoko 'eni, kau ai hono fakahoko fakauike 'o e efiafi fakafāmilí 'i 'apí. ■

Helisa S., Palāsila

'Oku fakamahino'i mai 'e he a'usia ko 'eni e founa 'e lava ai 'a e efiafi fakafāmilí 'o fakatupulaki mo fakafefi'á!

KO HOKU NGAAHI FA'AHITA'U MĀFANA HE VE'E TEMPALÉ

Na'e ma'u ha ngaahi tāpuaki ma'ongóonga 'i hono faka'aonga'i 'e hoku fāmilí 'emau taimi folau mālōlō ke ō ki he tempalé 'i he fa'ahita'u māfana takitaha.

Fai 'e David Isaksen

Na'á ku tupu hake 'i Noaue. Ko e tempale ofi tahá na'e 'i Sueteni, ko ha lele me'alele ia 'i ha houa 'e 8 ki he 10. 'Oku 'ikai ngalo ai, ko ha fa'ahinga 'alu pē ki he tempalé 'oku fie ma'u ke palani mo fakakaukau 'i lelei. Na'e palani 'e homau siteikí ha 'a'ahi 'e ua 'a e to'u tupú ki he tempalé he ta'u takitaka; 'e nō 'e ha ngaahi uooti ha pasi pea ō ki he tempalé 'i he faka'osinga 'o ha uike. Na'e fakalata ke ō mo e to'u tupú, ka na'e fie ō fakataha hoku fāmilí 'i he taimi 'e ni'ihiki ki he tempalé.

Ko ia, ne mau pehē ai 'i ha ta'u 'e taha ke mau ō ki Sitokiholoumu (Stockholm) he lolotonga 'emau mā-lōlō he fa'ahita'u māfaná. Ko ha me'a fakafiefia, pea na'e vave 'ene hoko ko ha sīpinga ki homau ngaahi fa'ahita'u māfaná. Na'a mau nofo kemi pē 'i ha feitu'u fai'anga kemi ofi ki he tempalé. Ko e pongipongi kotoa pē na'a mau 'ā pongipongia hake ki ha sēsini papitaiso mo ha ngaahi fāmilí kehe pē mei Noaue ne ō mai ki he tempalé. Hili ia pea mau va'inga soka mo ō 'o kakau 'i he feitu'u fai'anga kemi.

'Oku hoko e ngaahi fa'ahita'u māfana ko 'ení ko ha manatu topu-tapu kiate au he taimí ni. Neongo na'e 'ikai ke mau nofo ofi fe'unga ki he tempalé ke ō ki ai 'i he māhina kotoa pē, ka na'e hoko ma'u pē ko ha me'a makehe 'a e taimi ne mau lava

ai 'o ō ki aí. Pea neongo ko e fononga kaá na'e lōloa mo fakaongosia, ka na'e tāpuaki'i kimautolu 'e he 'Eikí 'i he'emau feilaulaú. Na'e tokoni'au 'e he ngaahi me'a fakalaumālie na'á ku a'usia 'i he tempalé ke fakatupulaki 'eku manako mo sai'ia 'i he tempalé mo hono ngaahi ouaú. Na'a nau toe 'omi foki kimautolu ke mau vāofi fakafāmilí ange.

Ko ha a'usia makehe 'e taha 'oku ou manatu 'i ko e taimi ne u foua ai ha vaha'ataimi fakafepakí. Na'á ku ongo'i na'á ku lava 'o sio ki he ngaahi tō-nounou lahi 'a 'eku ongomātu'á, pea na'á ku ongo'i na'e 'ikai ha'ana totonu ke fale'i au he founga ke u mo'ui aí. Neongo na'á ku mo'ui taau ke 'alu ki he tempalé, ka na'á ku fehu'ia e fatongia 'o 'eku tamaí 'i he'ene hoko ko e 'ulu ki homau fāmilí. Ka ko e taimi ne mau ō fakataha ai ki he tempalé ke fai e papitaiso mo e hilifakinimá, na'á ku ongo'i ha laumālie lelei. 'I he hilifaki 'e he'eku tamaí hono ongo nimá 'i hoku 'ulú ke fakama'u au 'o fakafofonga 'i 'a e kakai ne 'osi pekiá, na'á ku ongo'i hono fakapapau 'i mai 'e he Laumālie kiate au 'okú ne fai 'eni 'i he mafai mo'oni 'o e lakanga fakataula'eikí. Na'e 'ai 'e he me'á ni ke u fakatokanga 'i neongo na'e 'ikai haohaoa 'eku tamaí, ka na'e kei hoko pē ko ha tamaí lelei pea na'á ku monū'ia ke hoko ko hono foha. Na'á

ku ongo'i na'e fie ma'u ke u fakatomala 'i he'eku fakafepakí pea feinga ke fakatokanga 'i e fakapotopoto mo e 'ofa 'i he'ene ngaahi na'ina'í.

'I he ngaahi ta'u lahi kimuí ni maí, 'oku kei ma'ui'ui pē ngaahi fa'ahita'u māfana 'i he ve'e tempalé 'i he'eku manatú. Kuo hoko 'a e tempalé ko e taha 'o e ngaahi feitu'u mātu'aki faka'ofa'ofa 'o e māmaní, 'o hangē ko e Ngaahi Vai 'o Molomoná ki he kakai 'o 'Alamaá: "Hono 'ikai faka'ofa'ofa ia ki he mata 'o kinautolu na'a nau ma'u ai 'a e 'ilo ki honau Huhu'í" (Mōsaia 18:30). ■

'Oku nofo 'a e taha na'á ne fa'ú 'i Tutā, USA.

NGAAHI TĀPUAKI 'O E TEMPALÉ

Ko e hā ha ngaahi tāpuaki kuó ke a'usia 'i ho'o 'alu ki he tempalé? Fakakaukau ke vahevahe ho'o ngaahi ongo mo ha mēmipa 'o e fāmilí pe fakamatala'i 'i ho'o tohinoá.

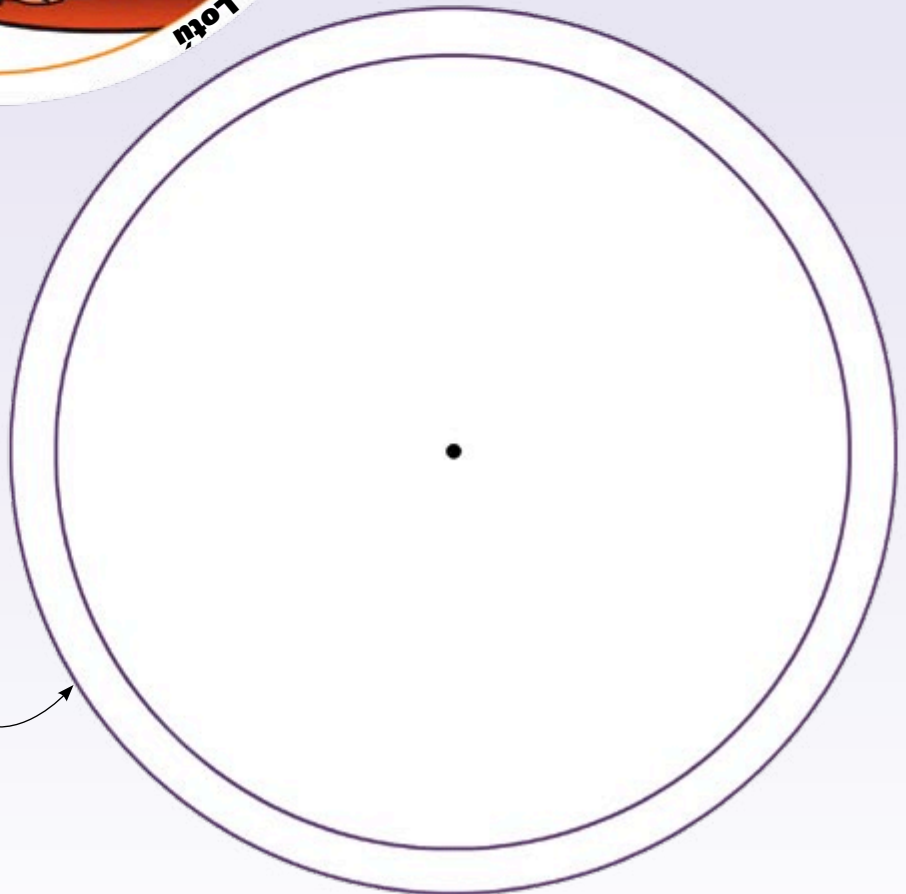
Ve'eteka 'o e Efiafi Fakafāмили 'i 'Āpí

Te ke lava 'o tā ha ve'eteka 'o e me'a ke fa'i ke tokoni 'i hono palani 'o e efiafi faka-fāмили 'i 'āpí. Fakapipiki e ngaahi ve'eteka ko 'ení 'i ha pepa fefeka pea fakapipiki kinautolu 'i loto 'aki ha me'a fakama'u ukamea. Hiki e hingoa takitaha 'o e kau mēmipa 'o e fāмили 'i he tafa'aki ki tu'a 'o e siakalé. Vilohi 'a e ve'eteká ke liliu e ngaahi me'a ke fa'i 'i he uike takitaha.

Hiki takatakai e ngaahi hingoa takitaha homou fāмили 'i he tafa'aki ki tu'á.

FAKAHAOFI E TA'AHINÉ!

Fai 'e Heidi S. Swinton

Ko e fa'ahita'u māfana kotoa pē, 'oku nofo ai e fā-mili Monisoní 'i ha māhina 'e ua 'i honau fale fakafā-mili he Vaitafé Polovó. Na'e ako 'a Tomi Monisoni ke kakau 'i he mata'au tafe mālohi 'o e vaitafé. 'I ha ho'atā māfana 'e taha 'i he kei ta'u 13 nai 'a Tomí, na'á ne to'o ai ha fu'u fo'i leta-loto lahi kuo 'osi fakafonu 'ea pea tētē atu 'i he vaitafé.

Na'e fakatahataha ha kakai 'i he 'aho ko iá ki he feitu'u fai'anga kaime'akai he ve'e vaitafé ke kai mo va'inga. Na'e 'amanaki ke tētē atu 'a Tomi 'i he feitu'u tafe mālohi taha 'o e vaitafé, fe'unga mo ha'ane fanongo ki ha kaikaila, "Fakahaofi e ta'ahiné! Fakahaofi e ta'ahiné!" Ne tō ha ki'i ta'ahine ki he loto pupu'a mālohi tahá. Ne hala ha taha 'i he kakai he kauvaí 'e lava ke kakau 'o fakahaofi e ta'ahiné.

Ko e taimi ia na'e 'asi mai ai 'a Tomi 'i he feitu'ú 'o fakatokanga'i e pulia hifo e 'ulu 'o e ta'ahiné ki he loto

vaí. Ne kakapa atu e nima 'o Tomí, puke e ta'ahiné 'i hono lou'ulú, pea fusi hake ia 'i he tafa'aki 'o e fo'i leta-lotó. Hili ia pea toki kakau mai 'a Tomi ki he kauvai 'o e vaitafé. 'Uluaki, na'e fā'ofua 'a e fāmilí ki he ta'ahiné, 'uma pea mo tangi. Pea nau toki kamata ke fā'ofua mo 'uma kia Tomi. Na'á ne ongo'i mā 'i he tokanga kotoa kuo fai angé, pea foki vave leva ia ki he'ene fo'i leta-lotó.

'I he hoko atu 'o e tētē 'a Tomi ki he tuliki 'o e vaitafé, na'e fakafonu 'aki ia ha ongo'i māfana. Na'á ne fakatokanga'i kuó ne tokoni 'o fakahaofi ha mo'ui. Na'e ongona 'e he Tamai Hēvaní 'a e kaila, "Fakahaofi e ta'ahiné! Fakahaofi e ta'ahiné!" Na'á Ne fakafaingofu-a'i ke tētē ofi atu 'a Tomi 'i he taimi totonu na'e fie ma'u aí. Na'e 'ilo 'e Tomi 'i he 'aho ko iá ko e ongo fakafiefia tahá ke 'ilo'i, 'oku 'afio'i 'e he 'Otua ko 'etau Tamai Hēvaní kitautolu fakatāutaha mo tuku ke tau tokoni 'o fakahaofi ha ni'ihi. ■

Fai Ho Fatongia

'I he ta'u 11 'a Tomi, na'e 'i ai hano fatongia makehe ke tokoni'i hono kaungā ako 'i he tafa'aki 'e taha 'o e halā. Vakai ki he fakatātā 'i laló. Te ke lava 'o 'ilo e me'a 'e ua na'e faka'aonga'i 'e Tomi ke tokoni 'i hono fatongia?

Siakale Malú

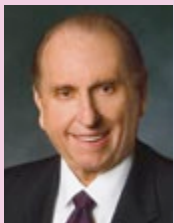
Ko e taimi na'e ako ai 'a Tomi ke kakau 'i he Vaitafe Polovó, na'e tu'u takatakai hono fāmilí koeuhí kapau 'e fie ma'u tokoni, 'oku 'i ai ma'u pē ha taha ofi ki ai. Te ke lava 'o hangē ko Tomi mo va'inga 'i he va'inga Siakale Malú.

Te ke fie ma'u:

Ha kau va'inga 'e toko fā pe tokolahi ange Feitu'u 'ata'atā

Founga ke Va'ingá:

Tu'u fuopotopoto 'o pikinima. Tu'u ha taha 'i he loto siakalé. 'E ha'i 'a e mata 'o e taha 'i he loto siakalé pea kamata lue-lue māmālie takai noa'ia pē—ha fa'ahinga feitu'u pē 'e fie lue ki ai. 'Oku fie ma'u 'a e kau va'inga 'i he siakalé ke nau kei pikinima pē, kae feinga ke 'oua na'a pā ange 'a e taha 'i he loto siakalé. Fetongitongi 'i he tu'u 'i lotó.

NGAAHI LEA MEIA PALESITENI MONISONI

“Oku ta'e-fakangatangata hotau ngaahi faingamālie ke foaki mei he'etau mo'uí. . . . 'Oku 'i ai ha ngaahi loto ke fakafiefia'i. 'Oku 'i ai ha ngaahi lea 'ofa ke tau lea 'aki. 'Oku 'i ai ha ngaahi me'a'ofa ke foaki. 'Oku 'i ai ha ngaahi ngāue ke fai. 'Oku 'i ai ha ngaahi laumālie ke fakamo'ui.”

Mei he "First Presidency Christmas Devotional," *Ensign*, Feb. 2001, 73.

Ko e Fāmilí Ko e Konga ia 'o e Palani 'a e Tamai Hēvaní

Te ke lava 'o faka'aonga'i e lēsoni mo e 'ekitivitī ko 'enī ke 'ilo lahi ange ai ki he kaveinga 'o e Palaimelí 'i he māhina ní.

Oku fakamatala 'a e Tohi 'a Molomoná kau ki ha tangata faiangahala na'e ui ko 'Amalekaia. Na'e loto ke ne faka'auha 'a e Siasí mo pule'i 'a e kakai Nifái 'o hoko ko honau tu'i.

Ko e 'Eikitau ko Molonái ko ha taki to'a mo angatonu 'o e kautau 'a e kakai Nifái. Na'e fie ma'u 'e he 'Eikitau ko Molonái ke fakamanatu ki he kakaí hono mahu'nga ke malu'i honau fāmilí mo 'enau tui fakalotú. Na'á ne hae hono koté 'o 'ai ia ko ha fuka pe faka'ilonga. Na'á ne tohi ai 'a e ngaahi lea ko 'enī:

"Ko e fakamanatu ki hotau 'Otuá, mo 'etau lotú, mo e tau'atāinā, mo

'etau melinó, ko hotau ngaahi uaiifí, mo 'etau fānaú."

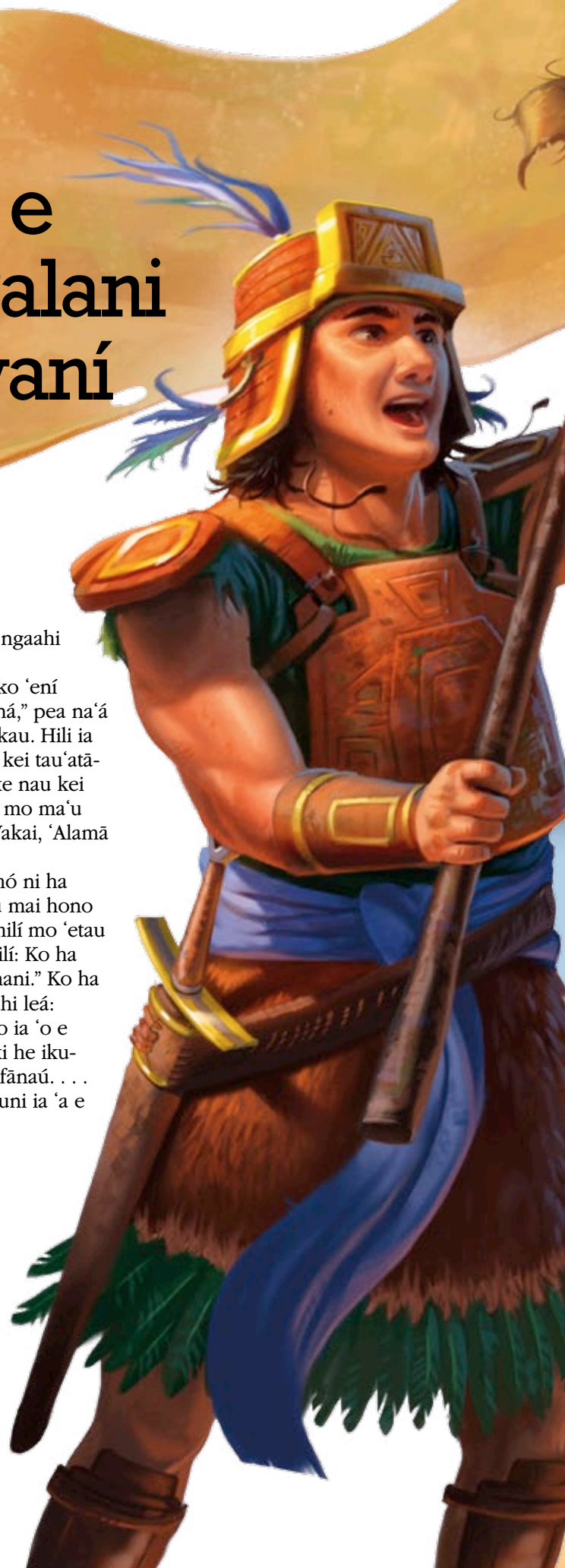
Na'á ne ui 'a e fuka ko 'enī "ko e fuka 'o e tau'atāinā," pea na'á ne ha'i ia ki ha mui'i 'akau. Hili ia pea tū'ulutui 'o lotu ke kei tau'atāina 'a e kakaí koe'uhí ke nau kei lava 'o lotu ki he 'Otuá mo ma'u 'Ene ngaahi tāpuakí. (Vakai, 'Alamā 46:3–18.)

'Oku tau ma'u he 'ahó ni ha me'a ke ne fakamanatu mai hono mahu'inga 'o hotau fāmilí mo 'etau tui fakalotú. "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani." Ko ha ni'ihī 'eni 'o hono ngaahi leá:

"Ko e fāmilí ko e uho ia 'o e palani 'a e Fakamo'uí ki he iku'anga ta'engata 'o 'Ene fānaú. . . . Ko e fāmilí ko e tu'utu'uni ia 'a e 'Otuá." ■

Ngaahi Fakakaukau ki he Talanoa Faka-Fāmilí

Te mou lava 'o lau fakafāmilí fakataha 'a e "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani." Te mou toe lava foki 'o talanoa ki ha ngaahi founga te mou lava ai 'o ngāue fakataha ke fakamālohia homou fāmilí. Hili ia pea te mou lava 'o fili ha taha 'o e ngaahi founga ko iá mo fokotu'u ha palani ke ngāue'i ai.

TO'CHEMĀ: TĀ FAKATĀTAĀ'I 'E BRANDON
DORMANI; TO'OMATA'U: TĀ FAKATĀTAĀ'I 'E
RACHEL HOFFMAN-BAYLES

Hivá mo e Folofolá

- "Ko e Fāmilí ke Ta'engata,"
Ngaahi Himi, 192
- 'Alamā 46:3–18

**'Ekitiviti Fuka
Fakafāmilí**

Faka'aonga'i ha konga pepa pe
tupenu ke ngaahi ha fuka 'okú ne
fakafofonga'i homou fāmilí. Ngāue
'aki ha ngaahi peni mata lalahi pe
kala ke tā ha ngaahi me'a 'oku
mahu'inga ki homou fāmilí.

Tānaki atu ha kupu'i lea pe ha
lea 'okú ne fakafōtunga e ongo
'a e kau mēmipa homou fāmilí

fekau'aki mo 'enau tui kia Sīsū Kalaisi
mo e Tamai Hēvaní pe kau ki he ngaahi
tāpuaki 'o e hoko ko ha fāmilí.

Ngaahi Faingata'a 'i Mīsulí

Fai 'e Jennifer Maddy

Ha'u ke tau vakai 'i ha feitu'u mahu'inga 'i he hisitōlia 'o e Siasí!

Na'e hoko 'a e fononga mei Ketilani 'i 'Ōhaiō, ki Tau'atāina 'i Mīsulí, ko ha fononga lōloa mo faingata'a kia Siosefa Sāmita. Na'e fononga saliotē, vaka 'i he kanalí, pea 'i ha saliotē totongi. 'I he maile 'e 250 (402 km) faka'osí, na'e pau ai ke lue-lue! Ka na'e folofola ange 'a e 'Eikí kiate ia ke 'alu ki Mīsuli ke fokotu'u 'a e kolo ko Saioné, pea na'e talangofua 'a Siosefa.

Na'e kamata tū'uta atu mo ha kau

mēmipa kehe 'o e Siasí ki Mīsuli 'i he 1831. Na'a nau palau 'a e kelekelé, langa ha ngaahi fale, pea mo utu 'a e ngoué.

'I he faka'au ke toe tokolahi ange e kāingalotu 'o e Siasí ne hiki ki Tau'atāina 'i Mīsulí, ne kamata ke hu'uhu'u mo 'ita ha ni'ihī 'o e kakai na'e 'osi nofo aí. Na'e 'ohofi 'e ha kau fakatanga 'a e ngaahi 'api 'o e Kāingalotú mo tu'utu'uni ke nau mavahe. ■

'Oku fakahaa'i 'e he fakatātā ko 'eni 'i he senitā takimamata 'i Tau'atāinā 'a e femo'uekina 'a e Kāingalotú 'i honau ngaahi fale 'akáu.

Na'e fokotu'u 'e Uiliani W. Felipisi ha fale paaki 'i Tau'atāina, 'o ne pulusi ai ha nusipepa. Na'á ne toe pulusi foki mo ha ngaahi peesi 'o e Tohi 'o e Ngaahi Fekauú, 'a ia na'e 'i ai ha ní'ihí 'o e ngaahi fakahā na'e fai 'e he 'Eikí ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá. 'Oku ma'u he 'ahó ni 'a e ngaahi fakahā ko 'eni 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá.

FALE FAKAPŌPULA LIPETĪÍ

Na'e takipōpula 'i he fa'ahita'u momoko 'o e 1838 'a Siosefa Sāmita mo ha kau taki kehe 'e toko nima 'o e Siasí 'i ha tukuaki'i loi pea 'ave ki he Fale Fakapōpula Lipetīí. Ko e fale fakapōpula na'e fakapo'uli, 'uli, mo fu'u momoko, pea na'e 'ikai ke ma'u 'e he kau pōpula ha sipi kafu māfana fe'unga pe ha me'akai lelei. Ko e Fale Fakapōpula Lipetīí na'e matolu hono holisi maká. Ko e loki 'i 'olungá na'e ma'u ia 'e he pule pōpula mo hono fāmīlī, pea ko e loki 'i laló—'a e "lalo falé"—ma'á e kau pōpula. Ko e hū'anga pē ki loto mo tu'a 'i he lalo falé ko ha ki'i matapā he falikí.

Na'e folofola 'a e 'Eikí lolotonga e 'i he fale fakapōpula 'a e Palōfita, "Oua te ke manavahē ki he me'a 'e lava 'e he tangatá ke faí, koe'uhí he 'e 'iate koe 'a e 'Otuá 'o ta'engata pea ta'engata" (T&F 122:9).

Kuo toe langa 'e he Siasí 'a e fale fakapōpula mei ha ní'ihí 'o e ngaahi maka ne toe ngaohi pea langa takai mo ha senitā takimamata ai. 'Oku ō mai ha kau 'a'ahi tokolahi he 'ahó ni ke mamata 'i he feitu'u na'e ma'u ai 'e he palōfita 'a e 'Otuá ha ngaahi fakahā fakanonga 'i he lolotonga 'ene nofo pōpula.

KO 'ETAU PĒSÍ

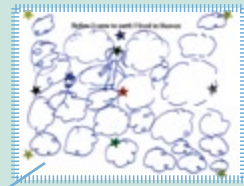
'Oku sa'ia 'a Likato O., ta'u 3, mei Meki-sikou ke tokoni. Ko e Tokonaki kotoa pē, 'oku tokoni ai ki he'ene mātu'ā, fakataha mo hono ki'i tuofefine ko 'Ōleā, 'i hono tafi 'o e fale 'oku fakataha ai hono koló ki he houalotu sākalamēniti. 'Okú ne malimali—'o 'ikai ngata pē 'i he lotú ka 'i 'api foki.

Loi P., ta'u 7, Kemipōtia

'Oku ou sa'ia ke 'alu ki he lotú pea ki he'eku kalasi Palaimeli. 'Oku ou ako 'eni ke laukonga, pea 'oku ou sa'ia 'i he ngaahi talanoa 'o e Tohi 'a Molomoná. 'Oku ou sa'ia mo hoku ki'i tuofefine si'i ke tokoni ki he'ema fa'eé. 'Okú ma sa'ia ke lau e kongá 'a e fānaú 'i he Liahoná. 'Okú ma fakatou lotua 'a Palesiteni Monisoni mo Sisitā Monisoni. **'Alisoni A., ta'u 6, mo Uana A., ta'u 3, 'Asenitina**

'Oku ako 'a e fānau 'o e Palaimeli he Kolo Sia-ngisoni he Vahefonua Menitavili, 'i Samaika 'i 'Initia Hihifo ki he Fakamo'ui mo feinga ke muimui He'ene sipingá 'aki 'enau papitaiso mo teuteu ke ō ki he tempalé.

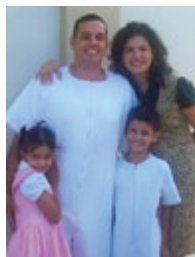

Ngueni L., ta'u 7, Kemipōtia

Na'e fai 'e Malia K., ta'u 4, mei Palāsilá ha malanga 'i he houalotu sākalamēniti 'o fakatumutumu ai 'a e taha kotoa 'i he'ene lau ma'uloto 'a e Ngaahi Tefito 'o e Tui 'e 13

'o 'ikai ngalo ha fo'ia lea 'e taha. 'Oku pehē 'e he palesiteni Palaimeli 'a Maliā 'oku lotu tāuma'u 'a Malia, mo fakamo'oni 'i 'a Sīsū Kalaisi.

Ko Lenato mo hono fāmilí 'i hono papitaisó

Na'e 'a'ahi 'emau Palaimeli 'i ha 'aho 'e taha ki he Tempale Sao Paulo Palāsilá. Na'e faka'ofó'ofa ange 'a e ngoué 'i ha toe ngoue kuo faifaiangé peá u mamata ai. Ne mau ako 'oku makatú'unga 'i he ngaahi fuakava 'oku tau fai 'i he tempalé, 'a 'etau lava ke mo'ui mo hotau ngaahi

fāmilí 'i he kotoa 'o 'itāniti. Na'e lea e palesiteni 'o e tempalé kiate kimautilu 'i he loki talitali, 'a ia ná'a mau mamata ai 'i ha ngaahi tā-valivali faka'ofó'ofa. Na'á ku ma'u ha ongo mātu'aki māfana mo fiefia, pea na'e talamai 'e he'eku fa'eé ko e Laumālie Mā'oni'oni ia he'ene fakamo'oni mai kiate au ko e me'a na'á ku akó 'oku mo'oni. Na'á ku ma'u ha fakamo'oni ko e tempalé ko e fale ia 'o e 'Eikí. **Lenato B., ta'u 8, Palāsilá**

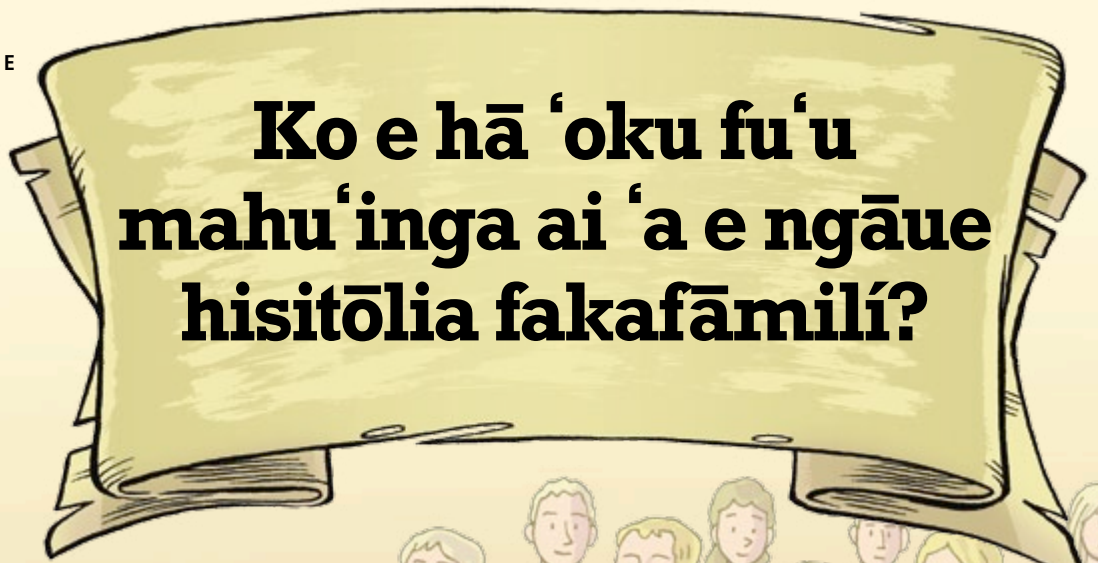

'Oku mātu'aki faka'ofó'ofa 'a e tempalé 'i he tafa'aki ki tu'á—'oku lahi ai e ngaahi matala'i'akaú. Ka 'i he taimi na'e sila 'i ai au ki hoku fāmilí, na'á ku fakatokanga 'i 'oku toe faka'ofó'ofa ange 'a loto. **Nikolasi M., ta'u 5, Kolomupia**

Fai 'e 'Eletā
David A. Bednar

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá

*Ko e kau mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ko
e kau fakamo'oni makehe 'o Kalaisi.*

Na'e fakahā 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmītā ko hotau "fatongia ma- 'ongo'onga taha 'i he māmaní . . . ke tau fekumi ki hotau kau pekiá."¹

Ko e hisitōlia fakafāmilí ko ha konga mahu'inga ia 'o e ngāue 'o e fakamouí mo e hakeaki'í.

'Oku tau ma'u 'a e fatongiá ko ha fua- kava ke kumi 'etau ngaahi kuí mo 'oange kiate kinautolu 'a e ngaahi ouau fakahaofi 'o e ongoongoleléi.

'Oku ou fakaafe'i atu e to'u tupu 'o e Siasí ke nau ako pea a'usia e Laumālie 'o 'Ilaisiá.²

'Oku ou pou pou atu ke mou ako, fe- kumi ki ho'omou ngaahi kuí, pea teuteu'i kimoutolu ke fai 'a e papitaiso fakaafongā 'i he fale 'o e 'Eikí ma'a ho'omou ngaahi kui kuo pekiá."

'I ho'omou tali 'i he tui 'a e fakaafe ko 'ení, 'e liliu homou lotó ki he ngaahi tamaí.

'E tupulaki 'a ho'omou 'ofa mo e hounga'ia 'i ho'omou ngaahi kuí.

'E malu'i kimoutolu 'i ho'omou kei to'u tupú pea 'i ho'omou mo'uí kotoa.

'E mālohi mo tu'uloa ange ho'omou fakamo'oni mo ho'omou ului ki he Fakamo'uí. ■

To'o mei he "E Liliu 'a e Loto 'o e Fānaú," Liahona, Nōvema 2011, 24–27.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesitenu 'o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 550.
2. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 2:1–2.

TĀ FAKATĀTAI 'E ADAM KOFORD

Ko e Holoholo'anga Talanoá

*Ko hai na'á ne 'ilo 'e iku ha ngaahi talanoa
lahi 'o takatakai 'i ha holoholo'anga pē 'e taha?*

Fai 'e Kay Timpson

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

*"Fānau ta fekumi ki hotau kā-
ingá, manatua kinautolu ma'u pē"*
(*"Mo'oni meia 'Ilaisiá,"* Ciahona,
'Okatopa 2001, 10–11).

Na'e punopuna atu 'a Keiti
'i he saitiuoká ki he fu'u
'oke honau tuliki halá. Na'e
'ai 'e he fu'u 'akau motuá ke 'ilongo-
fua 'a e fale 'o Nená.

Hangē ko e angamahení, na'e
tangutu 'a Nena 'i hono loto falé 'o
fi mo tuitui fakalongolongo pē ha
ngaahi konga tupenu lanu maama.
Na'e teuteu 'aki e faliki papa ngi-
ngila 'o e fale 'o Nená ha ngaahi
holoholo'anga faka'ofa'ofa na'e
ngaohi pē 'e Nena.

Ne pehē atu 'a Nena 'i he hū mai
'a Keití, "Mālō e lelei, 'ofa'anga."
Na'e 'ikai hano taimi kuó na tala-
noa kau ki he me'a ne ui 'e Nena
ko e "ngaahi 'aho fuoloá." Na'á na
vakai fakataha ki he ngaahi tā ta'e-
fakalanú. Na'e sai'ia taha 'a Keiti
ke mamata ki he ngaahi vala mo e
ngaahi ākenga 'ulu ne 'ai 'e hono
kāingá 'i he'enua kei talavou.

Na'e talaange 'e Nena mo māpu-
hoi, "Na'e mātu'aki kehe ia 'i he
taimi ko iá." "Okú ke 'ilo, na'e 'ikai
ke 'i ai ha'amau kā pe TV pe telefoni
to'oto'o."

Na'e 'ikai mei lava 'a Keiti 'o
fakakaukau atu ki ha'ane luelue ki
he feitu'u kotoa peé. "Nena, ko e
hā na'á ke fai ke ke fiefia ai?" Ko e
fehu'i ange ia 'a Keití.

"Na'a mau manako ke hiva faka-
taha. Na'a mau takatakai 'i he pianó
he efiafi 'o hiva 'i 'emau ngaahi hiva

manakoa tahá. Na'a mau fa'a hiva
he taimi 'e ni'ihí 'o fā homau le'ó!
Ko ha taimi fakafiefia ia."

Ne sio 'a Nena ki he loto 'ata-
'ataá 'o hangē te ne lava 'o toe
fakafoki mai e ngaahi ta'ú 'o toe
mamata ki aí.

Na'e tangutu pē 'a Keiti 'ofi ki he
takainga holoholo'anga ne tāupe
hifo he funga 'o Nená. Na'á ne faka-
totolo hifo e ngaahi matatuitui faka-
'ofa'ofa 'aki hono 'ulu'ulutuhú.

Pehē ange māmālie leva 'a Nena,
"Na'á ku fakakaukau, te ke fie
ngaahi ha'o holoholo'anga lālanga
pē 'e koe?"

Puna 'a Keiti ki 'olunga 'o pasi-
pasi hono nimá.

"Te u sai'ia ai, Nena! Te ta lava 'o
kamata he 'ahó ni?"

Kata 'a Nena. "Oku 'i ai ha me'a
'oku fie ma'u ke ke 'uluaki fai. Foki
ki 'api 'o tākaki e ngaahi vala motu'a
te ke lavá 'o kosi fakalōloa ia."

Ki'i 'ā'ā ange hono matá pea pu-
nou atu kia Keiti, le'o si'i hono le'ó
'o hangē 'okú ne talaange ha me'a
fakapulipulí.

"Ko e me'a ia 'okú ne 'ai e kāpetí
ke makehé. Pea koe'uhí 'oku ngaohi
ia mei he tupenú, 'e lava 'e he kā-
petí ke ne tala e talanoa ho'o mo'uí.
'Oku tatau 'a e fo'i fe'unu kotoa pē
mo ha vahe 'i ha tohi fekau'aki mo
koe. 'E lava 'ete vakai ki he tupenu
'o ha kofu motu'a 'o tokoni ke ke
manatu 'i 'a e ngaahi feitu'u na'á ke
tui aí pea mo e me'a na'á ke fai 'i
ho'o tui iá."

Na'e 'ā'ā lelei hake 'a e ki'i mata
'o Keití. Na'e tuhu ki he holoholo-
'anga na'e lālanga 'e Nená.

"Okú ke manatu 'i e me'a kotoa

fekau'aki mo e tupenu he holoholo-
'anga ko 'enī?"

Malimali 'a Nena. "Oku ou 'ilo!
Ko e kongā kulokulá mei he kofu
na'á ku tui 'i hono fā'ele'i koé. 'Oku
ou manatu ki he falala atu hoku ihú
ki he matapā sio'atá ke u sio lelei
atu kia koé. Na'á ke kei lanu pingiki
mo mingimingi."

Ne kata fakataha 'a Keiti mo Nena
'i he hoko atu 'a Nena ke fakamatala
kia Keiti 'a e ngaahi talanoa mei he
kāpetí. Ko 'ene a'u atu pē 'a Keiti ki
'api he pō ko iá, ne na tuku mavahe
leva mo Mamā e ngaahi vala motu'a
'e lava ke faka'aonga 'i 'e Keití.

'I he 'aho hono hokó, ne 'ave
leva 'e Keiti 'a e valá ki he fale 'o
Nená. Ne fakahinohino ange leva
'e Nena kia Keiti e founga ke kosi
ai e tupenú ki ha ngaahi kongā
lōloá, pea tuitui fakataha leva e
ngaahi fe'unú.

Ne ngāue 'a Keiti he kāpetí 'i he
'osi 'a e akó he 'aho kotoa pē 'i he
fale 'o Nená.

Na'e tupu māmālie 'a e kāpetí. 'I
he fakalau atu e ngaahi ahó, ne ako
ma'uloto 'e Keiti ha ngaahi me'a lahi
mei he ngaahi talanoa 'a Nená. 'I he
ngaahi 'aho 'e ni'ihí ko ia ia na'e lahi
'ene fai e ngaahi talanoá kia Nená.

Hili ha'ane tākaki atu ha kongā
lanu pulú 'i ha 'aho 'e taha ki he kā-
petí, 'a ia na'e hoko ko hano talau-
sese manako, ne olo'i 'e Keiti hono
'aofinimá 'i he fe'unu fakalanulanú.

"Okú ke pehē kuo mei 'osi 'a e
kāpetí?" Ko e fehu'i ange ia 'e Nena,
mo sio hake mei he'ene ngāue.

Pehē ange 'a Keiti mo malimali,
"Te'eki ai." Na'e 'ikai teitei loto ia
ke 'osi hono taimi mo Nená. ■

FETONGI TALANOA FAKAFĀMILÍ

Ne tokoni e holoholo'anga lanu faka'ofu'ofa 'a Nená ke ne vahevahe 'a e ngaahi talanoá mo Keiti (vakai, peesi 66–67). Ko ha va'inga 'eni 'e lava 'o tokoni ki he kau mēmipa ho fāmīlī ke nau fefakamatala'aki ha ngaahi talanoa!

Te ke fie ma'u:

- Ha ngaahi me'a lanu taha. Feinga ke ma'u ha lanu kehekehe 'e ono pe lahi ange. Te ke lava 'o faka'aonga i ha ngaahi fo'i fakama'u, patapata ne vali, pe lole fakalanu.
- Ha kato ke fa'o ai e ngaahi me'a.

Me'a ke fai:

1. Faka fonu e saati 'i he kongá ki lalo 'o e peesi ko 'eni 'aki ha'o hiki 'e lanu 'o e me'a takitaha he tafa'aki 'o e fehu'i takitaha.
2. 'Ai e kau mēmipa 'o e fāmīlī ke nau tangutu fuopotopoto. Fa'o e fanga ki'i me'a ki he loto kató.

3. Paasi takai 'a e kató 'i he siakalé. 'Ai ke nau fetongitongi 'i hono to'o ha me'a mei loto mo tali e fehu'i 'oku hoa mo e lanu 'o e me'a ne nau filí. Hokohoko atu pē kae 'oua kuo 'ikai ha toe me'a ke fili.

SAATI FETONGI 'O E TALANOA FAKAFĀMILÍ

Te ke lava 'o manatu'i e ngaahi talanoa kehekehe na'e fai 'e he kakaí ki he lanú takitaha?

Lanú:

Fehu'i:

	Fakamatala mai kau ki ho kaungāme'a lelei tahá.
	Ko e fē ha taimi na'á ke to'a ai?
	Fakamatala mai kau ki ha me'a ngalivale pe fakamā na'e hoko kiate koe.
	Ko e hā 'a e talanoa folofola 'okú ke sai'ia taha aí? Ko e hā hono 'uhingá?
	Fakamatala mai kau ki ha ngāue fakaako na'e fakaoli ke ngāue ki ai.
	Kapau te ke lava 'o liliu ki ha fa'ahinga monumanu, ko e hā e manu ko iá pea mo hono 'uhinga 'okú ke fili aí?

Mālō e lelei, ko 'Elika au mei 'Ela Salavatoa

Ko hoku hingoá ko 'Elika Z. 'Oku ou nofo he kolo ko Seni Salavatoá 'i 'Ela Salavatoa, pea 'oku ou sai 'ia he teuteu e ngaahi hingoá ki he ngaahi ouau 'o e tempalé.

Na'e kole e kau fafine 'o e Fine'ofa 'i homau koló pe te u fie ako hono fakahoko-hoko fakamotu'a lea e ngaahi hingoá 'i he polokalama FamilySearch. Na'á ku fie tokoni. Na'e toe fie ma'u foki au 'e he'eku fa'éé ke u tokoni, ko ia ne ma kamata ako fakataha leva e founa fakahokohoko fakamotu'aleá.

'I he'eku fuofua kamatá, na'e 'aho kato 'eku fakahokohoko 'a e hingoa pē 'e hivá. Ka ko e taimi ní, hili 'eku ngāue mālohi mo akoakó, te u lava 'o fakahokohoko ha hingoa 'e 300 he 'aho pē taha.

'Oku ou fa'a fakamoleki ha taimi 'i he fakahokohoko 'o e ngaahi hingoá 'i he 'osi 'eku ngāue fakaako mei 'apí. Kiate au, 'oku ifo 'a e fakahokohoko fakamotu'aleá 'o tatau mo e va'ingá pe mamata TV. Ka 'oku ou 'ilo 'oku 'i ai hano taumu'a lelei ange.

'Oku ou 'ilo kuo tāpuaki'i au 'e he Tamai Hēvaní 'aki ha faingamālie ke tokoni 'i hono teuteu 'o e ngaahi hingoá ki he ngaahi ouau fakatemipale 'o ha ngaahi kui Salavatoa 'e 2,000 tupu 'i he maama tatali-anga 'o e ngaahi laumālié.

'Oku Ui 'e Sīsū 'Ene Kau Ākongá

Fai 'e Margo Mae
Mei he Luke 5:1–11.

Ko Saimone mo 'Aniteluú
ko ha ongo tautehina toutai.
'I ha pō 'e taha, ne toutai
ai 'a Saimone mo 'Anitelū
he poó kakato ka na'e
'ikai ma'u ha mata'i ika.

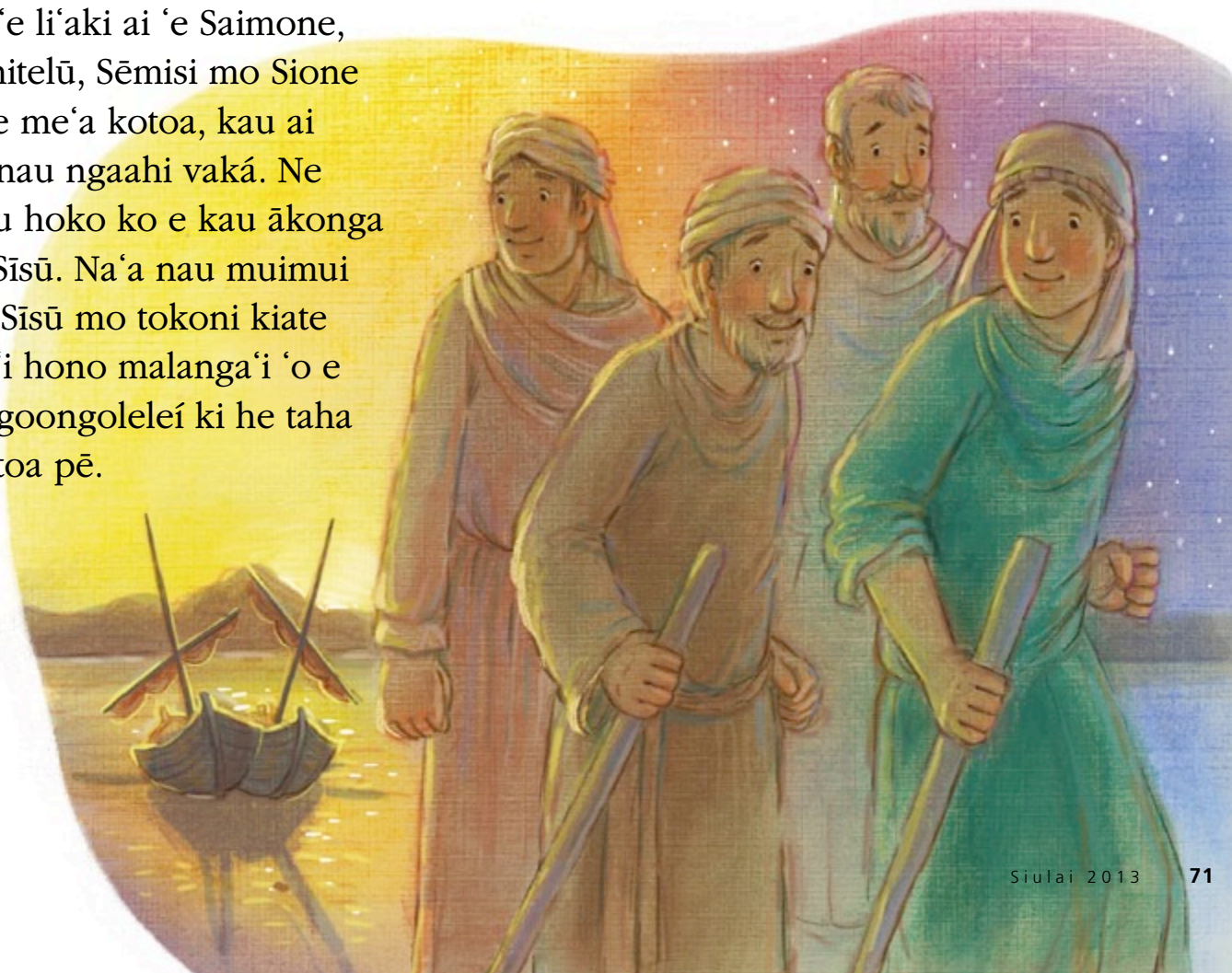
Na'e 'i he vaka 'o Saimoné 'a Sīsū. Na'á
ne folofola ange ki he ongo tautehiná
ke toe 'a'au hona kupengá ki tahi. Ko e
taimi na'á na fusi hake ai hona kupengá,
na'e fonu ia 'i he iká!

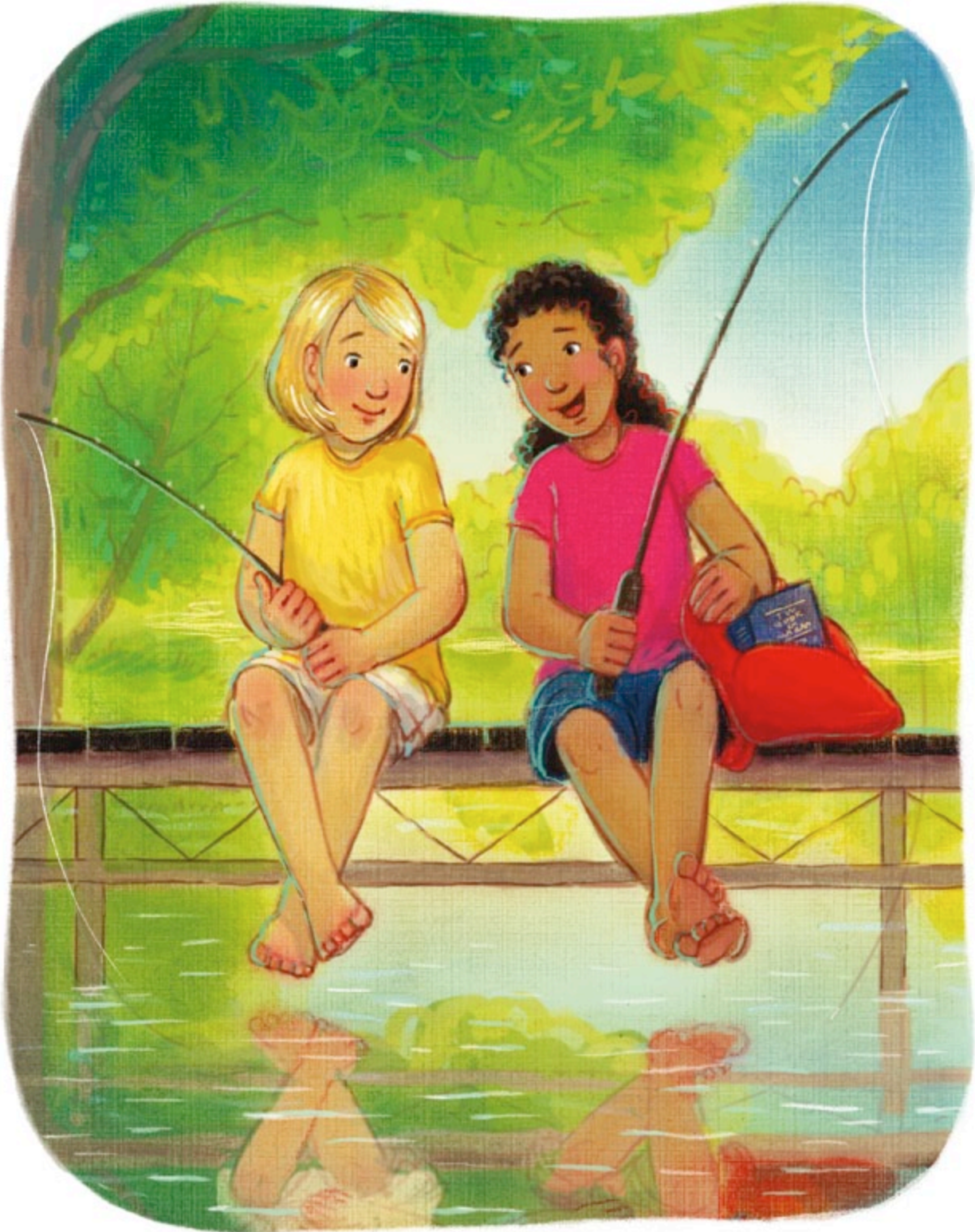

Ne ui leva 'e Saimone mo 'Anitelū hona ongo kaungāme'a ko Sēmisi mo Sioné ke na tokoni 'i hono hu'i e kupengá ki hona vaká. Na'e lahi fau 'a e iká 'o fakafonu ai ha vaka 'e ua! Na'e fakahā 'e Sīsū ki he kau tangatá kapau te nau muimui 'iate Ia, te nau toutai'i ha fa'ahinga me'a 'oku lelei ange 'i he iká. Te nau hoko ko e kau toutai tangata.

Na'e li'aki ai 'e Saimone, 'Anitelū, Sēmisi mo Sione 'a e me'a kotoa, kau ai honau ngaahi vaká. Ne nau hoko ko e kau ākongá 'a Sīsū. Na'a nau muimui 'ia Sīsū mo tokoni kiate Ia 'i hono malanga'i 'o e ongoongoleleí ki he taha kotoa pē.

Pea hangē tofū pē ko ha taha toutai 'okú ne taki mai e iká ki he kupengá, te tau lava 'o tokoni ke 'omi 'a e kakaí ki he ongoongoleléi 'aki ha'atau hoko ko ha kau fa'ifa'itaki'anga lelei mo ako'i kinautolu kau kia Sísū. Te tau lava mo kitautolu 'o hoko ko ha kau toutai tangata! ■

‘OKU UI E SĪSŪ ‘ENE KAU ĀKONGĀ

“Pea pehē ‘e Sīsū kia Saimone, ‘oua ‘e manavahē; ngata heni, te ke toutai tangata.

“Pea . . . na’a nau lí’aki kotoa pē, ‘o muimui kiate ia” (Luke 5:10–11).

NGAAHI ONGOONGO 'O E SIASÍ

Vakai, news.lids.org ke ma'u ha ngaahi ongoongo mo ha ngaahi me'a lahi ange 'oku hoko 'i he Siasí.

Kau Palesiteni Faka-Misiona Fo'ou kuo Uiu'i ke Ngāue

Kuo uiu'i 'e he Siasí 'a e kau palesiteni fakamisiona fo'ou ko 'ení, ke nau kamata ngāue 'i he ngaahi feitu'u kuo vahe kinautolu ki aí he mahiná ni.

MISIONA	PALESITENI FO'OU
Alabama Birmingham	Richard D. Hanks
Angola Luanda	Danny L. Merrill
Argentina Buenos Aires North	David S. Ayre
Argentina Buenos Aires South	Larry L. Thurgood
Argentina Comodoro Rivadavia	Mark F. Rogers
Argentina Córdoba	Rubén V. Alliaud
Argentina Posadas	Lee R. LaPierre
Arizona Gilbert	K. Brett Nattress
Arizona Mesa	Kirk L. Jenkins
Arizona Scottsdale	Karl R. Sweeney
Arizona Tempe	James L. Toone
Armenia Yerevan	J. Steven Carlson
Australia Brisbane	Lon E. Henderson
Australia Melbourne	Cory H. Maxwell
Australia Sydney North	Philip F. Howes
Australia Sydney South	Larry J. Lew
Bolivia La Paz	Julián A. Palacio
Bolivia Santa Cruz	Jason A. Willard
Bolivia Santa Cruz North	Richard C. Zambrano
Botswana Gaborone	Merrill A. Wilson
Brazil Curitiba	Anderson M. Monteiro
Brazil Curitiba South	Leonel R. Fernandes
Brazil Fortaleza East	Carlos Fusco
Brazil Goiânia	David Kuceki
Brazil João Pessoa	Izaías P. Nogueira
Brazil Juiz de Fora	Luciano Cascardi
Brazil Londrina	C. Alberto de Genaro
Brazil Natal	Saulo Soares
Brazil Piracicaba	Kennedy F. Canuto

MISIONA	PALESITENI FO'OU
Brazil Ribeirão Preto	Mauro T. Brum
Brazil Santa Maria	Adalton P. Parrela
Brazil Santos	Celso B. Cabral
Brazil São Paulo West	José Luiz Del Guerso
California Bakersfield	James M. Wilson
California Carlsbad	Hal C. Kendrick
California Irvine	Von D. Orgill
California Long Beach	Ryan M. Tew
California Los Angeles	David N. Weidman
California Rancho Cucamonga	Bruce E. Hobbs
California Redlands	Daniel J. Van Cott
Canada Edmonton	Larry G. Manion
Canada Montreal	Victor P. Patrick
Chile Antofagasta	Craig L. Dalton
Chile Concepción	Kent J. Arrington
Chile Rancagua	Thomas R. Warne
Chile Santiago South	David L. Cook
Chile Santiago West	José A. Barreiros
Colombia Barranquilla	Kent R. Searle
Colorado Denver South	J Blake Murdock
Colorado Fort Collins	Kelly W. Brown
Czech/Slovak	James W. McConkie III
Democratic Republic of the Congo Kinshasa	W. Bryce Cook
Ecuador Guayaquil South	Maximo C. Torres
Ecuador Guayaquil West	Jorge Dennis
Ecuador Quito North	Brian A. Richardson
El Salvador San Salvador East	David L. Glazier
El Salvador San Salvador West/Belize	Kai D. Hintze
England Leeds	Graham Pilkington
Florida Jacksonville	Paul W. Craig
Florida Orlando	Michael J. Berry
Florida Tallahassee	Bradley J. Smith
Florida Tampa	Mark D. Cusick
Georgia Macon	Brent T. Cottle
Ghana Accra West	Norman C. Hill

MISIONA	PALESITENI FO'OU
Guatemala Cobán	John F. Curtiss
Guatemala Retalhuleu	Johnny F. Ruiz
Hawaii Honolulu	Stephen R. Warner
Honduras San Pedro Sula East	Norman S. Klein
Honduras San Pedro Sula West	James M. Dester
Idaho Boise	John Winder
Idaho Nampa	Stuart B. Cannon
Idaho Twin Falls	Glen R. Curtis
Illinois Chicago	Paul S. Woodbury
Illinois Chicago West	Jerry D. Fenn
India Bangalore	David M. Berrett
Indiana Indianapolis	Steven C. Cleveland
Indonesia Jakarta	Christopher L. Donald
Iowa Des Moines	John R. Jensen
Italy Milan	Bruce L. Dibb
Italy Rome	Michael Waddoups
Jamaica Kingston	Kevin G. Brown
Japan Nagoya	Kazuhiko Yamashita
Japan Tokyo South	Takashi Wada
Kansas Wichita	Michael L. Bell
Kenya Nairobi	Gary C. Hicken
Korea Daejeon	Yong-In S. Shin
Korea Seoul South	Marshall R. Morriss
Liberia Monrovia	Roger L. Kirkham
Marshall Islands Majuro	Thomas L. Weir
Mexico Aguascalientes	Juan Villarreal
Mexico Cancún	Dale B. Kirkham Jr.
Mexico Chihuahua	Ulises Chávez
Mexico Ciudad Juárez	Rodolfo Derbez
Mexico Ciudad Obregón	Mauricio Munive
Mexico Culiacán	Jesús Velez
Mexico Mérida	Sergio A. Garcia
Mexico Mexico City Chalco	Jerald D. Crickmore
Mexico Mexico City East	Sergio M. Anaya
Mexico Mexico City Northwest	Brad H. Hall
Mexico Mexico City West	George F. Whitehead
Mexico Monterrey East	Larry C. Bird

MISIONA	PALESITENI FO'OU
Mexico Pachuca	Andrew E. Egbert
Mexico Querétaro	Javier L. Mejorada
Mexico Reynosa	Abelardo Morales
Mexico Saltillo	L. Fernando Rodriguez
Mexico Villahermosa	Israel G. Morales
Michigan Detroit	Nolan D. Gerber
Missouri St. Louis	Thomas W. Morgan
Mongolia Ulaanbaatar	Joseph P. Benson
Nevada Las Vegas West	Michael B. Ahlander
New Hampshire Manchester	Philip M. Stoker
New Mexico Albuquerque	Steven J. Miller
New York Rochester	Arthur R. Francis
New Zealand Hamilton	Charles A. Rudd
Nicaragua Managua North	Monsop Collado
Nicaragua Managua South	Bryan G. Russell
Nigeria Benin City	Akingbade A. Ojo
Nigeria Enugu	Freebody A. Mensah
Nigeria Lagos	Richard K. Ahadjie
Ohio Cincinnati	John P. Porter
Oklahoma Oklahoma City	Stewart R. Walkenhorst
Oregon Salem	Michael R. Samuelian
Panama Panama City	Curtis Carmack
Papua New Guinea Lae	Mark P. Peteru
Paraguay Asunción North	Garn H. McMullin
Pennsylvania Philadelphia	T. Gary Anderson
Peru Arequipa	Richard Zobrist
Peru Cusco	Robert C. Harbertson
Peru Huancayo	David Y. Henderson
Peru Iquitos	Alejandro Gómez
Peru Lima North	John R. Erickson
Peru Lima West	Blake D. Archibald
Peru Trujillo	D. Kurt Marler
Philippines Baguio	Anthony John Balledos
Philippines Butuan	Pastor B. Torres
Philippines Cagayan de Oro	Alberto C. Bulseco
Philippines Cauayan	George R. Rahlf
Philippines Cavite	Douglas C. Tye

MISIONA	PALESITENI FO'ÓÚ
Philippines Cebu East	Richard L. Tanner
Philippines Iloilo	Jaime R. Aquino
Philippines Legaspi	Jovencio A. Guanzon
Philippines Naga	L. Barry Reeder
Philippines Quezon City	Carlos Revillo
Philippines Urdaneta	William J. Monahan
Poland Warsaw	Steven C. Edgren
Puerto Rico San Juan	P. Knox Smartt III
Russia Moscow	Garry E. Borders
Russia Samara	Michael L. Schwab
Russia Yekaterinburg	Val J. Christensen
Sierra Leone Freetown	David B. Ostler
South Africa Durban	John A. Zackrisson
Taiwan Taichung	Kurt L. Blickenstaff
Texas Fort Worth	Rodney A. Ames
Texas McAllen	Fernando Maluenda
Texas San Antonio	James E. Slaughter
Tonga Nuku'alofá	Leitoni M. Tupou
Uganda Kampala	Robert F. Chatfield
Ukraine L'viv	Daniel E. Lattin
Uruguay Montevideo West	Thomas A. Smith
Utah Salt Lake City	Stephen W. Hansen
Utah Salt Lake City East	John C. Eberhardt
Utah Salt Lake City South	Robert E. Chambers
Utah St. George	John R. Center
Venezuela Valencia	Guillermo I. Guardia
Virginia Chesapeake	Alan J. Baker
Virginia Richmond	E. Bradley Wilson
Washington DC North	Peter S. Cooke
Washington Everett	Mark Bonham
Washington Federal Way	Robert I. Eaton
Washington Kennewick	Boyd S. Ware
Washington Seattle	Yoon Hwan Choi
Washington Vancouver	Derlin C. Taylor
Wisconsin Milwaukee	Raymond A. Cutler
Zambia Lusaka	Leif J. Erickson

Lea 'a 'Eletā Kuki ki he Kāingalotu mo e Kau Fiefanongo 'i 'Aivolī Kousí

Fai 'e R. Scott Lloyd
Ongoongo 'o e Siasí

Na'e folau 'a 'Eletā Kuenini L. Kuki 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ki 'Apitasani, Kouti ti 'Aivolī ('Aivolī Kousi), 'i Fēpuei 2013. Lolo-tonga e 'a'ahí na'á ne pule'i ha konifelenisi fakatakimu'a 'o e lakanga fakataula'eikí, fai ha fakataha makehe mo e kāingalotú mo e kau fiefanongó, pea 'a'ahi ki he kau 'ōfisa mā'olunga 'o e pule'angá.

Na'e folau fakataha 'a 'Eletā Kuki mo 'Eletā L. Uiteni Keleitoni 'o e Kau Palesitenisí 'o e Kau Fitungofulú; 'Eletā Sione B. Tikisoni 'o e Kau Fitungofulú, pea ko e Palesiteni 'o e 'Ēlia 'Afilika Hihifó, pea mo 'Eletā Siosefa W. Sitati 'o e Kau Fitungofulú, pea ko e Tokoni 'Uluaki 'o e Kau Palesitenisí 'i he 'Ēlia 'Afilika Hihifó.

Ko hono fakakātoa 'o e kau ma'u fakataha 'i he konifelenisi fakatakimu'a 'o e lakanga fakataula'eikí mo e kau ma'u fakataha he fakataha 'a e kāingalotú mo e kau fiefanongó na'e toko 9,693, 'a ia na'e kau ki ai e kau fiefanongo 'e toko 619. Na'e feilaulau lahi e kāingalotu tokolahi ke nau kau ki ai. Na'e pehē 'e Veisia 'Oulai Tongo 'o e Kolo Meanguí, Misiona Kouti ti 'Aivolī 'Apitasani, na'e tātānaki 'e hono fāmilí 'enau pa'angá ke nau omi 'o mamata 'i ha 'Aposetolo. Na'á ne pehē, "Na'a mau fononga mai he houa 'e 12, ka 'oku ou fiefia."

Na'e lipooti 'e he tokolahi na'a nau kau atu ki he konifelenisí 'a e fakakoloa fakafo 'o e Laumālié na'a nau fiefia aí. Na'e pehē 'e Pisope Leone Kouatio 'o e Uooti Tokui, Siteiki Kokotí, "Oku ou 'ilo na'e 'i heni mo kitautolu 'i hotau lotolotonga ha tamaio'eiki ma'ongo'onga 'a hotau Fakamo'uí."

Kuo tupulaki e memipasipi 'o e Siasí 'i Kouti ti 'Aivolī mei he fāmilí 'e taha 'i he 1984 ki he ngaahi siteiki 'e nima mo e vahefonua 'e taha he 'ahó ni.

'I he ngaahi ta'u kuo toki 'osí na'e tautautefito hono fakahaa'i e faivelenga 'a e Kāingalotu 'Aivolí 'i he 'enau ngāue 'i he hisitōlia fakafāmilí mo e ngāue fakatemipalé. 'Oku kau e ngaahi siteiki Kouti ti 'Aivolī 'e tolu mei he ngaahi siteiki 'e nimá he ngaahi siteiki 'e 25 'o e Siasí

Ko e lea 'a 'Eletā Kuenitini L. Kuki 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā ki he lauiafe na'e fakatahataha 'i 'Aпитасани, Kouti ti 'Aivolī, 'i Fēpueli.

'oku mā'olunga taha ai e peseti 'o e kakai lalahi 'oku nau fakahū ha ngaahi hingoa fakafāmilī ki he ngaahi ouau fakatemipalé lolotonga e 2012. 'I he kotoa 'o e ngaahi siteiki 'o e Siasí, 'oku ma'u 'e he Siteiki Kokotīf 'a e peseti mā'olunga taha 'o e kakai lalahi kuo nau fakahū ha ngaahi hingoa ki he ngāue fakatemipalé 'i ha taimi 'e taha pe taimi kehekehe.

'Oku kau foki ki ai mo e to'u tupū. Ko e peseti 'o e kakai kei talavou 'o 'Aivolī 'oku nau fai 'a e fakahokohoko fakamotu'aleá 'oku liunga ua hono tokolahí 'i he 'avalisi 'o e Siasí, neongo 'a e fo'i mo'oni ko ia 'oku 'ikai ha taha 'iate kinautolu 'e 'i ai ha'ane komipiuta fakatāutaha mo 'Initaneti ka kuo pau ke 'alu ki he senitā hisitōlia fakafāmilī fakasiteikí ke fai ai 'a e ngāué.

Kuo ako'i e kāingalotú ko e ngāue hisitōlia fakafāmilī ko ha konga mahu'inga ia 'o hono mo'ui 'aki e ongoongolelé. 'Oku nau ngāue mālohi ke teuteu'i ha ngaahi hingoa fakafāmilī kimu'a pea nau toki heka he pasí 'i ha fononga lōloa ki he Tempale Kana 'Akalaá—pea ko e angamahení 'oku 'ikai ko ha ngaahi hingoa si'isi'i pē 'oku 'avé, ka ko e ngaahi hingoa lahi.

Na'e poupou'i 'e 'Eletā Kuki mo 'Eletā Keleitoni 'a e Kāingalotú ke nau laka ki mu'a 'i he ngaahi tafa'aki lalahi 'e fā: ko hono fakatupulaki 'enau tui ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí, fakamālohia honau fāmilī, faivelenga 'i hono vahevahe 'o e ongoongolelé mo e ni'ihī kehé, pea hokohoko atu 'enau ngāue 'i he hisitōlia fakafāmilī fakaofó mo e ngaahi ngāue fakatemipalé. ■

Pekia 'a Frances J. Monson

“**I** he 'uluaki 'aho ne u mamata ai kia Falanisesí, ne u 'ilo'i kuó u ma'u e tokotaha totonu ke ma malí,” ko e lea ia 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni fe-kau'aki mo 'ena kaume'á.¹ Na'e tā tu'o lahi hono toutou fakapapau'i mai 'o e 'ilo ko iá 'i he mo'ui faifatongia pea mo e poupou 'a Falanisesi Pivalei Sonisoni Monisoni ki hono husepānití.

Na'e si'i pekia fiamālie pē 'a Sisitā Monisoni 'i he 'aho 17 'o Mē 2013 'i hono ta'u 85, tupu mei hono ta'u motu'á.

Neongo na'e 'ikai pē ke tohoaki'i 'e Sisitā Monisoni kiate ia e tokangá, ka na'á ne fa'a kau fakataha mo Palesiteni Monisoni he 'a'ahi ki he kau toulekeleká pea mo kinautolu ne si'i mahamahakí. Na'á ne hoko ko ha ma'u'anga ivi ki hono husepānití 'i hono ui kei talavou ke hoko ko ha pīsopé pea na'á ne ngāue fakataha mo ia 'i he'ene tokanga'i e Misiona Kānatá mei he 1959 ki he 1962. Na'e hoko atu 'ene poupou ki hono 'ofa'anga ko “Tomí” 'i hono ui ia ko ha Taki mā'olungá pea ne ngāue 'i he Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí pea mo 'ene hoko ko e Palesiteni 'o e Siasí.

Na'e pehē 'e hona 'ofefine ko Ane Monisoni Tipí, “Na'á ne 'ofa lahi he'eku tamaí pea ne 'ilo'i hono ngaahi talēnití mo e me'afokí pea na'á ne fiefia lahi ke poupou mo tokoni kiate ia ke fakatupulaki hono ngaahi talēnití.”²

Na'e fā'ele'i 'a Falanisesi he 'aho 27 'o 'Okatopa 1927, pea ko e 'ofefine ia 'o Falanisi E. Sonisoni mo Hilitā Puti Sonisoni. Na'á ne mali mo Tōmasi S. Monisoni 'i he Temipale Sōlekí 'i he 'aho 7 'o 'Okatopa 1948. Na'á ne ngāue 'i he Fine'ofá mo e Palaimelí pea na'á ne talēniti hiva, poto he tukuhuá, kae me'a tēpuú, na'á ne manako he hoko ko ha uai, fa'ē, kuifefine mo ha kuifefine ua.

Na'e fakamatala'i 'e Sisitā Tipi 'ene fa'eé ko ha taha na'e “fakafanongo ma'u pē mo fai pē ha ki'i lea ki he me'a na'á ne mei fai kapau na'á ne 'i he tu'unga tatau. . . . Na'e hoko ma'u pē 'ene tā sīpingá . . . ko e tākiekina ma'ongo'onga taha 'i he'eku mo'uí. Na'e 'ikai pē ke toe fehu'ia e me'a na'á ne tui ki aí, me'a te ne faí pea mo e me'a na'á ne 'amanaki 'e fai 'e he ni'ihi kehé. Na'á ne hoko ko e fa'ifa'itaki'anga 'o e tu'unga 'oku totonu ke a'usia 'e ha mēmipa 'o e Siasí he'ene hoko ko ha Kalisitiané.”³

© RI

Ko Palesiteni mo Sisitā Monisoni hili ha fakataha'anga 'o e konifelenisi lahi 'i 'Epeleli 2010.

Na'e pehē 'e Palesiteni Monisoni, “Kuo te'eki ai ke u 'ilo'i ha lāunga tu'o taha 'a Falanisesi koe'uhí ko hoku ngaahi fatongia faka-Siasí.” Na'á ne fakamatala'i hono hoá ko ha “fefine na'e tui mālohi mo fakalongo-longo.”⁴ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Thomas S. Monson, “Mohu Tāpuekina,” *Liahona*, Mē 2008, 111.
2. Ann M. Dibb, 'i he “Frances B. Monson, Wife of President Thomas S. Monson, Passes Away” (May 17, 2013), mormonnewsroom.org.
3. Ann M. Dibb, 'i he “Frances Monson: Through the Eyes of Daughter, Ann Monson Dibb” (Mormon Times video, May 12, 2013), ksl.com.
4. Thomas S. Monson, to'o mei he lea 'a Jeffrey R. Holland, “Palesiteni Tōmasi S. Monisoni: Molomolomuiva 'e 'i he 'Eikí,” ko ha fakalahi ki he *Liahona*, 'o Suné 2008, 8.

TAA 'I HE ANGALELEI 'A E ELIA KAUPANE MO E CHURCH NEWS

Ko hono pule'i 'e 'Eletā Niila L. 'Enitaseni (Iotomālié) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposestolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā hono tatala e maka fakamanatu e ta'u 30 'o e Siasí 'i Haití.

Kātoanga'i 'e Haití 'a e Ta'u 30 'o e Siasí

'I he ta'u 'e tolungofulu kuo 'osí 'i he kei hoko 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni—ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposestolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā—na'á ne 'a'ahi ki Haití 'o fakatāpui e fonuá ki hono malanga'i 'o e ongoongolei kuo toe fakafoki māi.

Na'e toki 'a'ahi 'a 'Eletā Niila L. 'Enitaseni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposestolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā ki Haití ke fakamanatu e 'aho ne fokotu'u ai e Siasí. Na'e pule'i 'e 'Eletā 'Enitaseni hono tatala e maka fakamanatu 'a ia 'e hoko ko ha fakamanatu tu'uloa 'o e kamata'anga 'o e Siasí 'i Haití. Na'e mamata 'a e kāingalotu na'a nau fakatahataha hake ki hono tatala 'o e maka fakamanatú ki ha pōpoaki fakatelevīsone meia Palesiteni Monisoni 'a ia na'e hiki kimu'a he kātoangá.

Tokoni 'a e Siasí ki he Ngaahi Fakatamaki 'e 100 Tupu 'i he 2012

'Oku foaki 'e he Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i he ta'u kotoa pē ha tokoni fakavavevave ki he kakai kotoa he funga 'o e māmaní 'a ia 'oku uesia 'e he ngaahi fakatamaki fakanatulá, taú, mo e hongé. Lolotonga e ta'u 2012 na'e foaki 'e he Siasí kiate kinautolu ne uesia he ngaahi fakatamaki fakanatula 'e 104 'i ha ngaahi fonua 'e 52 ha pāuni 'e laukilu 'o e me'akai, vai, vala,

nāunau fakafaito'o, nāunau haisiní, mo e ngaahi nāunau tokoni kehe pē. 'Ikai ngata aí, na'e foaki 'e ha kāingalotu ngāue tokoni 'e lauiafe ha ngaahi houa ngāue tokoni 'e 1.3 miliona.

Ko e tokoni fakatamaki lahi taha 'a e Siasí 'i he 2012 na'e fai ia kiate kinautolu na'e uesia 'i he Afā Senitíí (Hurricane Sandy) 'i he Matāfanga Fakahahake 'o e 'Iunaiteti Siteití. Makehe meia Senitíí, ko e ngaahi tokoni fakatamaki lahi taha 'a e Siasí 'i he 2012 na'e hoko ia 'i Siapani, 'Otu Motu Filipainí, mo e ngaahi feitu'u kehe 'i he 'Iunaiteti Siteití mo Sīlia.

'Atā 'a e FamilyTree ki he Kakai Kotoa Pē

Ne faka'atā e polokalama FamilyTree, ko ha fakalahi ia ki he saiti 'Initaneti FamilySearch.org 'a e Siasí kuo fuoloe e tatali ki aí, ki he kakai 'i Mā'asi 2013. 'Oku lava 'o ngāue 'aki ta'e totongi 'i he FamilySearch.org.

Ko e FamilyTree ko e fetongi ia 'o e New FamilySearch, 'a ia 'oku a'u mai ki he taimi ni ne toki lava pē 'o hū ki ai 'aki ha login memipasipi 'a e Siasí pea mo ha lea fufū.

Na'e pehē 'e Paula M. Nauta, ko e pule fakamāketi 'o e FamilySearch, 'i he taimi ní 'oku 'i ai e kau 'a'ahi kehe ki he FamilySearch.org "te nau lava ke kamata fa'u ha'anau fu'u 'akau fakafāmili (family tree) kakato 'i he 'initaneti, 'o kamata pē 'iate kinautolu pea toki hokohoko atu ki he ngaahi to'u tangata he kuohilí."

'Okú Ne Tokoni'i Au Ke u Feinga Mālohi Ange

'Oku ou sai'ia he *Liahoná!* 'Oku ou ongo'i fiefia he taimi 'oku ou lau ai iá. 'Oku ou sai'ia ke u 'alu mo ia ki he kolisí 'o foaki ki hoku kaungā-me'á. 'Oku tokoni e ngaahi fakamatala aí ke u hoko ko ha tokotaha lelei ange, ngāue fakafaifekau, pea fili 'a e totonú. 'I he taimi 'oku ou ako ai e makasiní, 'oku ou 'ilo 'oku ou feinga ke u lelei ange 'i he 'aho takitaha peá u feinga mālohi ange ke muimui 'ia Sīsū Kalaisi.

'Anasitāsia Napalasanikova, 'Iukuleini

Kāpasa Fakalaumālie mo Fakatu'asino

'Oku fakamālohia 'e he *Liahoná* 'eku fakamo'oni. Ko ha kāpasa ia—fakalaumālie mo fakatu'asino. 'Oku tokoni kiate au hono lau e lea 'a e Kau Taki Mā'olungá ke u ofi ange ai kia Sīsū Kalaisi. Pea 'i he'eku hoko ko ha faifekaú, 'oku fakafiemālie'i mo tokoni'i au 'e hono lau e ngaahi fakamo'oni 'a e Kāingalotu ului tokolahi ke u hoko ko ha tokotaha ngāue lelei 'i he ngoue vaine 'a e 'Eiki.

'Eletā Kōmani, Misiona Penini Kotonou

Fakatonutonu

'Oku pehē 'i he peesi 27 'o e *Liahona* 'o Fēpueli 'oku nofo 'a Tima 'Ivanova 'i Valativositoka, Lūsia, ka 'oku nofo mo'oni 'i 'Iulana-'Iute, Lūsia.

KO E FONONGA FAKATAHA 'I HE HALANGA 'O E 'AMANAKÍ

Fai 'e LaRene Porter Gaunt

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Ko e konga kimu'a ia 'o e fa'ahita'u failáú 'i Nāvū 'i he'eku fuofua lue 'i he Halanga 'o e 'Amanakí. Na'e lanu koula 'a e māmá pea māfana mo e malumalú 'i he'eku fononga 'i he hala 'otu 'ulu'akaú. 'I he'eku hoko ko e taha faitaá, na'á ku tokanga pē ki he vave e kamo 'eku me'a faitaá, 'ene mapuní, pea mo e maama faka'ofu na'á ne fakafonu 'eku ngaahi fo'i sio'atá.

Fāifai pea kamata ke fakafonu hoku lotó 'e he fakakaukau ki he'eku ngaahi kui ne nau fononga 'i he halanga ko 'eni. 'Uluakí ko Sēleti mo Konēliá mo 'ena tamasi'i tangata ta'u uá. Na'á ku ongo'i e momoko 'o e 'eá, ka he 'ikai fakatataua 'a e momokó ki he ngaahi tu'unga moko'i'i ne foua 'e Sēleti mo hono ki'i fāmilí he lolotonga 'enau hiki fonongá. Na'e si'i mālōlō 'a Konēliá 'i he vaha'a 'o Nāvū mo Sōlekí. Na'á ku fakakaukau ki he tangi 'a Sēleti 'i he'ene fua hake hono fohá 'o hoko atú.

Na'e 'ikai tuku 'eku faitaá 'i he fakanene-fu 'i 'e hoku lo'i matá 'eku sió, 'i he'eku manavasi'i na'a mavahe 'a e ongo 'o enau 'i aí. Fāifai peá u manatu'i 'a Sela, 'a ē na'e mavahe mo 'ene fa'ē 'i he fonó 'i he kulupu faka'osi 'o e Kāingalotú mei Nāvū. 'I ha taimi 'e taha, na'e fakafonu honau nofo'angá 'e ha Tamai Hēvani 'ofa, 'aki ha kueilí ke fafa-nga'i kinautolu. Hili ia pea nau fāifeinga atu 'i he loto fakafeta'i.

Na'e kamata ke fonu hoku lotó 'i ha ongo; na'e hangē ia kuó u tu'u fakataha mo Selá.

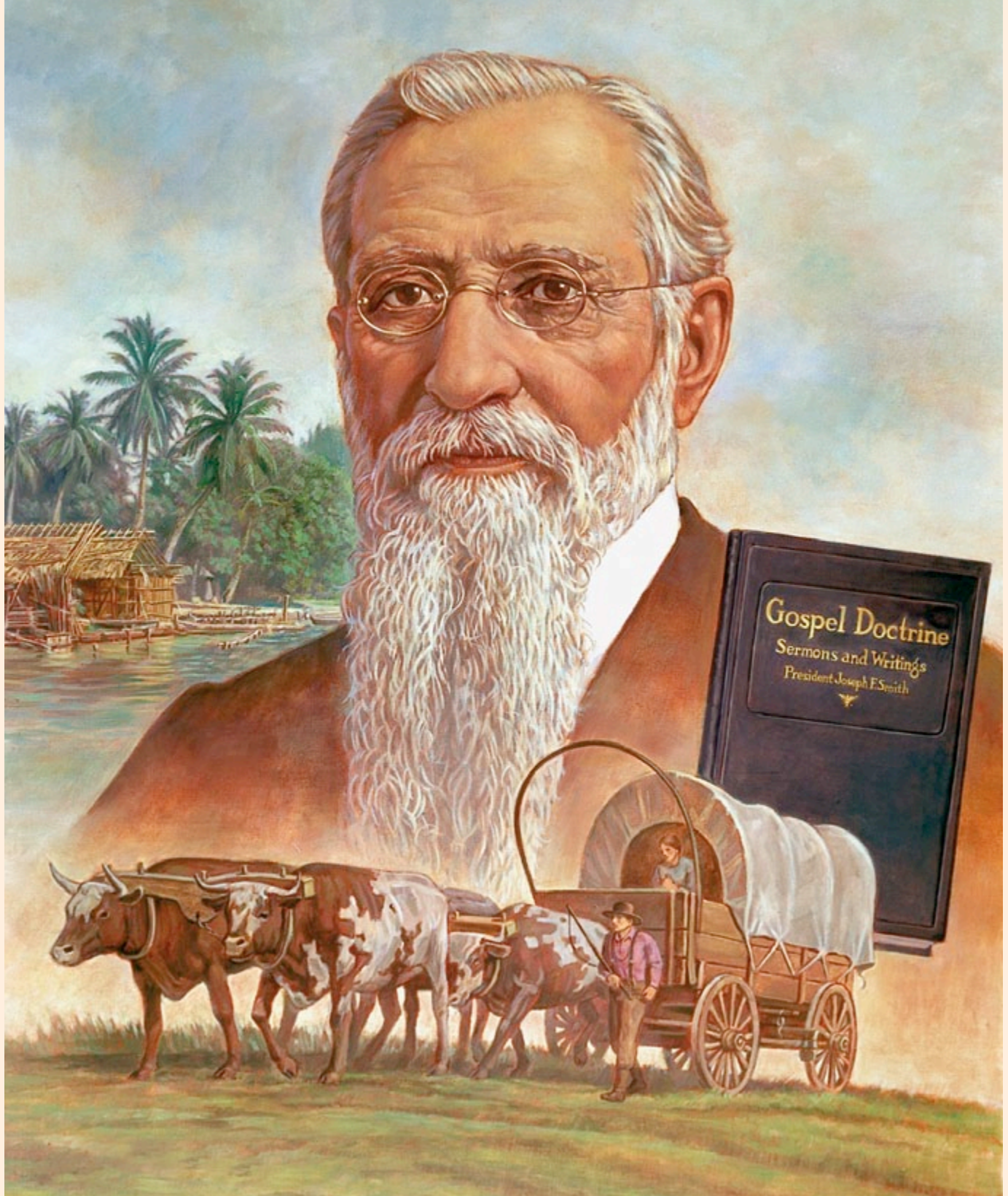

Na'e tuli 'a e kau paionia 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i Fēpueli 1846 mei Nāvū. Na'a nau fononga lalo 'i he Hala Pa'alé—'oku ui he taimi ni ko e Halanga 'o e 'Amanakí—'o kolosi he Vaitafe Mīsuli, fonu 'amanaki te nau ma'u ha fiemālie 'i Saione.

Na'á ku 'i ai foki mo Sēleti mo Konēliá pea mo 'ena ki'i tamasi'i. Na'a mau fononga fakataha 'i he māmá mo e malumalú, 'o tuifio 'a e kuo hili mo e lolotongá 'i he halangá—'i he halanga ko 'eni 'o e 'amanakí, 'i he halanga ko 'eni 'o e lo'imatá. 'Oku 'ikai ke u lava 'o fakamatala'i, na'a nau 'i ai mo au 'o fakaake 'iate au 'a e 'ofa 'oku mau tataua ai ki he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí. Na'á ku fakatokanga 'i 'oku vela māfana 'iate au 'eku fakamo'oní koe'uhí he na'e vela pehē 'iate kinautolu—'o tuku'au mai 'i he to'u tangata ki he to'u tangata—'o takitaha fokotu'u 'a e fakava'e ki he hoko maí. Na'á ku tangi 'i he loto hounga'ia.

Ne 'ikai fuoloa, kuo foki mai hoku husepānití, he na'e faitá ia 'i ha feitu'u kehe. Na'á ku tu'u 'o ofi kiate ia 'i he'eku fakamatala ange e me'a ne u a'usiá. Ko ia, 'a e 'uluaki 'i hono fāmilí, 'o tataua mo e Kāingalotu 'i Nāvū, ke tui ki he ongoongolelei. Pea 'oku 'ikai ko ia, 'o tataua mo kinautolu ne fononga 'i he halanga ko 'eni he ta'u 'e 150 kimu'á, 'a e tokotaha faka'osi ke tuí. 'Oku tanumaki 'e he'ene fakamo'oní mo ha'akú 'a e ngaahi fakamo'oni 'oku vela māfana he taimi ni 'i he loto 'o 'ema fānaú, 'o hangē ko hono tanumaki 'e he fakamo'oni 'a Sēleti mo Konēliá pea mo Selá 'a e fakamo'oni 'a ha lauife 'o honau hakó.

Ne fakangaloki atu 'ema faitaá, ka u luelue fakataha mo hoku husepānití he toenga 'o e Halanga 'o e 'Amanakí, 'o manatu fakalongo-longo pē kiate kinautolu ne pekia ki mu'á. ■

TĀ FAKATĀTAI E ROBERT T. BARRETT

SIOSEFA F. SĀMITA

Na'e ta'u fitu 'a **Siosefa F. Sāmita** 'i he taimi na'á ne angí ai e **fanga pulu** toho 'a hono fāmīlī mei Nāvū 'i 'Ilinoisī ki Sōleki Siti 'i 'Iutaá. 'I hono ta'u 15, na'e ngāue fakafaifekau ai 'i **Hauai'i**. 'I he'ene hoko kimui ange ko e Palesiteni 'o e Siasí, na'á ne fakatapui 'a e feitu'u na'e langa ai 'a e Temipale La'ie Hauai'i. Na'e tui 'a Siosefa 'e si'i ange hono fakatanga'i 'e he kakaí 'a e Siasí kapau 'e mahino kiate kinautolu e tui 'a e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Na'e fakataha'i ha ni'ihi 'o 'ene ngaahi akonaki na'á ne fakamatala'i e tui 'a e Siasí 'i ha tohi 'oku ui ko e **Tokāteline 'o e Ongongoleléi**.

Na'e tohi 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālali 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ko e taimi 'oku fakapapau 'i ai 'etau tuí 'e he Laumālie 'o e 'Otuá ki he 'etau mo 'uí, 'oku hoko leva 'etau tuí ko ha ivi fakatupu ngāue 'i he 'etau mo 'uí, 'okú ne tataki 'etau ngaahi fakakaukaú, leá, mo 'etau ngāué ki he langí. 'Oku tau lotu 'i he falala ke ma'u ha ivi mo ha fakahino-hino—'o hangē ko ia ne fai 'e he [kau paioniá]. Ko e 'uhinga ia 'o e fononga 'i he tui he fo 'i laka kotoa peé. Na'e pehē ia 'i he 'etau ngaahi kui paioniá, pea kuo pau ke pehē 'iate kitautolu he 'ahó ni." Vakai, "Tui mo e Lototo 'a Fakapaioniá—Kuohilí mo e Lolotongá Ni," peesi 16.

SIASI 'O
SĪSŪ KALAISI
'O E KAU MĀ'ONFONI
'I HE NGAHI 'AHO
KIMUI NI